

DOĞU TÜRKİSTAN'IN SESİ

3 Aylık İlim ve Kültür Dergisi
Doğu Türkistan Araştırma Merkezi
Temmuz -1995 Sayı: 45 Yıl: 12
Baskı Tarihi: Ağustos 1995

Kurucusu
İSA YUSUF ALPTEKİN

İmtiyaz Sahibi
M. RIZA BEKİN
Doğu Türkistan Vakfı Başkanı

Yazı İşleri Müdürü
HAMİT GÖKTÜRK

Türk Lehçeleri Sorumlusu
ABDULHEKİM BAKİ İLTEBİR

Yayın Kurulu
Prof. Dr. Mehmet Saray
Dr. M. Yakup Buğra
Doç. Dr. Mahmut Kaşgarlı
Hamit Göktürk
Abdülhakim Baki İltibir
Dolkum Yayıncı
Kökbörü Tanrıdağı

Dizgi
MURAT BEKİN

Baskı
Zafer Matbaası

Cilt
Kardeşler Cilttevi

Abone Şartları
Yurt İçi (Yıllık): 200.000 TL.

Yurt Dışı: 25\$ 50DM

Aboneler İçin Banka Hesap No:
AKBANK Yusufpaşa Şb. 46452 (832-6)

İdare Yeri
Millet Cad. Kuçüksaray Apt. No: 26/3
14270 Aksaray-İstanbul TÜRKİYE
- Dergide yayınlanan yazılardaki
görüşler yazına aittir.

Doğu Türkistan Vakfını Bağlamaz.
-Yazılar kaynak belirtilerek kullanılabilir.

İÇİNDEKİLER

1- Doğu Türkistan Milli Liderlerinden, Büyük Mücahit, devlet Adamı, Tarihçi, Yazar Meh- met Emin Buğra vefatının 30.yılında törenle anıldı.....	2
2-"Kaşgarlı Mahmut ve Doğu Türkistan" Sempozyumu Protokol Konuşmalar.....	4
Op. Dr. Seyfi Şahin	4
(MHP Kayseri Milletvekili)	
Prof. Dr. Ahat Andican	6
(Türkistan Araştırmaları Vakfı Başkanı)	
Mehmet Cantürk	8
(Kayseri-Doğu Türkistan Kültür ve Dayanışma Derneği Başk.)	
Hızırбек Gayretullah	9
(İstanbul-Doğu Türkistan Göçmenler Derneği Genel Sekr.)	
3-Avusturya'dan Gelen Bayram Mesajı.....	10
4-Doğu Türkistan Tarihi.....	11
(Prof. Dr. M. Saray)	
5-Doğumunun 150. Yılında ABAY	21
(Kaşgarlı İsmail Cengiz)	
6-Kültür Tarihi Açısından DLT'nin Değerlendirilmesi.....	22
(Prof. Dr. Abdulkadir Donuk)	
7-Doğu Türkistan Davası Amerika-Arap Kurultayı'nda.....	26
(Gulamettin Pahta)	
8-Japonya'da Doğu Türkistan Tarihi Araştırmaları.....	29
(Muzatoğlu Tanrıdağı)	
9-Haberler.....	32
10-Doğu Türkistan'dan Haberler.....	36
11-Türk Dünyası'ndan Haberler.....	38

Abdulcelil TURAN
Yenidoğan Mh. 47. Sk. No: 7
Daire. 4 Zeytinburnu - İST.

DOĞU TÜRKİSTAN MİLLİ LİDERLERİNDEN MEHMET EMİN BUĞRA VEFATININ 30. YILINDA İSTANBUL'DA ANILDI

Hamit GÖKTÜRK

Doğu Türkistan Milli Mücadelesi Liderlerinden Büyük Mücahit, Devlet adamı, Tarihçi ve Yazar Mehmet Emin BUĞRA vefatının 30. yılında İstanbul'da yapılan bir törenle anıldı.

Toplantı Doğu Türkistan Vakfı himayesinde Türkiye'de öğrenim görmekte olan Doğu Türkistan'lı öğrenciler tarafından 11 Haziran 1995 günün Doğu Türkistan Vakfı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa medresesi Kültür Merkezi'nde yapıldı. Anma toplantısına merhumun yakın mücadele arkadaşı, Doğu

Türkistan lideri Sayın İsa Yusuf Alptekin, merhum Mehmet Emin Buğra'nın Ankara'da oturan kızı Sayın Fatma Buğra ve eşi Sayın Mehmet Yunus Buğra, yeğeni Dr. M. Yakub Buğra ve merhumun ailesi ve yakınları ile Kayseri-Doğu Türkistan Kültür ve Dayanışma Derneği Başkanı Mehmet Cantürk, İstanbul-Doğu Türkistan Göçmenler Derneği Genel Sekreteri Hızır Bek Gayretullah, Doğu Türkistan Vakfı mütevelli heyeti üyesi, Tika koordinatörü ve İstanbul Ün. Edebiyat Fakültesi Tarih

bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Mehmet Saray, İstanbul Teknik Ün. Öğretim üyesi Prof. Dr. Sayın Metin Ahunbay, İstanbul Ün. Veteriner Fak. Öğr. üyesi Prof. Dr. Sayın Ahmet Minbay, işadami hamiyetperver hemşehrimiz Sayın Abdurrahman Özgül, Zuhuriddin Türkistanî, Servet Altunay, Özbekistan Semerkant Hava Taşımacılığı şirketi Gernel Müdürü Seyit Ahmetoğlu, İshak Can, İstanbul'da yaşayan Doğu Türkistan'lılar ve kalabalık bir dinleyici topluluğu katıldı.

Toplantı Kur'an-ı Kerim okunması ile başladı. Daha sonra Mehmet Emin Buğra başta olmak üzere şehitler için dua edildi.

Açılış konuşması Doğu Türkistan Vakfı ve Doğu Türkistan Dayanışma Derneği Başkanı Em.Gen. Sayın M. Rıza Bekin tarafından yapıldı. Bekin konuşmasında merhum M. Emin Buğra'nın ileri görüşlü büyük bir devlet adamı olduğunu; kendisinin de onun bir esir olduğunu, çok küçük yaşta kendisi gibi gençleri Türkiye'ye göndererek Doğu Türkistan için yararlı kadrolar yetiştirmeyi amaçladığını söyledi. Kendisine her zaman minnet ve şükran borçlu olduğunu ifade etti ve Doğu Türkistan'lı öğrencilerin bu konudaki firişimlerinin takdire şayan olduğunu belirterek kendilerine ve Tertip Komitesi üyelerine teşekkür etti.

Daha sonra kürsüye gelen mücadele arkadaşı, Doğu Türkistan lideri Sayın İsa Yusuf Alptekin merhumla birlikte geçen mücadele hatıralarından örnekler vererek vefatının 30.yılında kendisini rahmet ve minnetle andığını, Cenab-ı Allah'tan

rahmet ve mağfiret niyaz ettiğini belirtti.

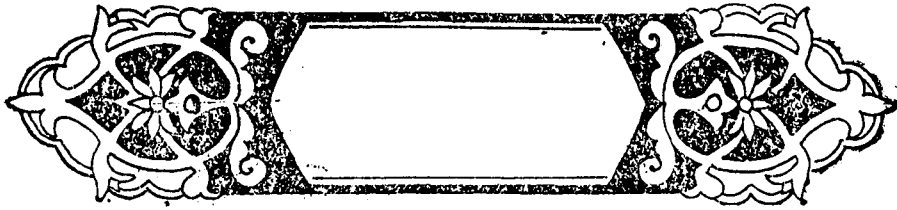
Protokol konuşmaları için sırası ile; Doğu Türkistan Vakfı mütevelli heyeti üyesi, Tika koordinatörü ve İstanbul Ün. Edebiyat Fak. öğretim üyesi Prof. Dr. Mehmet Saray, İstanbul-Doğu Türkistan Göçmenler Derneği Genel Sekreteri Hızır Bek Gayretullah, Kayseri-doğu Türkistan Kültür ve Dayanışma Derneği Başkanı Sayın Mehmet Cantürk, Doğu Türkistan Vakfı Yönetim Kurulu Başkan yardımcısı ve Trakya Ün. Fen-Ed. Fak. öğretim üyesi Doç. Dr. Sayın Mahmut Kaşgarlı, Suudi Arabistan'da ikamet eden vatanperver işadami hemşehrimiz Zuhuriddin Türkistanlı söz alarak merhum Mehmet Emin Buğra'nın kişiliği, hayatı ve mücadelesi hakkındaki görüş ve hatıralarını dile getirdiler. Vefatının 30. yılında kendisine olan minnet ve şükran duygularını ifade ettiler.

Öğleden sonraki oturumda merhumun hayatı, düşüncesi ve mücadelesi ile ilgili olarak hazırlanan bildiriler sunuldu.

Büyük bir ilgi ile izlenen toplantı yapılan Hatim duası ile sona erdi.

Doğu Türkistan Milli Mücadelesi liderlerinden Büyük Mücahit, Devlet Adamı, Tarihçi ve Yazar Mehmet Emin Buğra'nın vefatının 30. yılı dolayısıyla yapılan Anma Toplantısındaki konuşma ve bildiriler dergimizin "Mehmet Emin Buğra" özel sayısı olarak çıkacak 46. sayısında tam metin olarak verilecektir.

Değerli okurlarımızın bilgilerine saygı ile arz olunur.

ÖLÜMÜNÜN 900. YILINDA KAŞGARLI MAHMUT VE DOĞU TÜRKİSTAN SEMPOZYUMU PROTOKOL KONUŞMALARI

**OPR. DR. SEYFİ ŞAHİN
(MHP KAYSERİ
MİLLETVEKİLİ)**

Sayın Başkan Doğu Türkistan'ın bağı yanık değerli mensupları, Türk Ortadoks Patriği, Muhterem büyüğümüz Selçuk Erenerol Bey ve kıymetli misafirler.

Bir Kayserili olarak ve Kayseri'de bir uygur kolonisi olarak Türkistanlılar olduğu için Türkes'in yetiştirdiği bir genç olarak sıkça ilgilendim. Bu konuda Mehmet Cantürk abimde biraz önce konuştu, çok içli dışlı olduk. Doğu Türkistan'ın meselelerini en ince ayrıntılarına kadar biliyorum. Bunun için sözüme başlamadan önce evvelki gün Doğu Türkistan'da Karamay'da bir sinemada şehit edilen 200 Türkistanlı genç yavruların şehit edilmesini rahmetle anarak sözüme başlıyorum.

Belik arkadaşlarımızın haberi olmamıştır. Doğu Türkistan'ın Karamay şehrinde dün değil evvelsi gün bir sinemada 200 tane ilkokul öğrencisi yakılarak şehit edilmiştir. Bu bana ajansın verdiği haber. Biraz önce bu konuda arkadaşlardan biri orada halen savaşın sürdüğünü söyledi.

Bu gençten oradaki Doğu Türkistanlı kardeşlerimizi Çin zulmünü halen kabul etmediklerini orada sık sık böyle olaylar çıkarıldığını da öğrenmiş bulunuyoruz.

Cenab-ı Hak bu konuda savaşanlara mücadele edenlere yardım etsin. Ama Cenab-ı Hak aynı zamanda dünyayı belirli sosyal prensiplere bağlamıştır. Bunlardan da en önemlisi dış yardımdır.

İsyan hareketleri dış yardım olmadan muvaffak olamaz. Onun için arkadaşlarımız o kadar haklılar ki ne pahasına olursa olsun Doğu Türkistan'a her türlü yardım yapılmalıdır.

Orada Çin'in yapmakta olduğu asimilasyon politikası mutlaka durdurulmalıdır. Dünya ayağa kaldırılmalıdır. Bunun için Türk dünyası yeniden uyanırken bu konuya dikkatle eğinilmelidir. Her yerde sempozyumlarda, konuşmalarda Kaşgarlı Mahmut'un ölüm yıl dönümü bahane edilerek tekrar tekrar dile getirilmelidir.

Değerli arkadaşlarım bu günü birazda siyasi yönünden izliyorum. Dünyada bazı ekonomi merkezleri oluşuyor. İşte NAFTA deniliyor, E.F.T.A deniliyor, A.B. deniliyor. Ama en önemlisi yeni bir ekonomik güç doğuyor.

Uzakdoğu kaplanı denilen Pasifik Birliği doğuyor.

Bu Pasifik Birliği şu anda çok önemli güç olmuştur arkadaşlar. Sadece Singapur ve Malezya'da Hongkong'da bir yılda elde edilen para (kâr) 150 milyar \$'dır. Artış miktarı dolayısıyla bugün, çok büyük paradır.

Uzakdoğu ülkelerinde doğan güç birlikleri şu anda büyük işler yapıyor.

Dolayısıyla sadece kıt'a içinde alım satım 40 milyar \$'dır. Dışarı sattığı ile dışardan aldığı 40 milyar \$ kazancı vardır. Sadece kıt'a Çin bir yılda 40 milyar \$ elde etmektedir. Bunun için Çin, Türk Dünyasının ve Dünyanın doğu ucundaki merkezi olan Doğu Türkistan'ın bu Pasifik hareketlerini kendi ekseninde etrafında devam ettirirse sadece Türk Dünyası değil tüm dünya tehlike altındadır.

Doğu Türkistan'ın Çin zulmünden arıtılıp çok iyi beslenmesi ve Çin zulmünün önüne geçilmesi oradaki tüm azınlığın ekonomi ve kültürel hakları, insan hakları evrensel beyanname çerçevesi içinde hukuki açıdan da hakları elde edilmelidir. Beslenmeli ve güçlendirilmelidir. Bu gidişle elimizden en gelirli yapmalı, en önemlisi bu iş için yüreği kanayan kendisini devlet yapısına adanmış dava adamlarımız desteklenmelidir. Türkiye'ye alınmalıdır. Bütün aldıklarımız ve bütün şeyler de hep ihmalkarlığımız yüzündendir.

Dünyanın meselelerini tüm dünyanın meselelerini bilecek kadroların Türkiye'nin başına geçmesi lazımdır.

Ne yazık ki her konuda her şeyi çok güzel düşünebiliyoruz da en önemli ve en belirli konuya geldiğimiz zaman Türk Dünyası maalesef mağdur oluyoruz. En basit misali buradan söyleyeyim Türk devletini Fener Patrikhanesi tehdit ediyor. Sayın Selçuk Eerenerol burada olduğu için söylüyorum. Bunu biliyorsunuz Milletler arası oyunlar içinde. Türk devletini Saturkanın Avrupası ilan edilmiyor. Türk dünyasındaki yeni gelişmeleri takiben garantisini elde edebilmek için yani kendisi çok şuurla bir Türk milliyetçisi olduğu için. Devlet en basit bir aczin kendi devletini tehdit eden en ufak önlemi almıyor. İçişleri Bakanı önlem almıyor. Bu meseleler çok önemli olduğu için yeniden bu meseleleri düşünmeliyiz. Dünyada Cenabı Hak insanları islah etmek için Peygamberler göndermiştir.

Türk milleti çok büyük liderler yetiştirdiği için büyük devletler kurmuşlardır. Hititler, Venedikliler, Rumlar lider

yetiştiremedikleri için tarihin sahnelerine gömülüp gitmişlerdir. Onun için liderlik Türk devletinin kuruluşunda önemli bir sorundur. Şimdi bu sorunları Türkiye ve Türk devletinin geleceği için bütün aydınlar kültür merkezi olan İstanbul'la Ankara'yı çok iyi takip etmeleri gözlemleri ve yardımcı olmaları öğrenmeleri gerekmektedir. Tabiki biz siyasi parti olduğumuz için böyle konuştuğumuz düşünülebilir. Biz yıllarca bu okullarda yetişmiş genç olarak Türkiye'de açılan okullarda yetişmiş gençler olarak söylüyorum. (Hocam burada iken kendimi genç olarak görüyorum.) Bugün devleti yöneten aileler, bizleri dardamağan ettiler. Hepimiz bir parçada başka Milletlere yardım etmişizdir. Ama ne Türkistan ve Fener Patrikhanesi ne de başka meselelerimiz hal edilmiştir.

Onun için birincisi kendi yüreğimizin yangını burada sizlere iletmek isterim. Çok değerli ilim adamımız Türk Dünyası'nın büyük şahsiyeti Kaşgarlı Mahmut (Allah rahmet eylesin)'un Divan-i Lügat-it Türk'teki bir çok kelimeleri Rıza ağabey ile biz son yazılmış (basılmış) müşhasını inceledik. Bugün Anadolu'da kullanılan bir çok kelime Doğu Türkistan'da kullanılmıyor. Fakat Divan'da mevcuttur. Onun içindir ki Divan-i Lügat-it Türk Türk tarihinin gerçekten büyük kitabıdır, eseridir. Bunun için bu kitabın Türkiye'de çok iyi tanıtılması lazımdır. Halkımızın, çocuklarımızın çok iyi öğrenmesi gerekir.

Ben MHP olarak Türk Dünyası ile yakından ilgilenen bir milletvekiliyim. Türk Dünyası'nın bir çok bölgesini dolaştım. Gagavuzistan'a gittim.

Türk dili dünyanın en zengin dilidir. En güzel dilidir. Onun için bu konunun devlet politikası olarak benimsendiğine şükrediyorum. Bu yeni yapılanma ile Milli Eğitimimiz yeni bir döneme girmiştir.

Kaşgarlı Mahmut'u burada rahmetle anarken, Türk Dünyası'nın ve tüm insanlığın Doğu Türkistan davasına yeniden ilgi göstermesini diliyorum, hepinize saygılar sunarım.

**PROF. DR. AHAT
ANDİCAN
(Türkistan Araştırmaları
Vakfı Başkanı)**

Değerli Misafirler,

Doğu Türkistan Vakfı'nın düzenlediği bu sempozyum, gerçekten Doğu Türkistan açısından değil, Türk Dünyası açısından da çok mühim bir toplantıdır. Çünkü, Kaşgarlı Mahmut yazdığı DLT adlı eseri ile yalnızca bir dilbilgisi kitabı, bir sözlük, bir antoloji ya da bir ansiklopedi yazmamıştır. Kapsamlı bir eserdir. Türk dilinin İslâm'dan önceki, daha Arap ve Fars kültürü ile iç içe örtüşmediği dönemlerdeki dil yapısını yansıtmaya açısından Türk birliği ve dili açısından, Türk tarihi ve kültürü açısından çok önemli, gerçekten eşi benzeri bulunmayan bir şaheserdir. Beni daha çok ilgilendiren tarafı tarihçilik ve dilcilik değil, Türk Milliyetçiliği tarafını çok seviyorum. Ne diyor ? Kaşgarlı Mahmut bu kitabında:

"Ben Türk dilinin Arap diline atbaşı olduğunu göstermek istedim." Ve yine "Hz. Muhammed (s.a.v)'e izafe şöyle diyor;

"Türk dilini öğreniniz. Çünkü, onlara uzun süre egemenlik vadedilmiştir."

Bu çok önemli bir sözdür. Bu bir bakıma Türk dilinin geçmişten gelen ve geleceğe uzanan tarihinin bir cümle ile ifadesidir. Ben inanıyorum Kaşgarlı Mahmut o dönemde Ahmet Yesevi gibi, Ahmet Yükneki gibi Kutadgu Bilik'in Yazarı Yusuf Has Hacib gibi alimlerimize ve onların çalışmalarına yol göstermiştir. Belki daha sonra da Anadolu'da Yunus Emre'ye de kapı açmış bir ilim adamı, bir düşünürdür. Kaşgarlı Mahmut bu özellikleri ile Türk dilinin o dönemde etrafını ışıtan bir kaynaktır. Kaşgarlı Mahmut aynı zamanda inanmış bir müslümandır. Kitabında bakın ne yazıyor:

"Ben yalnız dört kitabımda müslüman olan Türklerin bölgelerinden, adetlerinden bahsettim. Türklerden müslüman olmayanlar da var. onlardan söz etmedim. Çünkü onlar ÖNDE yoktur." Bu çok enteresandır. Bu kadar inanmış bir müslümandır. Fakat, aynı kişinin söylediği çok enteresan bir sözü daha vardır, "Türk dili Arap dili ve diğer dillerin etkisi altında da kalmamalıdır." Bu çok önemlidir.

Bir protokol konuşması içerisinde gerçek analizler yapmak gerekli değildir. Zaten benden önceki konuşmacılar, çok değerli hocalarım Türk dünyasının bu günü ile ilgili ve dünyanın genel dengeleri ile ilgili çok güzel analizler yaptılar. Yalnız benim vurgulamak istediğim, bir şey var. Ve sanıyorum çok önemli. Doğu Türkistan coğrafyası gereği gerçekten zor bir konumda. Çin gibi hızla büyüyen bir gücün boyunduruğu altındadır. 15-20 yıl geriye gidin ve sorun, Sovyetler Birliğinin yıkılacağını birileri kalkıp ta şu kürsüden izah etmeye kalksa en azından gönülden inanan çıkardı. Ama , kimse kalkıp evet on yıl sonra yıkılacak demezdi, diyemezdi.

Bugün Sovyetler Birliği en azından kağıt üzerinde var deseniz, ayrılan Cumhuriyetler bağımsızlıklarına tam anlamı ile kavuşamadı dahi deseniz de bu Cumhuriyetler en azından sömürge olmaktan çıktılar. Bugün devletleşme sürecine girdiler. Yine bir hususun altını çizmek istiyorum; Yeni Rusya Federasyonunda bugün 16 otonom Cumhuriyet vardır. Bunun 6 tanesi Türktür. Kalan cumhuriyetlerde de Türkler ve başka milletler vardır. Hatırlayacaksınız, bugün Rusya Federasyonu Avrupa'dan başlayıp, Vladivostok'ta biten homojen bir bölge değildir. Merkezleşme başlamış durumdadır. Eski Sovyetler üzerinde kendi gücünü yeniden tesis etmek gayesinin temelinde son 10 yıl içerisindeki parçalanma sürecini engelleme gayesi ve savaşı vardır. Eski Sovyet imparatorluğunu biçimsel olarak ekonomik ve siyasi olarak tesis edemez ise önümüzdeki 21. yüzyıl içinde Rusya Federasyonunun parçalanması belki de

Moskova Prensliği içinde kalması söz konusudur. Çin aynı şeyden kendini mazur tutabilir mi ? Çin batı dünyasının bırakın, diğer gelişmiş ülkeleri sanayisini sanayi ötesi toplumları olmayı enformasyon toplumu dediğimiz gerçekten ulaşılması güç noktalara doğru hedflenmiş durumdadır. Tamamen enflasyonist bu devletlerle bu güçlerle yarışması mümkün değildir. Ne yapacak ? iki yol vardır. Ya içeri dönük baskıları devam ettirecek. Bu durumda bu güçlerin kaçınılmaz parçalanma etkilerine (tıpkı Sovyetlerde olduğu gibi) maruz kalacaktır. İkinci yol olarak, eğer bu platformda yarışmak istiyorsa, dışarıya açılacak ve serbest pazar ekonomisine geçecektir. Milliyeti ve dini ne olursa olsun insanları refaha kavuşturacaksınız. Refaha kavuşmuş bu insanları baskı politikasına zor inandırır-sınız. Çünkü Çin'de de dezenfikasyon pilitikası başlayacaktır. Çin'de Doğu Türkistan, İç Moğolistan ve Tibet sorunu vardır. Daha ileri gidersek, Mançur sorunu vardır.

Ne zaman olacağı sorunu ise, Çin'in iç dinamikleri olduğu kadar dış dünyanın dinamikleri de etkili olacaktır.

Yeri gelmişken, bizi de ilgilendiren bir faktörden de bahsetmek istiyorum ; Sayın hocalarım diğer faktörlerden geniş ölçüde söz ettiler. Ama Türkistan Cumhuriyetleri bugünkü konumları itibari ile Çin'in dezenfikasyonunda çok etkili olamadı. Bu yıl içerisinde (Nisan / 1994 ayında) Çin Başbakanı Le Ping bu cumhuriyetiri ziyaret etti. Bu ziyaret esnasında gördük ki, Kazakistan'da yaşayan 500 bin civarında olduğu tahmin edilen Uygur Türkleri'nin bu ziyaret esnasında bir yerden bir yere gitmeleri, seyahat özgürlükleri tahdit altına alınmıştır. Demek oluyor ki, Çin'in bu tip siyasi baskılarına bu cumhuriyetler bugün

boyun eğmektedir. Ne zaman boyun eğmeyecektir ? Türkistan Cumhuriyetleri ne zaman bir araya gelip siyasi ve iktisadi bir birlik veya Federasyon oluşturdukları zaman. Bunun olması da çok önemli bir uyarıcı bir faktördür.

Dolayısıyla Türkistan ve Doğu Türkistan derken, Türkiye Cumhuriyeti de Türkistan Cumhuriyetlerini bir araya getirecek, getirebilecek politikaları yani Türkistan Cumhuriyetlerini siyasi ve ekonomik bir federeasyon ve konfedereasyonu oluşturacakları şekilde politikaların üretilmesi yalnız Türkistan Cumhuriyetleri ve Doğu Türkistan için çok önemlidir. Şunun da altını çizmek istiyorum, gelecekte Türkistan Cumhuriyetleri yerine yalnızca Özbekistan, yalnız Kazakistan, Kırgızistan isimleri var olacak ise Doğu Türkistan'ın ismi de ŞINCANG olmak tehlikesi ile karşı karşıya kalacaktır. Bunun unutulmaması gerekiyor. Bölgesel kişilik zihniyetinden uzaklaşarak BÜTÜN GLOBAL Türk Dünyasını oluşturmamız ve ulaşmamız lazımdır.

Şimdi Kaşgarlı Mahmut'a tekrar dönüyorum. Şurası çok enteresan. Bunu nasıl yorumlayacaksınız, bilmiyorum. Yanılıyorsam, konunun uzmanları sayın hocalarım bu konuda lütfen beni uyarsınlar. Kaşgarlı Mahmut Divan'ı 1068-1071 yılları arasında yazmıştır. Kitabını Türk dilinin alfabetini bu yıllar arasında yazıp Abbasi Halifesine taktim etmiştir. Bu dönem Selçuklu hükümdarı Sultan Alparslan'ın 1071 yılındaki MALAZGİRT savaşını yaptığı tarih ile çakışmaktadır. DLT'ün yazılışı ile Anardolunun Türklere vatan olmaya başlaması ayın tarihlere rastlamaktadır.

Hepinizi saygı ile selamlıyorum.

MEHMET CANTÜRK
(Kayseri-Doğu Türkistan
Kültür ve Dayanışma Derneği
Başkanı)

Sayın Liderim
Muhterem Başkanım
Aziz Misafirler

Hepinizi saygı ve sevgi ile selamlı-yorum.
Kaşgarlı Mahmut'un ölmez eseri DLT'ün
usulunun bana ilham ettiği husus ve
düşüncem şudur;

Türkçenin de sağlam temellere dayanan
mükemmel bir grameri vardır. Güzel
Türkçemiz bazılarının iddia ettikleri gibi
temelsiz ve mesnetsiz değildir. Bu hususa
özellikle dikkatlerinizi çekmek istiyorum.
Uygur Türkleri kendinden küçük kız kardeşe
Singil demektedir. Kaşgarlı Mahmut bu
kelimenin Arapça karşılığını da vermiştir.

Bugün biz burada Kaşgarlı Mahmut'u
vefatının 900. yılında anmak için toplanmış

bulunuyoruz. Bu gülü (değeri, Kaşgarlı'yı)
yetiştiren kimlerdir ? Onu bağrında yetiştiren
topraklar neresidir ? Bugün o mübarek
topraklar ne haldedir ? Bunlara dikkatleri-
nizi çekmek istiyorum

Bu konu derinliğine araştırılmalı ve
kamuoyunun dikkatine ve bilgisine
sunulmalıdır.

Bu hususta ilim adamlarımıza, Araştırma
kuruluşlarımıza, Üniversitelerimize, basın ve
yayın organlarımıza büyük görevler
düşmektedir. Kaşgarlı Mahmut ve diğer nice
değerlerimizi bağrında yetiştirip milletimize
armağan eden bu kutsal Türk, anavatanına
ve onun ulvi davasına gerekli katkı ,yardım
ve destek sağlanmalıdır ki; Kaşgarlı ve diğer
övüç kaynaklarımıza olan minnet ve vefa
borcumuzu ödeyebilelim.

Kaşgarlı Mahmut'un vatani Azizane
Kaşgar Doğu Türkistan'ın kalbi ve bütün
Türk Dünyası'nın merkezidir. Bu çok önemli
hususunu özellikle vurgulamak istiyorum.

Hepinize saygılar sunarım.

DOĞU TÜRKİSTAN'IN SESİ
DERGİSİ

ÜÇ AYLIK İLİM VE KÜLTÜR DERGİSİ

ŞİMDİ TÜRÇE VE TÜRK LEHÇELERİNDE...

ABONE OLUNUZ, ABONE BULUNUZ...

OKUYUNUZ, OKUTUNUZ...

HIZIR BEK
GAYRETULLAH
(İstanbul-Doğu Türkistan
Göçmenler Derneği Genel
Sekreteri)

Muhterem Doğu Türksitan Davasının
Abideleri Sevgili Dava Arkadaşlarım !

Hepinizi Saygı ve Sevgi ile Selam-
lıyorum.

Türk dünyasının ve Türkistan
meselesinin ele alınacağı bu sempozyuma bir
bildiri ele katılacaktım. Maalesef bu
tarihlerde yurtdışında olacağım için
hazırlanmam mümkün olmadı.

Türk'e dışarıdan saldırılar olmuş,
kültürel saldırılar olmuştur. Tabii ki bu
saldırlara reaksiyon olarak Kaşgarlı
Mahmut 900 yıl önce DLT'ü yazmıştır. Bu
konuyu herhalde benden sonra konuşacak
konunun uzmanları dile getireceklerdir.

Bugün Doğu Türkistan'da neler oluyor ?
Neler olup bitiyor ? Bunları söylüyoruz,
yazıyoruz, çiziyoruz. Hep kendimiz
diniliyoruz. Doğu Türkistan'da Milli hareket
başlamış durumdadır. Daha önce başlayan
milli hareket şimdi yeniden daha şiddetli
başlamıştır. Biz buradaki Doğu Türkistan'
lılar olarak, Türkler olarak bu kardeşleri-
mizin yeniden başlattığı milli hareketlerine

yardımcı olmamız lazımdır. Ekonomik,
Kültürel ve basın-yayın yol ile yardımcı
olamamız lazımdır. Doğu Türkistan'da tabiri
caiz ise savaş başlamıştır. Cihat başlamıştır.
Buna katılalım.

Az evel burada konuşan sayın Hocam
Turan Yazgan Bey ifade ettiler. Bugün Doğu
Türkistan'lıların bir çoğu ticaret ile
uğraşıyorlar. Ekonomi ile uğraşıyorlar. Bu
kardeşlerimiz Doğu Türkistan'a yatırım
yapsınlar. orada ticari şirketler kuralım.
Gelip-gitmeyi sağlayalım

Tarihte hepimiz bilirsiniz; Ruslar Batı
Türkistan'ı ve kuzey Türk illerini istiladan
sonra bu topraklarda yaşayan kardeşlerimiz
devlet hüviyeti vermiş, bunları eline
almıştır. Bu yüzden Doğu Türkistan'nun bazı
büyük şehirlerinde Tatar camisi, Nogay
camisi, Özbek camisi gibi bu kardeşlerimize
ait özel ibadet yerleri bulunmakta idi.

Batı ve Doğu Türkistan'ın takdiri birdir.
Çünkü bir az evvel ifade edildi. 1,5 milyar
nüfusu sahip Kızıl Çin, yarın Doğu
Türkistan'ı olduğu gibi Batı Türkistan'ı da
tehdit edecektir. Yani tehdit birdir. Bu
tehditi savuşturmanın yegâne yolu Doğu
Türkistan'ın bağımsızlığına kavuşmasıdır.
Çin'in mevcut sosyal ve siyasal yapısı çok
yakın bir gelecekte parçalanacağını
emarelerini göstermektedir.

Doğu Türkistan mutlaka bağımsız olacak
ve ay yıldızlı Gökbayrak Türkistan
semalarında dalgalanacaktır

Hepinizi Saygı ile Selamlıyorum.

بېشى 61 - بې تە

ۋالک بۇ مەسىلىدە پارتىيە كومىتېتىلىرى خىزمىتىنىڭ ناچارلىقىدىن نالە قىلغان . پارتىيە
رەھبەرلىگىنى كۈچەيتىشىنى ، ئىدىئولوگىيە بازىسىنى ئىگەللەشنى تاپشۇرغان . مەلۇمكى شەر
قى تۈركىستاندا پارتىيەنىڭ ناھىيە دەرىجىلىكتىن يېزىقى ئورۇنلىرىنىڭ كادىرلىرى تا
مامەن خىمتايلىرىدىن ئىبارەت . دىمەك ، شەرقتى تۈركىستاندا پارتىيە رەھبەرلىگىنى كۈچەيتى-
ش دىمەك خىمتايلىرى ھۆكۈمرانلىغىنى كۈچەيتىش دەپ كۆتۈرۈۋال مۇستەملىكىچىلىكىنى كۈ-
چەيتىشىنى ئىدىئولوگىيە ، پارتىيە رەھبەرلىگىدە زامانىۋى سۆزلەرى بىلەن نىقابلىغان .

AVUSTURALYA'DAN GELEN BAYRAM MESAJI

Bismillâhirrahmanirrahîm

Pek Muhterem Vatandaşlarım !

Sizlerin mübarek Kurban bayramınızı candan kutluyorum.

Aylar yılları kovalamakta. Bir çok Ramazan ve Kurban bayramlarımızı Nevruz bayramlarımızı sevgili vatanımızdan çok uzaklarda, gurbet diyarlarında kutlamaktayız.

Böyle ulu ve mübarek günlerde kalbimiz zalim Çinlilerin esareti altında bulunan sevgili vatanımız Doğu Türkistan'daki milyonlarca kardeşimizin hasret ve kaygısı, vatansızlığın verdiği ızdırap ayrıca bahtsız vatanımızın parlak geleceği hakkındaki sönmez hicran ateşi ile yanmaktadır.

Mübarek kitabımız Kur'ân-ı Kerim'in İnşirah sûresinin 94. ayetinde "Elbette her zorluğun (müşkülün) bir kolayı vardır. Elbette her müşküllük ile bir kolaylık vardır." diye Ulu Rabbimiz tarafından tekrar-tekrar kaydedildiği gibi içinde bulunduğumuz zor ve müşkül günlerimiz mutlaka sona erecektir. İşte düne kadar bütün dünya için tehdit oluşturan Sovyet emperyalizminin akibeti ? Bunun açık delili değildir?

Bunun için her Doğu Türkistanlı vatanımızın istiklâl arzusunu kalbimizde iyi muhafaza ederek bilimi olanlar bilimi, malı olanlar malını, canı olanlar canımızı feda edip duraklamadan mücadele edelim ! İnşallah bir gün sevgili vatanımızın zümrüt göğünü kaplayan cahalet bulutları mutlaka dağılacaktır. Allah-u Teâla'nın bizlere bahşettiği hürriyet ve bağımsızlık güneşi karanlık perdelerini yırtarak Tanrı dağları üzerine ebedi ışıklarını saçacak, Tarım ve Cungar vadilerini kendisinin parlak ışığı ile örtecektir. İşte o zaman biz Doğu Türkistanlılar kardeşlerimiz ile bir Bayram Desturhanında (sofrasında) toplanacağız. Bayram "Şadiyanesi"nin sesi feleği inletecektir.

Biz hiçbir zaman Cenab-ı Allah'ın rahmetinden ümidimizi kesmeyelim.

Bütün kardeşlerim, İşte o saadetdolu günleri tezelden kutlayabilmek için mücadele edelim !

Mübarek kurban bayramlarınızı candan kutlarken; hepimize sağlık afiyet, Doğu Türkistan'ın istiklâli için yapacağımız tek vücut mücadelede başarılar dilerim.

Sizleri sonsuz sevgilerimle selamlarım.

Ahmet İGEMBERDİ
Avusturalya Türkistan Cemiyeti Başkanı

CENGİZLİLER VE TİMURLULAR DÖNEMİNDE DOĞU TÜRKİSTAN TARİHİ

Prof. Dr. Mehmet SARAY

Türk kültür tarihinde önemli izler bırakan Karahanlılar Devleti, XII. asrın sonlarına doğru Çin'in kuzey ve kuzey-batı bölgelerinde kontrolü ellerine geçiren Karahıtaylıların hakimiyeti altına girmişti. Moğolların orta Asya'da bir kuvvet olarak sahneye çıkışlarına kadar Karahanlılar, Karahıtaylara vergi veriyorlardı. Cengiz Han (1155-1227)'in, Moğol kabilelerini bir araya toplayarak ortaya çıkması, büyük Oğuz göçünden sonra Orta Asya'da meydana gelen boşluğu doldurması yalnız Orta Asya'nın değil, dünya tarihinin en önemli hadiselerinden biri olmuştur. Zira, Moğol kabilelerinden sonra pek çok Türk kabilesini de etrafına toplayan Cengiz Han, Asya'nın büyük bir kısmını alarak Avrupa içlerine kadar ilerlemeye muvaffak olmuştur. İşte bu büyük cihangirin yükseliş yıllarında potansiyelini görenlerden biri de son Karahanlı hükümdarlarından Barçuk İdikut (1204-1211) idi.

Cengiz Han, 1209 yılında Kuzey Çin üzerine sefere çıkarken Barçuk İdikut onun hakimiyeti altına girdiğini bir elçi ile bildirmiş ve kendisiyle birlikte Çin seferine katılmak istediğini bildirmişti. İdikut, bu hareketi ile hem vergi ödemek mecburiyetinde kaldığı Karahıtaylardan kurtulmak, hemde Cengiz Han'ın dostluğunu kazanmak istemişti. Cengiz Han, İdikut'un bu talebini kabul edince, Uygur hükümdarı ordusu ile kendisine katılmış ve Çin seferine birlikte gitmişlerdir. Kuvvetleriyle Moğol seferlerine iştirak eden İdikut, Harizmşahlara

karşı yapılan savaşlarda bulunmuş, Nişabur şehrini Moğollarla beraber muhasara etmiş, Tangutları yola getirmek için açılan seferlerde yararlılıklar göstermiş ve kendisini Cengiz Han'a beğendirmiştir. Minnet ve şükran karşılığı olarak da Cengiz Han ona kızını vermiş ve kendisini damadı yapmıştır. Böylece, Uygurlar, Moğollarla savaşmadan onlarla dost olmuş ve Cengiz Han'ın himayesine girmiştir. Bu gelişme, Uygurları muhtemel bir Moğol mezaliminden kurtarmıştır. Ayrıca, bu iyi ilişkiler Uygur kültürünün hızla Moğollar arasında yayılmasına ve Uygur dili ile alfabesinin kullanılmasına vesile teşkil etmiştir.

Uygur hükümdarı İdikut'un kritik bir anda Cengiz Han'ın hakimiyetini kabul etmesinin Moğol-Uygur yakınlaşmasında önemli bir rol oynadığını bilmekteyiz. Daha önce Gan-su bölgesinde yaşayan Sarı Uygurlar ile Moğol kabileleri arasında Budizm'den dolayı bir yakınlık oluşmuştu. Uygur Budist rahipleri Moğollara Uygurca'yı ve Uygur medeniyetini öğretmişti. Buna benzer bir gelişmede Turfan bölgesinde yaşayan Uygurlar ile Moğol kabileleri arasında olmuştu. Bu iki gelişme Uygur dili ve alfabesinin Moğollar arasında hızla yayılmasını sağlamıştı. (L.Ligeti, Bilinmeyen İç Asya, Türk terc. S. Karatay, İst. 1970, c.II, s. 117-122) Uygurların, Cengiz Han'ın idaresine girdikten sonra Uygur dili ve alfabesi ile birlikte Uygur aydınlarını da Moğol devlet idaresinde son redece tesirli hale geldiklerine şahit olmaktayız. Bilhassa

“Bahşılar” adını alan Uygur Katipler, Moğol devletinin yazışmalarının önemli bir kısmını üstlenmişlerdir.

Cengiz Han’ın dini inançlar hakkında oldukça toleranslı davrandığı bilinmektedir. Ne var ki, Cengiz Han’ın bu toleranslı siyaseti bazı oğulları, komutanları ve valileri tarafından tek taraflı bir siyaset haline dönüşmüştür. Yukarıda bahsettiğimiz Uygur-Moğol yakınlaşmasının en önemli sebeplerinden biri Budizm idi. Henüz İslam’ın tam olarak yayılmadığı ve hakim olmadığı Uygur bölgelerinde gelişen bu dostluk, müslümanlığı kabul etmiş olan Uygur bölgelerinde, Budist rahiplerin de tesiri ile, müslümanlar aleyhine gelişmeye başlamıştır. Bilhassa Cengiz Han’ın ölümünden sonra onun yerine geçen evlatlarından Çağatay Han (-1242) zamanında müslümanların çok sıkıntı çektiğine şahit oluyoruz. Çağatay Han Moğol yasasını hem iyi bilen ve hemde iyi tatbik eden bir hükümdar olarak bilinir. Müslümanlığı kabul etmemiş olan Moğolların yasası tatbikatta İslami prensiplerle uyuşmuyordu. Moğollarda hayvanları İslamın emrettiği şekilde öldürmek yasaktı. Müslümanlar gusül abdesti için, Moğol yaşağına rağmen, ekseriya akon sınıfına giriyorlardı. Moğol yasasını titizlikle tatbik eden Çağatay Han’ın İslami adetlere izin vermemesi ve İslami adetleri uygulayan müslümanları öldürmesi, adının bütün müslümanlar arasında nefretle anılmasına sebep olmuştur. (W. Bauthold, “Çağatay” mad.I.A, c.III, s. 267)

Doğu Türkistan’da yaşayan müslümanların çilesi Çağatay Han’ın 1242’de ölümü ile sona ermedi. Bilhassa 1247-1259 yılları arasında ülkeyi idare eden Mönke zamanında müslümanların çektiği sıkıntı daha da artmıştır. Mönke, kendisi de Budist olduğu için müslümanlara karşı son derece katı davranmıştır. Mönke devrinde, Kaşgar’dan Balasagun’a kadar Doğu Türkistan’ın hemen tamamı bu sıkıntılı Moğol idaresini yaşamıştır.(W.Barthold,

Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, Kültür Bakanlığı Neşri, Ankara 1975, s.251)

Mönke Han’ın 1259’a ölümünden sonra, Çağatay Prensleri ile Çin’e hakim olan Kubilay Prensleri arasında Doğu ve Batı Türkistan’ın hakimiyeti üzerinde çıkan anlaşmazlık ve savaşlar müslüman Türk halkını yeni bir sıkıntıya sokmuştur. Sonunda, Çağatay’lı prenslerinden Mübarek-Şah, 1266’da Doğu Türkistan’ı kontrolü altına almaya muvaffak olmuştur. İslamiyeti benimseyen ilk Çağatay hükümdarı olan Mübarek-Şah zamanı Doğu Türkistan müslümanlarının huzur ve refah devri olmuştur. Mübarek-Şah’ın hükümdarlıktaki rakibi Barak Han’ın da İslamiyeti kabul etmesi, bu ikili arasındaki siyasi mücadeleye rağmen müslümanların menfi yönde etkilenmedikleri görülüyor. (Barthold, “Çağatay”mad.I.A, c.III, s.269)

Bu iki müslüman hükümdarın vefatından sonra, Doğu Türkistan’da vazife gören Çağatay hükümdarları Budizmi yeniden ihya etmek istemişler ise de,buna muvaffak olamamışlardır. Fakat, bu Budist hükümdarlardan sonuncusu olan Kebek Han (1326-1334), adaleti ve iyi idaresi ile kendinden önceki hükümdarların menfi tesirlerini unutturmaya muvaffak olmuştur. Bu adil hükümdarın bir müddet sonra İslamın adaleti ile tanışması sonucunda müslümanlığı kabul ettiğini görüyoruz. Ne var ki, bu güzel hadiseye , Budist göçebe Moğol kabilelerinin isyan etmeleri ve hükümdarı öldürmeleri ile gölge düşürülmüştür. Bir müddet sonra isyan eden Budist Moğollar, itaate alınmış ve Kebek’in yerine de Tarmaşirin İslamiyeti kabul ederek “Ala al-Din” adı ile Çağatay hükümdarı olarak başa geçmiştir. Bu iki hükümdar zamanında da müslümanların hayatı sıkıntı ve dertlerden uzak kalmıştır.

Çağataylılar döneminde Doğu Türkistan halkının en mutlu devirlerinden biri Tuğluk Timur Han(1347-1363) zamanı olmuştur. Kendisi Moğol soyundan gelmemekle beraber Tuğuluk Timur Han, Moğol kabilelerinin desteğini alarak Doğu

Türkistan'da hükümdar olan bir kimsedir. Tuğluk Timur Han'ın müslümanlığı samimi olarak benimsemesi, müslüman Doğu Türkistan halkını Moğol kabilelerinin şeflerine ezdirmemesi halkın hafızasında derin izler bırakmış ve kendisi sevgi ve saygıyla anılan bir hükümdar olmuştur. Tuğluk Timur'un bir müslüman hükümdar olarak gösterdiği başarılı idare, Doğu Türkistan'a gelmiş olan Moğol kabilelerini de İslamiyeti kabule sevk etmiş ve bir müddet sonra da Türkleşmelerine sebep olmuştur. Son derece akıllı bir devlet adamı olan Tuğluk Timur, Moğol yasasını, İslami prensipleri ve Türk devlet idaresi anlayışını birleştirerek dengeli bir hükümet idaresini Doğu Türkistan'da kurmaya muvaffak olmuştur. Tuğluk Timur'un Doğu Türkistan'da gerçekleştirdiği bu denge siyaseti uzun süre devam etmiştir.

Çağatay ailesi bir müddet daha Doğu Türkistan'da varlığını ve hakimiyetini sürdürmüştür. Fakat, Cengiz Han sülalesi ilhanlılar, Altun Orda ve Çağatay Hanlıkları olarak uzun süre devam edememiş ve XV. asırla birlikte tarih sahnesinden silinmeye başlamışlardır. Nitekim Timur (1370-1405) yıkılan Çağatay Hanlığının yerine kendi devletini kurmuştur. Bir müddet sonra da Doğu Türkistan Timur ve evlatlarının hakimiyeti altına girmiştir. Fakat, Çağatay ailesinden gelen idareciler kısmen de olsa, XVII. asra kadar varlıklarını devam ettirmişlerdir.

Moğollar devrinde, Doğu Türkistan'da, dini konuların haricinde, bilhassa ekonomik ve ticaret hayatında büyük gelişmeler olduğunu görmekteyiz. Bunun en büyük sebebi, Moğolların, ticaret kervanlarının emniyetli bir şekilde bir ülkeden diğerine gitmelerini sağlamalarıdır. Ticaret kervanlarına gösterilen bu ilginin en büyük sebebi, geniş bir sahaya yayılan Moğol idaresinin kolayca bu kervanlardan vergi almasını sağlamasıdır. Bu vergiler ise, ülkeler fetheden ve hükümetler kuran Moğolların mali kaynağını oluşturmuştur. Aynı maksatla Moğollar, Doğu Türkistan'da

verimli tarım alanlarını kontrol altında tutarak ziraatın canlı kalmasını sağlamışlardır. Bu arada, Moğollar, kendilerine karşı koyan ülkelerde büyük tahribatlar yapmışlardır. Kontrollerini kurduktan sonra Moğollar, işgal ettikleri ülkelerin şehirlerini yeniden inşa etmişler ve bu şehirlerin birer kültür ve ticaret merkezi haline gelmelerini sağlamışlardır. Bu çerçevede, Doğu Türkistan'ın en belli başlı yerleşim merkezleri olan Kaşgar, Hoten, Aksu, Yarkent ve Balasagun ticaret alanında oldukça gelişmişlerdir. Diğer taraftan, öbür ülkelere kıyasla, Moğol tahribatının Doğu Türkistan'da daha az olduğunu belirtmek gerekir. Bunun en büyük sebebi ise, Cengiz han zamanında Uygurların Moğol hakimiyetini kabul etmeleridir. Bunu neticesinde Uygur dili, alfabesi ve kültürü hızla Moğollar arasındayayılmış ve Uygur idareciler ve yazıcılar Moğol devletinin muhtelif kademelerinde vazife görmüşlerdir. Bu durum, diğer Orta Asya müslüman Türk ülkeleri ile kıyaslandığında Doğu Türkistan'ın oldukça şanslı olduğu görülür. Bu devir kültür hayatında en hakim unsur, Moğolların başlangıçtaki menfi tutumlarına rağmen, İslamiyet olmuştur.

Çağatay Hanlığı'nın Türkistan'da kurduğu hakimiyet dönemi aynı zamanda Türkçe'nin ve Türk kültürünün diriliş devri olmuştur. Türk edebi dili, "Çağatayca" veya "Çağatay Türkçesi" şeklinde büyük bir gelişme göstermiştir. (Tafsilat için bakınız. M.F.Köprülü, "Çağatay Edebiyatı", mad. I.A.,c.III, s.270-323) Çağatay Türkçesi ile yazılan eserlerin sayısı hızla artmış ve "Çağatay Türk Edebiyatı" Türk Edebiyat Tarihinde büyük bir yer işgal etmiştir. Çağatay Hanlığından sonra Orta Asya'ya hakim olan Timur ve evlatları zamanında Çağatay Türkçesi ve edebiyatı daha da gelişmiştir. Bu ise, Doğu Türkistan Türkçesi olan Uygurca'nın daha da gelişmesine ve edebi bir dil haline gelmesine büyük katkıda bulunmuştur. Hatta Uygurca da Çağatayca olarak adlandırılmaya başlamıştır. Kısaca, bu devirde Doğu Türkistan Türkleri ile Batı

Türkistan Türkleri'nin dil ve edebiyatlarında büyük bir yakınlaşma ve benzerlik ortaya çıkmıştır.

Timurlular devrinde Doğu Türkistan'a gelince: Bilindiği gibi, Timur (1370-1405), Çağatay Hanlığı'nın çöküşü ile Orta Asya'da meydana gelen boşluktan istifade ederek Türk-Çağatay Beylerini bir araya getirerek bir devlet kurmuş ve bu devlete de "Timur Devleti" denmiştir. Maveraünnehir'de Keş civarında yaşayan ve bir Türk aşireti olan Barlas soyundan gelen Timur'un ilk yılları, aynı bölgede hükümdarlığını ilan etmek isteyen Mir Hüseyin ile mücadele ederek geçmiştir.

Nihayet, Timur, Türk Çağatay Beyleri'nin desteği ile 10 Nisan 1370'de Belh şehrinde hükümdarlığını ilan etmiştir. 1373-1379 arasında Harezmi alan Timur Çağatay Hanlığı idaresinde bulunan Moğolistan ile Doğu Türkistan'a bir seri seferler yaptı. Ne varki, o zamanlar Çağatay Hanlığı'nın başında bulunan Emir Kamereddin, Timur'un ilerlemesi esnasında kullandığı geri çekilme taktikleri ile hasmına başarı imkanı vermemiştir. Timur, bu seferlerinde Kaşgar'ın kuzeyine kadar ilerlemesine rağmen sadece ili vadisini kontrolü altına almaya muvaffak olmuştur. Kamereddin'in kuvveti daha çok Moğol göçebe halkına dayanıyordu. Kamereddin'e karşı taht mücadelesi veren Çağatay hanedanının varislerinden Hızır Hoca, Turfan'da Moğolların desteği ile Budist bir hayat yaşayan son Uygur kabilelerini müslüman yaparak hakimiyetini bütün Doğu Türkistan'a yaymayı sağlamıştı. Timur, Kamereddin'in düşmanı olmasına rağmen Hızır Hoca'yı sırf Çağatay Hanlığı'nı yaşattığı için onun da üzerine yürümüş ve mağlup ederek Gobi Çölüne çekilmesini sağlamıştır. Timur, ayrıca oğlu Ömer Şeyh'i başka bir ordunun başında Kaşgar ve Üç Turfan'a göndererek Doğu Türkistan'da Çağatay hakimiyetine büyük bir darbe indirmiştir. Fakat bir müddet sonra Kamereddin'in ölmesi Doğu Türkistan olaylarında barışı geri getirmiştir.

Kamereddin'in iyi bir müslüman olan yeğeni Emir Hudaydad, daima Çağataylılara bağlı kala nbir şahsiyet olduğu için, Doğu Türkistan hakimi Hızır Hoca'yı aynı zamanda Moğolistan hakimi olarak tanıdığını ve Hızır Hoca'nın Timur ile barışmasını istediğini bildirmiştir. bunun üzerine iki müslüman Türk hükümdarı Timur ve Hızır Hoca 1397'de barışmışlar ve Hızır Hoca kızını Timur'a eş olarak vererek akraba dahi olmuşlardır. Hızır Hoca'nın 1399'da ölümünden sonra Timur, kayınpederinin evlatlarına sadece ili vadisinde saltanat sürme şansı vermiştir. Doğu Türkistan'ın diğer bölümleri doğrudan doğruya Timur'a bağlanmıştır. Ne varki, Doğu Türkistan halkını Timur'a hemen itaat etmediğini görüyoruz. Bunun üzerine Timur, 1399 ve 1400 yıllarında torunu Mirza İskender kumandasında bir orduyu Doğu Türkistan'a göndermiştir. Mirza İskender, sırasıyla Kaşgar, Yarkent ve Aksu şehirlerini işgal ve yağma ettirmiştir. Timur evladının bu insafsız tutumu Doğu Türkistan halkını kayıtsız şartsız itaate sevk etmiştir. Nitekim, Bay, Kuça ve Hoten gibi Doğu Türkistan'ın diğer önemli şehirlerinin halkı Mirza İskenderi hediyelerle karşılayarak itaatlerini ve bağlılıklarını bildirmişlerdir. (R.Grousset, Bozkır İmparatorluğu, Türkçe çev. M.R. Uzman, İstanbul, 1993, s. 397-400) Böylece, Doğu Türkistan, Timur İmparatorluğuna bağlanmıştır.

Fakat, herşeye rağmen, Timur, oğul ve torunları yönünden Cengiz Han kadar talihli olamamıştır. Timur'un ölümünden sonra İmparatorluğunun hududları daha fazla genişleyeceği yerde, mevcut hudutların korunması dahi güçleşmiştir. Nitekim, Timur Devleti, Şarki ve Garbi Türkistan hariç hakimiyeti altındaki diğer ülkeleri kısa zamanda kaybetmiştir. Hatta Doğu Türkistan'daki Çağatay hanedanına mensup prensler Timur Devleti'ne karşı isyan etmişler ise de, o sırada hükümdar olan Şahrüh oğlu Uluğ Bey'i Doğu Türkistan'a göndererek bu isyanı bastırmıştır. Doğu Türkistan Uluğ Bey'in ölümüne kadar

Timurlular hakimiyetinde kalmıştır. (İ.Aka, Timur ve Devleti, Ankara, 1991, s. 57-58)

Timurlular hakimiyetine rağmen varlığını devam ettiren Çağatay hanedanı XV. asırda Doğu Türkistan'da istikrarı korumaya muvaffak olmuştur. Bu ise, Doğu Türkistan'daki kültürel ve ticari hayatın düzgün gitmesini sağlamıştır. Kimur'un vefatından sonra oğulları ve torunları zamanında, bilhassa Hüseyin Baykara, Şahruh ve oğlu Uluğ Bey ile devrinin en mümtaz devlet adamlarından biri olan Ali Şir Nevai zamanında Batı Türkistan'da eğitim, kültür ve bilim alanında elde edilen başarılar Doğu Türkistan'a da hızla yayıldığını görmekteyiz. Diğer taraftan Ali Şir Nevai'nin önderliğini yaptığı dil ve kültür çalışmaları Türkçe'nin o zamanlar Türkistan illerinde yaygın bir şekilde kullanılan Farsça'dan daha kuvvetli olduğunu ortaya konmuştur. Türk dilinde verilen eserler Türk Çağatay edebiyatı Türk Edebiyat dünyasının en zengin ve başarılı devrelerinden biri olmuştur. (Barthhold, Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, s.309-318)

Daha önce de belirtildiği gibi Timur'un vefatından sonra oğulları ve torunları arasında çıkan, taht mücadeleleri Timurlular devrinin Türkistan'daki hakimiyetinin kısa sürmesine sebep olmuştur. Timurlular zamanındaki bu karışıklıktan dolayı rahatsızlık duyan Türkistan halkının bir kısmı Fergana Vadisi'nde toplanmıştı. Bu halkın başına geçerek, yeni bir devlet kuran Altın Orda hükümdarlarından Özbek Han'ın torunlarından Ebul Hayır'dan sonra devletin başına geçen Muhammed Şeybani Han zamanında bu yeni Türk devleti bütün Türkistan illerine hakim olmuştur. Bu devleti kuran Ebul Hayır ve evlatları kurdukları devletin adına büyük ataları Özbek Han'ın adını vermişlerdir.

Orta Asya'da kurulan bu yeni Türk devleti, hakimiyetine Doğu Türkistan'a kadar genişletmiştir. Bu Türk devletinin 1511 ve 1512 yıllarında parçalanarak Buhara, Hive ve Hokand Hanlıkları haline

gelmesinden sonra Buhara idarecilerinin Osmanlı Padişahına gönderdikleri mektuplarda, zaman zaman Doğu Türkistan'a müdahale etmekle itham etmişler ve bu müdahalelerin durdurulmasını Osmanlı hükümdarından rica etmişlerdir. (M.Saray, Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler, 1775-1875, Ankara TTK-Basım 1994, s. 38) Bu mektuplaşmalardan anlaşıldığına göre Buhara Hanlığı uzun süre Doğu Türkistan'ı kendisinin bir parçası olduğunu belirtmiştir. Fakat XVII. asırla birlikte Doğu Türkistan'da Buhara hakimiyeti kalmamış ve ülke yeni bir siyasi oluşum içine girmiştir.

Doğu Türkistan'da Çağatay Hanedanının Son Yılları ve Jungar (Kalmuk) İstilasları:

Bilindiği gibi, Timurlular idaresine karşı başkaldıran Doğu Türkistan'daki Çağatay idarecileri, Uluğ Bey tarafından itaate sokulmuştu. Fakat, Timurlular soyunun bilge hükümdarı Uluğ Bey'in trajik bir şekilde oğlu Abdüllatif tarafından öldürülmesi Timurluların yıkılışını hazırlamıştı. Bu, aynı zamanda Doğu Türkistan'daki Timurlular hakimiyetinin de sonu olmuştu. Timurlulardan sonra Orta Asya'yı hakimiyeti altına alan Özbek (Şeybani) Hanlığı da kısa sürede ikiye ayrılınca, Doğu Türkistan'da tam bir otorite boşluğu meydana gelmiştir. Çağatay Hanedanından gelen hanların dirayetsizliği ve birbirleriyle uğraşmaları ülkeyi 15. asrın ikinci yarısına (1462) kadar tam bir kargaşa içine sürüklemiştir. Her şehir ve hakimi müstakil bir hanlığın hükümdarı gibi hareket etmeye başlamıştır. İşte bu yıllarda ülkenin doğu vilayetlerine hakim olan Esen Buhar Han ölmüş ve yerine oğlu Yunus Han (1462-1487) geçmiştir. Adil ve hoşgörülü tutumu ile halk tarafından sevilen bir kişi olan Yunus Han, 25 yıllık hükümdarlığı zamanında iç karışıklıkları önlemeye muvaffak olmuştur. Bilhassa şehir hakimlerini müstakil hareket etme alışkanlığını kaldırması, Doğu Türkistan'ın

bütünlüğü yönünden başlı başına bir zafer teşkil etmiştir.

Yunus Han'ın yerine geçen oğlu Ahmet Han (1487-1514), ülke idaresinde elde edilen bu başarılı yönetimi mümkün olduğu kadar devam ettirmeye çalışmıştır. O sıralar Batı Türkistan'a hakim olan Muhammed Şeybani Han'ın üstünlüğünü kabul ederek bu kardeş devlet ile savaştan kaçınması Ahmet Han'ın en büyük başarısı olarak dikkati çeker. Ahmed Han'ın 1514'de vefatı üzerine Doğu Türkistan'ın kaderine hakim olan oğlu Seyyid Han (1514-1533) dönemi Çağataylılar sülalesinin son parlak dönemini teşkil eder. Zira, kendisine o devrin ünlü tarihçisi Mirza Muhammed Haydar Duğlat müşavirlik yapmıştır. Haydar Duğlat'ın bilahare yazdığı ve 1321-1546 yılları arası Doğu Türkistan olaylarını anlattığı eserinde Seyyid Han dönemi ülkenin en huzurlu olduğu devir olmuştur. Batı Türkistan'daki Özbek (Şeybani) Hanlıkları ile Doğu Türkistan şehirleri arasındaki dostluk ve ticari münasebetler gelişmiş ve halk uzun bir aradan sonra maddi ve manevi bir refaha kavuşmuştur.

Seyyid Han'ın yerine geçen oğlu Reşidi Han (1533-1559) babasının bu parlak dönemini tarihçi Haydar Duğlat'ın yardımına rağmen devam ettirememiştir. Bu devrin en büyük rahatsızlığı ülkenin Uyguristan olarak bilinen Doğu Vilayetleri ile Altışehir olarak bilinen Batı Vilayetleri arasındaki rekabetin büyüyerek husumete dönüşmesidir. Bu durumdan istifade eden ve Moğolistan'da hakimiyeti ellerine geçirerek hem Çin istikametinde ve hem de Doğu Türkistan yönünde ilerlemek isteyen Kalmuklar (Jungarlar) sık sık Doğu Türkistan'ın doğu vilayetlerine akınlar yapmaya başlamışlardır. Yazdığı esere devrin hükümdarının adını vererek "Tarih-i Reşidi" ona ithaf eden Mirza Muhammed Haydar Duğlat bu devir olaylarını etraflı bir şekilde anlatır. (Tarih-i Reşidi, 1978 yılında Sır E. Denison Ross tarafından İngilizce'ye tercüme edilip neşredildiği halde, eser, henüz Türkiye Türkçesine tercüme edilmemiştir.)

Reşid Han'ın 1559'da ölümü üzerine, 13 oğlundan biri olan Abdulkerim Han (1559-1591), kardeşlerinin desteği ile tahta çıkmıştır. Ne varki, Abdulkerim Han bütün gayretine rağmen ülkenin yeniden şehir devletleri haline gelmesine ve birbirleri ile uğraşarak hem memleketin ve hem de halkın zarar görmesine mani olamamıştır. Ülkesinin ve halkının bütünlüğünü sağlamak ümidi ile Batı Türkistan'da yetişmiş büyük din alimlerinden Mahmud-ı Azam'ın oğullarından Hoca İshak Veli'yi Doğu Türkistan'a davet etmiştir. Hoca İshak Veli, şehir şehir, kasaba kasaba bütün Doğu Türkistan'ı dolaşarak müslümanların kardeş olduğunu birbirlerine yardım ederek ülkenin ve insanların birlik ve beraberliğini korumaları gerektiğini anlatmaya çalışmıştır. Hoca İshak Veli, bu çalışmalarında, kısmen de olsa başarılı olmuş ve ülkenin parçalanmaya gitmesine mani olmuştur. Fakat Hoca İshak Veli'nin bu faaliyetleri ülkenin Doğu Vilayetlerinin hakimi olan Abdüllatif Han (1614-1624) tarafından, Abdulkerim Han'ın yerine geçen evlatları Muhammed Han ile Şucaeddin Hamet Han ve Abdullah Hanlara hakimiyet yönünden avantaj sağlayacağı düşüncesiyle Mahmud-ı Azam'ın ilk hanımından olan büyük oğlu Hoca Kalan (Muhammed Emin)'i Yarkent'e davet etmesi Doğu Türkistan'ın kaderine tesir edecek olayların gelişmesine sebep olmuştur. Zira, bu iki kardeş Hoca'nın ölümünden sonra evlatları büyük bir rekabete girerek ülkeye fayda yerine zarar getirmişlerdir. Hoca İshak Veli'nin evlatları İshakiyye veya Karatağlık adıyla, kardeşi Hoca Kalan'ın evlatları da Afakiyye veya Aktağlık adıyla ayrı görüşler savunan iki dini grup olarak kıyasıya mücadeleye girmeleri ülkeyi yeni bir devre sürüklemiştir ki, bu devreye "Hocalar Devri" denmiştir. (Ch'en Ch'ing-Lung, Çin ve Batı kaynaklarına göre 1828 isyanlarından Yakup Bey'e kadar Doğu Türkistan Tarihi, Taipei, 1967, s.1-37)

Ülkeyi kendi hakimiyeti altında tutmak için Hoca İshak Veli'yi Doğu Türkistan'a

davet eden Abdülkerim Han'ın bu hareketi, yalnız dini konularda değil, aynı zamanda siyasi alanda da olayların hızla gelişmesine sebep oldu. Ülkenin doğu vilayetleri ile batı vilayetleri arasında bozulan birliği yeniden kurmak mümkün olmadı. Abdülkerim Han 1591'de öldüğü zaman ülkenin durumu birlikten oldukça uzaktı.

Abdülkerim Han'ın vefatından sonra yerine kardeşi Muhammed Han (1591-1609), yeğeni Abdurrahim Han'ı Çalış-Kaşgar-Turfan taraflarına Umumi Vali olarak göndermişti. Bu, Abdurrahim Han için bir nevi "Saltanak sürmek" konusunda bir nevi deneme devri oldu. Bu arada, Abdurresid Han'ın torunlarından Hudabende Sultan'ın, Kazak Türkelerinin lideri Tevke Han'ın yardımıyla Çalış ve Turfan'ı işgal etmesi ülkede mevcut siyasi huzursuzluğu daha da arttırmıştır. Müşkül duruma düşen Abdurrahim Han, amcası Muhammed Han'dan yardım isteyeceğine, Kalmuklara müracaat ederek Hudabende Sultan'ın ülkeden çıkarılmasını istedi. Kalmukların bu davete icabeti üzerine Hudabende Sultan işgal ettiği Çalış ve Turfan'dan çıkarıldığı gibi, kendisi de yakalanarak Abdurrahim Han'a teslim edildi. Sonunda ülmanın ricası ile Hudabende serbest bırakılmış ve Yarkent havalisine gönderilmiştir. Bu arada Kalmuklar ile dostluğu ilerleten Abdurrahim Han, Kalmuk lideri Düreng Tayşi'nin kızı ile evlenerek onlarla akaraba olmuştur. (İ. Togan Arıcanlı, Turfan-Cin Münasebetleri ve XVII. Yüzyılda Doğu Türkistan, Basılmamış Doçentlik tezi, Ankara, 1980, s. XIV-XV)

Bu arada, ülkenin esas hakimi durumundaki Muhammed Han, kendini dine vermiş ve Hoca İshak Veli'nin müridi olmuştu. Onun dine karşı gösterdiği bu alaka "Altışehir" olarak bilinen ülkenin batı kesimlerinde hocaların nüfuzunun artmasına sebep olmuştur. 1609 yılında aniden ölmesi üzerine yerine oğlu Şucaeddin Ahmed Han (1609-1617) başa geçmiştir. Fakat, esas hükümdarlıkta gözü olan Abdurrahim Han, yeni hükümdarı tanımadı. Mesele bununla da

kapanmamış, kendisine iyi bir mevki bekleyen Hudabende'nin oğlu Haşim Sultan da yeni hükümdara karşı tavır almıştır. Ülke, bir anda yeniden parçalanma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır.

Doğu Türkistan'daki bu menfi gelişmeler bir taraftan şehzadelerden kendisine taraftar bulan Abdurrahim Han'la mücadelelerinin başarısız olması, diğer taraftan mütevazı ailelerden gelen kişilere memuriyetler vermesi, Bey'lerin, Şucaeddin Ahmed Han'a karşı bir tutum almalarına ve sonunda 1617 yılında öldürülmesi ile yeni bir safhaya girdi. Bu arada Şucaeddin Ahmed'in oğulları hükümdarlık arzusundan vazgeçmiyorlardı. Nitekim, Apak Han adıyla maruf Abdüllatif adındaki oğlu, Hoca İshak Veli'nin oğlu Hoca Şadi Muhammed Yahya ve müridlerinin desteğini sağlayarak Abdurrahim Han'a karşı mücadeleye girdi. Yapılan mücadeleleri Abdurrahim Han Kazak lideri İşim Han'ın desteği ile kazandı. Fakat kazandığı zafere rağmen Abdurrahim Han fazla ileri gidemedi. Zira Hoca İshak Veli'nin oğlu ve taraftarlarını karşısında görmek istemiyordu. (İ. Togan, Aynı eser, s. XVI)

Doğu Türkistan Türkleri'nin birbirleri ile uğraştığı bu devirde Moğolistan'ı hakimiyetleri altına alan ve Çin istikametinde de başarılı ilerlemeler yapan kuvvetli Moğol kabilelerinden Kalmuklar (Jungarlar)'ın lideri Sultan Tayşi (Batur Quantaj) 1635 yılında 5000 kişilik bir süvari kuvveti ile Abdurrahim Han'a yardım eden Kazak Lideri İşim Han'ın ülkesine ani bir baskın yaparak halkın nesi varsa talan etmiştir. (M. Saray, Kazak Türkleri Tarihi, İst. 1993, s. 20) Bu olayı öğrenen İşim Han derhal ülkesi Kazakistan'a dönmek mecburiyetinde kalmıştır. Kalmuk Lideri ikinci hücumunu İşim Han'ın desteğinden mahrum kalan Abdurrahim Han'ın ülkesi Doğu Türkistan'a karşı yapmıştır. 1636 yılında Kalmuklar, Aksu ve Bay kasabalarına hücum ederek bu şehirleri ve etrafını yağmalamışlardır. Bu hadiseden bir yıl önce, yani 1635'de Abdurrahim Han'ın vefat etmiş olması ve

ülkenin bir kararsızlık içine girmesi Kalmukların bu hücumunun karşılıksız bırakmıştır. Bu hadiseler de göstermiştir ki, Kalmuklar, her fırsattan yararlanarak hem Doğu ve hem de Batı Türkistan ülkelerine musallat olmaya başlamışlardır.

1627 yılında Apak Han'ın, 1635 yılında da Abdurrahim Han'ın vefatları üzerine, Doğu Türkistan'da liderlik kavgası yeniden hızlanmıştır. Apak Han'ın evlatları arasında başgösteren hükümdarlık mücadelesini Hoca Şadi ve müritlerinin desteğinin kazanan Ahmet Fulad Han kazanmıştır. Kaşgar'dan Aksu'ya kadar bölgenin hakimi haline gelmiştir. Bu arada, Abdurrahim Han'ın evlatları arasında da liderlik mücadelesi kısa sürmüştür. Abdurrahim Han'ın oğullarından Turfan emiri Ebul Muhammed Han, babasının ölüm haberini alır almaz Çalış'a gelerek tahta çıkmıştır. Fakat, bir müddet sonra atalığı Mirza Ebülhadi Merkit'in tavsiyesi ile Ebul Muhammed, ülkeyi toparlayıp birliği sağlayacak kabiliyette olan kardeşi Abdullah lehine tahttan vazgeçmiştir. Buna karşılık Abdullah Han, kardeşine daima sevgi ve saygı ile davranmış ve güçlükler karşısında onun yardım ve nasihatlarına müracaat etmiştir. Nitekim, Ahmed Fulad Han'ı bertaraf etmede ve uzun bir aradan sonra Doğu Türkistan'ı tek bir idare altında toplamada kardeşi Ebul Muhammed'in yardımını istemiş ve o da kendisine gereken yardımı yapmıştır. 1637-1667 yılları arasında hükümdarlık yapan Abdullah Han, hem ülkenin tek hakimi olma ve hem de parçalanmasına tanıklık etme gibi sevindirici ve üzücü olayları birlikte yaşamıştır.

Ülkesinin birliğini sağladıktan 5-6 yıl sonra Abdullah Han, devletinin Hoten ve Aksu taraflarının Kalmukların hücumuna uğradığını görmüş kardeşlerinin yardımları ile bu saldırıları az bir telefatle atlattı. Ne var ki, Abdullah Han, 9 kardeşinin tamamını ikna edip hakimiyeti altına alamamıştı. Kalmuk hücumlarının artması kardeşlerin fedakarlık için isteklerinin de artmasına sebep olmuştur.

Abdullah Han, ülkenin düşman işgaline uğramaması için kardeşlerinin isteklerini yerine getirmek zorunda kalmıştır. Böylece 1643'te Doğu Türkistan, Altışehir, Çalış (Karaşar) ve Tufan (Kumul) şeklinde üç idari bölgeye ayrılmış, bunlardan birincisine Abdullah Han, ikincisine İbrahim ve İsmail Sultanlar, üçüncüsüne ise Sultan Said ve Apak Sultan hakim bulunuyordu. Fakat bu idari bölünmeye rağmen ülkenin bilhassa dış düşmanlara karşı mutlak lideri Abdullah Han idi. Fakat, kardeşleri, zaman zaman iktisatlarını kontrol edemeyerek Kalmuklar ile ittibata geçmişler ve onlarla işbirliği halinde bulunmuşlardır. Bu arada, Hocalardan bazı gruplarda Kalmuklar ile ilişkide bulunmayı kendi nüfuzları için faydalı görmüşlerdir. Bu tip ilişkiler ise kalmukları sık sık Doğu Türkistan'a müdahaleye sevk etmiştir. Bu yetmiyormuş gibi, Çin'de idareyi ele geçiren Mançurlar kendileri ile ilişkiye giren komşu ülkeler için bir "haraç sistemi" geliştirmiştir ki, Kalmuklardan çıkan Doğu Türkistan'ın Çin ile ilişkiye girmesine karşılık onlardan haraç istemeye başlamıştır. (I. Togan, *Aynı eser*, s. XXXII vd.) Doğu Türkistan'ı uzun süre meşgul edecek olan Çin ile Moğol asıllı Kalmuk (veya Jungar)ların bir kuvvet olarak ortaya çıkışlarına burada kısaca temas etmek lüzumu vardır.

Bu arada, uzun süre Çin'e hakim olan Ming sülalesi 16. asrın sonlarına doğru iyice zayıflamış bulunuyordu. Bu sülaleyi devirerek başa geçen Mançu sülalesi, Mançu kabilelerinin askeri birliği olarak Mançurya'da ortaya çıkmış, kısa sürede Mançurya, Kore ve İç Moğolistan'a hakim olmuştu. Pekin üzerindeki baskısını arttıran Mançular, 1680'de bütün Çin'e hakim olmuşlardır. (A.W. Hummel, *Eminent Chinese of the Ch'ing Period (1644-1912)*, Taipei, 1970, s. 255-59) Çin dahilindeki birlik ve otoriteyi sağlayan Mançular (diğer adıyla Ch'ing sülalesi), Çin'deki tüccarları ve dış ticareti devlet kontrolüne sokan bir politika izlemeye başladı. Dış politika, Çin'in kendisiyle münasebette bulunan

ülkeler tarafından hakim devlet olarak tanınması esasına dayandırılmış Çin ile münasebete giren ülkelerin elçileri Çin imparatoruna haraç verme mecburiyetinde tutulmuşlardır. (M. Rossabi, China and inner asia From 1368 to the Present Day, London 1975, s. 60-83) Mançuların bu sistemi, Çin'de ticaret yapmak isteyen batılı ülkelerle, Çin ile ilişki kurmak isteyen Orta Asya Türk ülkelerini de zor durumda bırakmıştır. Nitekim, Çin ile münasebetlerini geliştirmek için 1646'da bu ülkeye bir elçilik heyeti göndermek mecburiyetinde kalan Doğu Türkistan hükümdarı Abdullah Han, Çin İmparatoruna hediye adı altında haraç göndermek lüzumunu duymuştur. (İ. Togan, Aynı eser, s. XXXVI vd.) Bu haraç sistemi daha sonra belirli prensiplere bağlanmış ve Doğu Türkistan hükümdarları bir nevi Çin'e bağlı bir eyalet valisi gibi, Çin hükümdarına haraç vermeye zorlanmıştır. Bu daha da gelişerek Çin'in Doğu Türkistan üzerinde hakimiyet hakkı iddia etmesine kadar gitmiştir ki, böyle bir mantık ve politika dünya devletlerinin herhangi birinde ne görülmüştür ve nede rastlanmıştır. Bu haraç sistemi bir nevi Çin'in yeni emperyalist siyasetinin temelini oluşturmuştur. Bu sistem oturduktan sonra Çin'li elçiler ve seyyahlar Doğu Türkistan ülkesine gelişlerinde bu Türk ülkesinin adlarını da Çince olarak yazıp ülkelerine bildirmişlerdir. Çinliler, bir müddet sonra ortaya çıkıp, "Bakınız bu ülkenin halk adları dahi çince" diyerek o ülke üzerinde hak iddia etmeye başlamışlardır.

Daha Abdullah Han'ın sağlığında bütünlüğü ve birliği bozulan Doğu Türkistan'da idarecilerin bazen Çinlilere ve bazen de Kalmuklara yanaşarak kendilerine dost ve müttefik bulmaya çalışmaları, bu müslüman Türk ülkesine Çin ve Kalmuk müdahalelerini arttırmıştır.

Cengiz Han'ı sinesinden çıkaran Moğol kabileleri, büyük devlet adamının ve evlatlarının bütün gayretlerine rağmen bir halk veya millet haline gelememişlerdi. XVI. asra gelindiği zaman Cengiz evlatlarının

kurduğu devletlerde son yıllarını yaşamaktaydı. Doğu Türkistan'da hakimiyet süren Çağatay Hanlığı bunlardan biri idi. Çağatay hanedanının Türkleşip-Müslümanlaşmasına rağmen Moğol kabileleri Doğu Türkistan'ı atalarının hakim olduğu yerlerden biri olarak görüyor ve zaman zaman bu ülkenin iç işlerine karışıyorlardı. Güneybatı Moğolistan'da yaşayan ve Jungar, Koyid ve Koşod gibi kabilelerin biraraya gelmesinden oluşan Kalmuklar bu geleneği sürdüren Moğol kabilelerinden biri olmuştur. (H. Howorth, History of the Mogols, London 1876, I, s. 590 vd.) Kalmuklar, bütün XVI. asır boyunca çeşitli reislerin önderliğinde Doğu Türkistan'ın iç işlerine müdahale etmişler, yağmalar yaparak büyük ganimetler elde etmişlerdir. Ne var ki, Doğu Türkistan'da meydana gelen taht kavgaları Kalmuk müdahaleleri için müsait bir zemin hazırlamaya başlamıştı. Bu iç çekişmelere dini gruplarında katılması ile Kalmuklar sık sık yardımına başvuru bir kuvvet haline gelmişlerdir. Neticede, Doğu Türkistan'ın kuzey doğu kısımları Kalmuk hakimiyeti altında yaşar hale gelmiştir.

Abdullah Han'ın kardeşleri ve yeğenleri ile sık sık ihtilafa düşmesi, o insanları Kalmuklardan yardım istemeye sevk etmiştir. İbrahim ve İsmail Hanlar, Kalmuklardan en çok yardım isteyen ve onlarla birleşerek Abdullah Han'a karşı savaşın başında gelir. 1650'li ve 1660'lı yıllar Kalmuklardan destek alan bu ihtiraslı kardeşlerin Abdullah Han aleyhinde yaptığı mücadelelerle geçmiştir. Bu mücadelelerle çok zayıflayan Doğu Türkistan, kademe kademe Kalmuk hakimiyetine girmiştir.

Bu arada, Abdullah Han'ı destekleyen Hocam Padişah (Karatağlık) başkanlığındaki sufi, halife, molla, ümera ve mirzaların rakip addettikleri Afak Hoca Başkanlığındaki Aktağlık grubu ile yaptıkları mücadele hazin bir şekilde gelişmiştir. Aktağlık fırkasına mensup din adamlarının İbrahim ve İsmail Hanlarla birlikte hareket etmeleri, onları ister istemez Moğol asıllı ve gayri müslim Kalmuklarla işbirliğine sevk etmiştir. Bu

özücü gelişmeler Doğu Türkistan'ın Kalmuk idaresi altına düşmesinde ayrıca önemli bir rol oynamıştır.

Doğu Türkistan'ın Kalmuk hakimiyetine girmesinde muhakkakki en büyük rolü Abdullah Han'ın başına gelen dramatik hadise oynamıştır. Uzun süre Doğu Türkistan'ı birlik halinde başarı ile yöneten Abdullah Han'a karşı ilk muhalefet kardeşlerinden gelmiştir. Kardeşlerinin üzerine yürüdükçe onlarda Kalmuklarla işbirliği yapmıştı. Bu yetmiyormuş gibi oğullarından Yolbars Han'ın da kendisine karşı isyan etmesi ve bu arada öbür oğlu Nureddin'in ölmesi bu yaşlı hükümdarı müşkül durumda bırakmıştı. Sonunda Abdullah Han, Kalmuklardan yardım alan oğlu Yolbars Han kuvvetlerine karşı koyamayacağını anlayarak ülkeyi terk ederek Hac vazifesi için Mekke'ye gitmiştir. Hac vazifesini eda eyledikten sonr aülkesine dönerken 1669 yılında Hindistan'da ölmüştür. Onun ölümü ile ortaya çıkan boşluğu iyi değerlendiren Kalmukların meşhur lideri Galdan (1671-1697), Yolbars Han ve amcası İsmail Hanları yenerek 1697 yılında Doğu Türkistan'ın tamamını Kalmuk hakimiyetine sokmuştur. Kalmuk hakimiyet 1757 yılında vukubulan Çin işgaline kadar devam etmiştir.

1757'deki Çin İşgali: Çin'e hakim olan Mançu sülalesinin en başarılı imparatorlarından biri Sheng Tsu (1662-1722) idi. Çin dahilinde isyan eden valileri ve generalleri bastırarak itaat altına alan Sheng Tsu, Çin'in genişleme devrini başlatan lider olmuştur. Çin'in ilk işgal ettiği ülkelerin başında Moğolistan gelmiştir. Bir zamanlar müttefik olan Moğollar ile Mançular, Mançuların Çin'e hakim olmasından sonra bu dostluğun bozulduğunu görüyoruz. Mançu lideri Sheng Tsu, Moğolistan'ı kendine bağlamak isterken, Moğol lideri Galdan Buşuktu (1671-1697), müstakil bir Moğol devleti kurmak arzusunda idi. Sonunda, taraflar arasında 1690 ve 1697 yıllarında yapılan iki savaşta kaybeden Galdan, bir müddet sonra

ölmüştür. Galdan'ın ölümünden sonra, Moğolistan'ın en kalabalık kabileler grubunu oluşturan Kalmuklar, Çin baskısına dayanamayarak Ayuke Han (1698-1724) önderliğinde Kazakistan bozkırlarına doğru çekilmişlerdir. Çinliler karşısında tutunamayan Kalmuklar, Kazak bozkırlarını bir baştan öbür başa işgal ve yağma ederek Kazak Türklerine büyük bir darbe indirmişlerdir. (Kalmukların Kazakistan'ı işgalleri hakkında daha geniş bilgi için bakınız, M. Saray, Kazak Türkleri Tarihi, İstanbul, 1993, s. 19-20 ve M. Khodarkovsyk, "Uneasy Alliance : Peter the Great and Ayuki Khan", Central Asian Survey, 7 / 4 (1988), s. 1-45). Çaresizlik içinde kalan Kazak Türkleri, Ruslardan yardım istemek mecburiyetinde kalmış, bu ise, Kazakistan'ın Rus hakimiyetine girmesine sebep olmuştur.

Bu arada, Galdan'ı mağlup eden Çinliler, Moğolistan'ın diğer kalabalık kabilelerinden Oryatların lideri Tsewang Rabdan'ı Moğolistan Genel Valisi yapmışlardır. Bunu fırsat bilen Rabdan, dah önce Galdan'a vergi veren Doğu Türkistan Hanları ve Begleri üzerine yürüyerek onları kendine bağlamıştır. Bununla da yetinmeyen Rabdan, Tibet'e kadar ilerleyerek bu ülkeyi de hakimiyeti altına almıştır. Fakat, yeni bir Moğol kuvvetinin ortaya çıkmasını istemeyen Çinliler, General Fu-Te ve General Chao Hui komutasında gönderdikleri iki ordu ile 1757 yılında Doğu Türkistan'ı, bir yıl sonra da Tibet'i işgal etmişlerdir. Böylece, Doğu Türkistan ve Tibet, hiç beklemedikleri bir zamanda kendilerini Çin işgali altında bulmuşlardır. Bir müddet sonra Moğolistan da Çinliler tarafından işgal edilmiştir. Çinlilerin ilk işi, işgal ettikleri bu üç ülkeyi senelik vergiye bağlamak olmuştur. (W.Eberhard, Çin Tarihi, Ankara, 1947, s. 310-312)

Yukarıda özet olarak verilen Çin işgali ile Doğu Türkistan Türklerinin tarihi yepyeni, dramatik bir devreye girmiştir. Doğu Türkistan halkı zaman zaman bu yeni düşmanın işgalinden kurtulmuşlar ise de,

müstevli bir müddet sonra yeniden gelerek ülkelerini vergi vermeye mecbur bırakmıştır. Doğu Türkistanlılar'ın başarısızlıklarının en büyük sebebi, ülkenin "**Hocalar idaresi**"nde

parçalanmış vaziyette bulunması idi. Çin yöneticileri, birlik ve beraberlikten uzak olan "**Hocalar İdaresi**"ndeki Doğu Türkistan'ı fazla zorlanmadan kontrolleri altında tutmaya muvaffak olmuşlardır.

DOĞUMUNUN 150. YILINDA DOĞUMUN KUTLU OLSUN **ABAY**

KAŞGARLI İSMAİL CENGİZ

UNESCO tarafından doğumunun 150. yılında tüm dünyada anılan ABAY KUNANBAYOĞLU (1845-1904), Kazak Türkleri'nin 19. asırda yetiştirdiği şair, yazar, düşünürü olarak dünya edebiyatına imzasını atmış en büyük edebi şahsiyetlerinden birisidir.

Yaşadığı dönemin sıkıntılına, Çarlık Rusyası'nın baskılarına ve halkın umursamaz hayatı ve cehaletine karşı ömrü boyunca yılmadan mücadele veren Abay; şiir ve yazılarıyla olsun, felsefi yorumlarıyla olsun, rdini ve sosyal düşünceleriyle olsun, dönemine damgasını vurmuş ve bozkır hayatının "fikir güneşi" olarak ömrünü tamamlamıştır.

Abay'ı böylesine yücelten, 150 yıl sonra tüm dünyada anılmasına neden olan özelliklerinin başında hiç şüphesiz O'nun sevgi dolu, barış dolu ve gerçekçi, çağdaş düşünceleri gelmektedir.

Yalnız Kazaklar'ın değil, bölgedeki diğer Türk topluluklarının sözlü edebiyatlarıyla da meşgul olarak bozkır kültür zenginliğini yazılı edebiyata kazandıran ve bu yönüyle de "**Modern Kazak Yazılı Edebiyatı**"nın ilk ürünlerini veren Abay; daha da ileri giderek klasik Rus ve Batı edebiyatı ile aşına olarak bir doğu-batı sentezi oluşturmaya çalışmış ve bu çağdaş sentez içerisinde "**Kazak Türk Edebiyatı**"na bir başka deyişle "**Bozkır Türk Kültür Edebiyatı**"na bir yenilik kazandırmış, bir değişiklik getirmiştir: Kazak Türk edebiyatının gelişmesine, bölgede modern edebiyatın doğuşuna vesile olmuştur.

Batı Türkistan'ın modern batı kültürü ve tekniklerini benimsemesine engel olmak ve aynı zamanda bölgedeki Türk top-

luluklarını milli ve dini kültürden uzaklaştırarak önce "Rus kültürü" sonra "komünizm" çatısı altında eritmeyi planlayıcı tedbirlere karşı halkı uyarmayı kendisine vazife edinen Abay; cehalete ve emperyalizme karşı ilim, barış ve sevgi bayrağını açmıştır...

Abay; dönemin diğer aydınları gibi, İmparatorluklar kurmuş, şanlı bir tarihe ve kültüre mensup bir halkın içine düştüğü bu felaketin (işgalin) sebebi olarak, "**toplumun iç bünyesindeki zaafı**" aramaya ve bunu tedavi etmeye kendisini adanmış bir halk önderidir.

Abay; klasik ve skolastik edebiyat yerine, çağdaş, demokratik ve pedagojik gayeler güden, vatan derdine yanan, modernize edilmiş milli bir edebiyatın çıkışına ve milli bir eğitim ile milli bir düşüncenin doğuşuna öncülük etmiş bir düşünürdür.

Abay; Kazak halk diline genişlik ve enginlik kazandırmış, yalnız dil yönüyle değil, milli fikir cephesi yönünden de **Türkistan Türk Birliği**'ne muazzam katkıları olmuştur. Kazak Türk halkının zengin halk edebiyatı sayesinde milli ve sosyal fikriyatını yaşatmış ve batı edebiyatı ile uğraşmasına rağmen Türkistan'ın milli hayatına sadakatle bağlı kalmıştır.

Bir geleneksel "**Kazak Yurdu**"nda 10 Ağustos 1845'de gözlerini açan Abay, 91 yıl önce 23 Haziran 1904 yılında yine o topraklarda hayata gözlerini yumdu.

Ama 150 yıl sonra şimdi bütün dünya O'nun doğumunu kutluyor ve geride bıraktığı eserleriyle O'nu yad ediyorlar...

Doğumun kutlu olsun Abay...

Devamı 42. sayfadadır

KÜLTÜR TARİHİ AÇISINDAN DİVAN-I LÛGAT-İT TÜRK'ÜN DEĞERLENDİRİLMESİ

Prof.Dr. Abdülkadir DONUK
İstanbul Ün. Ed. Fak.
Tarih Anabilimdalı Başkanı

Eser adından da anlaşılacağı üzere, herşeyden önce bir Türk sözlüğüdür. Daha eski bir sözlüğün şimdiye kadar elimize geçmemiş olduğuna bakılırsa Divân, kendi türünde en eski Türk sözlüğü oluyor demektir. Kaşgarlı'nın tarifine göre, malzemesi halk ağızlarından derleme teşkil etmiş, zaman zaman Türk halk edebiyatından da faydalanılmıştır.

Kaşgarlı, Türk illerini, Türk şive ve halk edebiyatlarını, hem Türklere, hem de Araplara tanıtmaya çalışmıştır. Bu hususu Kaşgarlı şöyle anlatmaktadır:

"Türklerin hemen tekmil illerini, obalarını ve bozkırlarını inceden inceye gezerek dolaştım. Türk, Türkmen, Oğuz, Çigil, Yağma, Kırgız boylarının dillerini ve kafiyelerini tamamen zihnimde naksettim ve bu hususta o kadar muvafak oldum ki, her taifenin şivesi bence en mükemmel bir surette elde edilmiş oldu".

DLT'yi yalnız bir sözlük olarak tanıtmak ve değerlendirmek, büyük bir haksızlık olur. Bütünüyle, o devir Türk dil ve medeniyetini temsil eden, emsalsiz bir hazinedir. Türk kültürünün en önemli kaynaklarından biridir. Aynı zamanda Orta Asya Türk dünyası ile Bağdat hilâfeti arasındaki kültür münasebetlerinin eşsiz bir bağlantısıdır.

Bilindiği gibi, Türk dili, 11. asırdan itibaren Arap ve Fars kültür akımlarına karşı durmak mecburiyetinde kalmıştır. Bu çatışma ve karşılaşma devrinin bir yadigarı olmasıyla DLT, Türk Kültür tarihimiz için, daha çok önem kazanmaktadır. Kuvvetli bir

din dili olan Arapça ile, kuvvetli bir şiir ve edebiyat diline yükselmiş bulunan Farsça ile boy ölçüşmek Türk dili için, elbette çok büyük bir imtihan olmuştur. Bu iki eser Türklüğe kültür zaferi kazandırmıştır. Üstelik DLT, eski Türk dil ve klütür geleneklerine tamamiyle bağlı ve sadık kalmasının bilmiştir. Bu olmamış olsaydı Türk dili, çağın en kudretli dillerinden sayılan Arap, Fars ve Sogd dilleri yanında sönmük bir dil durumuna düşmüş olurdu. Kaşgarlı ne pahasına olursa olsun, Türkçeyi Araba da öğretmeyi kendisine vazife edinmiştir.

Eserden yalnız o vaktindil durumunu öğrenmekle kalmıyoruz. Türkün eski tarihini, edebiyatını, yaşayışını, düşünüşünü de öğreniyoruz. Ayrıca o devir coğrafi durumu hakkında da bilgiler elde ediyoruz. Eserden eski Türklerin 920 yıl önceki durumlarını öğrendiğimiz gibi, atalarımızın ipek mendil taşıdıklarını, elbise kırıslıklarını önelemek için ütü kullandıklarını, kadınlara, çocuklara ve düşkünlere gösterdikleri saygı izlerini de görüyoruz.

Yazar, Orta Asya'ya âit Arapça kaynaklardan faydalanacağına, dosdoğru, Türk milletini bizzat kendisinden öğrenmeyi, daha uygun bulmuştur. Kelimeleri izah eden misaller umûmiyetle Türk atasözlerinden ve hak edebiyatı parçalarından alınmıştır. Bu yüzden eseri hem orjinal hem de üniktir (tektir).

Eserde şehir, köy, yayla, ülke, dere, göl, bölge, yokuş, su, ırmak, millet gibi yer

adlarına yer verildiği gibi, erkek, kadın, kahraman, bey, cariyeye, hakan çocuklarına verilen isimlere de tesbit edilmiştir. Ayrıca eserden bir evde faydalanılan bütün mutfak takımlarının, ısınma ile ilgili yakılacak maddelerinin, aydınlanma ile alakalı gereçlerin, hayvanlardan elde edilen besin maddelerinin, tarıma dayalı maddelerin, yemeklerin, sebzelerin, tatlıların, içkilerin, elbise malzemelerinin isimlerini, nasıl yapıldıklarını, nasıl kullanıldığını öğreniyoruz.

Ayrıca kültürümüz açısından şu konular hakkında da bilgi sahibi olmaktayız.

Mesela para birimlerini; unvanları; hükümdarlık alâmetlerinin neler olduğunu (unvan ve lâkaplar, hutbe, sikke, payitaht, saray, otağ, taht, tac, çetir, bayrak, tuğ / hükümdarın dokuz tuğlu oldukları ve dokuz sayısının uğurlu olduğunu öğreniyoruz / nevbet ve hil'at); Hiyerarşik sırayı (Hakanlık, Yuğruş, Yavgu / Sagun, Kül-İrkin, Çuwi / Tüksin, İnal, Tarhan); Teşrifat usullerini dolayısıyla gelen misafir ve yabancı elçilerin huzura nasıl kabul edildiklerini; yemek adetlerini; Nelerin hediye olarak takdimedileceğini; Nasıl matem tutulduğunu; Hükümdarlar-Hak arasındaki karşılıklı münasebetlerin neler olduğu; Hâatunların devlet idaresindeki rolleri ve unvanları; Mâlî konular; Ülkeler ve milletlerarası yazışmaların nasıl yapılacağı; Posta ve haberleşmenin nasıl olduğu; Avcılık ve avcılıkta kullanılan vasıtalar; Ordunun nasıl sefere çıkacağı, nerelere konaklayacağı, tertibi, tanzimi, silahları / ok ve yay / taktikleri, parolanın nasıl olacağı; Haberleşmede kargo sisteminin işleyişi; Su-başının özellikleri ve vazifeleri; Danışma müessesesi ve danışmanların rolleri ve bu arada sarayda aşçıbaşından diğer hizmetlilere kadar olan insanların görevleri ana hatlarıyla anlatılmıştır.

Ayrıca Türk giyim-kuşamı konusunda da çok değerli bilgileri öğreniyoruz.

DLT'den öğrendiğimize göre, muhtelif coğrafi sahalarda yaşayan Türk boylarının her birinin farklı kıyafeti vardı. Mesela

Oğuz, Karluk, Çiğil, Kıpçak, Yağma, Kençek ve Oğrak'ın ayrı ayrı kıyafetleri bulunmakta idi ve kıyafetine bakılınca kimin hangi boydan olduğu anlaşılmaktadır, demektedir.

Türklerde bilhassa kadınların bol elbise giydikleri anlaşılmaktadır. Hatta bu konuda Kaşgarlı bir atasözünü de ifade etmiştir:

"Geniş elbise yıpranmaz; danışıklı iş bozuk olmaz."

Kumaş hakkında da bilgi verir. Kaşgarlı Türklerin ipek kumaş dokuduklarını da anlatmaktadır. Ayrıca pamuktan çubuklu ve nakışlı elbiselik kumaş dokuduklarından da bahsetmektedir.

Kaşgarlı'nın şu atasözünden **"Kendini sevdirmeyi bilse kırmızı giyer; yaranmayı bilse yeşil giyer"** ifadesinden kendini erkeğe sevdirmek isteyen kadının kırmızı elbise; naz etmeyi seven kadının da yeşil elbise giymesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Türk giyiminde **börk**'ün önemli bir yeri vardı. Börk'ün nasıl kesilip dikildiğini uzun uzun anlatan Kaşgarlı şu atasözü de belirtmiştir: **"Acemsiz Türk, başsız börk olmaz"**

Kaftan'ın da nasıl dikildiği ve nasıl giyildiği anlatılmaktadır.

Şalvar hakkında da bilgi verirken şunları söyler: **"Bekârın şalvarı elli arşın bezden dikilmez"** demek suretiyle, bekâr evlenmeye teşvik edilmektedir.

Ayakkabı ve **çarık** hakkında da geniş bilgi vermektedir. Bir atasözü: **"Yaya kimsenin atı, çarığıdır; kuvveti azığıdır"**.

Ayrıca **kuşak**, **kemer**, **uçkur**, **eldiven**, **mendil**, **ayna** hakkında da bilgi verir.

Bunun yanında süslenme hususunda **küpe**, **gerdanlık**, **bilezik**, **yüzük**, **gözlük** kullandıklarını ve **güzel kokular** da sürdüklerini de belirtir.

Kaşgarlı kına yakmaktan bahsederken şunu söyler: **"Zamanın kocattığına boya, kına ayıp sayılmaz"**. Buradan yaşlı kadınların boyanması ve kına soronmesinin hoş karşılandığı anlaşılmaktadır.

Kaşgarlı ayrıca Türk'ün hayatında önemli bir yer tutan **"at"** hakkında 180 civarında isim, atasözü, tabirden

bahsetmektedir. Mesela bir atasözü **At Türk'ün kanadıdır**. Bir diğeri : **"Tay yetişirse at dinlenir, oğul yetişirse baba dinlenir"**. Bir başkası : **İt ısırılmaz, at tepmez deme; çünkü onların yaratılışı o yoldadır**. Ayrıca at cinslerini, renklerini, koşum takımlarını, at hastalık ve tedavi yollarını anlatmaktadır.

Bilindiği gibi Türklerde, çetin savaşılar gitmek üzere hazırlanan erler, atlarının kuyruklarını kesip (öldükleri takdirde mezarlarına dikilmek üzere) tuğ yapmak suretiyle kendilerinin fedai olduklarını ilân ederlerdi. Zafer için Allah'a eski at kurbanı ile ilgili bir niyaz belgesi olduğu anlaşılan bu adet sonraları atın kuyruğunu bağlama (düğünleme) şeklinde de devam etmiştir.

At kuyruğunu düğümleme mes'alesi Kaşgarlı'da **"kuyruk tüğmek"** (düğümlemek) ve **"at çermetmek"** şekillerinde geçmektedir.

Sultan Alp Arslan Malazgirt savaşına başlamadan önce atının kuyruğunu bizzat kendisi bağlamış idi.

Bugün de bu gelenek atla çıkılan uzun yolculuklar öncesinde Anadol'da hâlâ yaşatılmaktadır.

Türk aile yapısı da en detaylı bir şekilde Kaşgarlı tarafından anlatılmıştır. XI. asırdaki Türk aile müessesesi bütün yönleriyle gözlerimizin önüne serilmiştir. Aile içerisinde babanın fonksiyonu, anne ve çocukların durumu; evlenme adetleri; kız isteme usullerinin nasıl olduğu; nişanlanma, düğün törenleri; çeyiz ve başlık konuları; boşanma mes'alesi; akrabalık münasebetleri, akrabalık adları; evlatlık müessesesi; ailede kan ve süt kardeşliği; ailede çocukların durumu ele alınmaktadır.

Ayrıca Türk toplumunda iktisadî alanda, ev hayatı ile ilgili konularda, beslenmede karşılıklı yardımlaşma konuları da işlenmiştir.

Bunun yanında Türk toplumunda çeşitli oyun, eğlence ve spor konularında yapılan yarışmalardan da bahsetmiştir.

DLT'de iki yerde Türk dili hakkında hadis geçmektedir. Kaşgarlı bunların doğru

olduklarına inandırmak için, kaynaklarının zikrine bile lüzum duymuştur. Türk dilinin değerini belirten iki hadis şöyledir:

"Tanrının devlet güneşini Türk burçlarında doğurmuş olduğunu ve onların mülkleri üzerinde göklerin dairelerini döndürmüş bulunduğunu gördüm. Tanrı onlara Türk adını verdi ve onları yer yüzüne hâkim kıldı. Zamanımızın hakanlarını onlardan çıkardı. Dünya milletlerinin idare yularını onların ellerine verdi. Onlarla birlikte çalıştı, onlardan yana olanı aziz kıldı ve Türkler yüzünden onları her dileklerine erdirdi. Bu kimseleri kötülerin ayak takımının şerrinden korudu. Oklarının dokunmasından kurtulmak için, aklı olana düşen şey, bu adamların tuttuğu yolu tutmak oldu. Derdini dinletebilmek ve Türklerin gönlünü almak için onların dilleriyle konuşmaktan başka yol yoktur...".

Bu hadis haricinde Kaşgarlı, ayrıca, Buhara bilginlerinden bir zatla, Nişaburlu diğeri bir zatın, Peygambere dayanarak şöyle dediklerini işittim:

"And içerek söylüyorum, ben, Buharanın sözüne güvenilir imamlarının birinden ve ayrıca Nişaburlu bir imamdan işittim, ikisi de senetleriyle bildiriyorlar ki, Peygamber aleyh-üs-selâm kıyamet alametlerini, ahir zaman fitnelerini ve Oğuz Türklerinin ortaya çıkacaklarını söylediği sırada 'Türk dilini öğreniniz, çünkü onlar için uzun sürecek padişahlıkları vardır'. buyurmuşlardır.

Kaşgarlı'nın istifade ettiği hadisler, arap yazarlarınkinden farklıdır. Onlar, dah fazla, Türkün müsbet karakter ve ahlakını anlatanlardan istifade ettikleri halde, Kaşgarlı, bilakis milliyetçi bir Türk olarak daha ziyade, Türk kültürünün ve Türk dilinin ehemmiyetini tebarüz ettirenini almayı lüzumlu görmüştür. Bundan dolayı Kaşgarlı, naklettiği yukarıdaki hadisin doğruluğundan şüphelenecek olanlara karşı bir vaziyet alarak "Eğer bu hadis doğru ise, Türk dilini öğrenmek dini bir borç (vacib)

duyuyor. Yok, doğru değilse, akıl onu öğrenmenin lüzumuna hükmediyor” demek ihtiyacı hissetmiştir.

Bilindiği üzere, DİT, 1939-1941 yılları arasında Besim Atalay tarafından hazırlanarak TDK tarafından 3 cilt halinde yayımlanmış idi. 1943’de de İndeks’i neşredilmiştir.

Zaman zaman dil severler tarafından ele alınan DLT, maalesef hiçbir zaman filolojik bir ciddiyetle işlenmemiştir.

Üzerinden 55 yıl geçmesine ve bazı kelimeler ve tabirlerin o tarihlerde yanlış okunmasına rağmen hala çok güzel bir izahlı ve de doğru tercümesi yapılamamıştır.

Güçlük şuradaadır.

Birincisi, çok iyi arapça bilen birisi tek başına böyle bir eseri tercüme edemez.

İkincisi, tercüme edenin yanına eski Türk dillerini ve lehçelerini çok iyi bilen bir filolog lazımdır.

Üçüncüsü, eski Türk kültür konularını detayı ile bilen Türk kültür tarihçisi bulunmalıdır.

Dördüncüsü, bir tarihî-coğrafya konusunu iyi bilen bir hocaya ihtiyaç bulunmaktadır.

Ancak bu dördünün çalışma ve değerlendirmeleri ile ortaya çıkacak eserin değeri daha iyi anlaşılacak ve ilmi kıymeti daha da artacaktır. kanaatindeyim.

Bir misal vermek istiyorum:

Vaktiyle çok iyi farsça bilen birisi Selçuklu veziri Nizamü'l-Mülk’ün “Siyasetnâmesi”ni tercüme etmişti. Orada geçen “hâcib” kelimesini lûgat manası ile değerlendirerek “perdeci” diye tercüme etmişti. Halbuki “haciblik” devlet idaresinde yüksek bir makamı gösteren unvandır.

DLT’de yanlış okunan bir-iki kelimedenden misal verelim:

1- “Yatgak yatti” cümlesi Besim Atalay tarafından “Koruyucu adam yatti” şeklinde tercüme edilmiş ise de (III, s.42); doğrusunun “Muhafız geceyi nöbet bekleyerek geçirdi, nöbet tuttu” şeklinde olması gerektiği belirtilmiştir.(bk. R.Genç, Karahanlı Devlet Teşkilâtı, s. 283, n. 839)

2-Mesela DLT’nin I. cildinde şu tabir geçmektedir: “**Terken Katun kutinga**” kelimesini manalandıran Besim Atalay, kutinga kelimesinin “katinga” şeklinde okunmasını teklif etmekte ve “**huzuruna**” manasını vermektedir.(I, s. 376, 441).

Halbuki “kut” kelimesinin siyasi iktidar manasında olduğu anlaşılınca, kelimenin “**Hükümdar hukukuna sahip Terken Katun**” şeklinde olduğu orataya çıkmıştır. (İ. Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, s. 257, n. 311)

Ülkemizde DLT’yi layıkıyla değerlendiren iki kişi çıkmıştır. Birincisi rahmetli Prof. Dr. Mehmet Altay Köymen olmuştur (Selçuklu Araştırmaları Dergisinde yayınlanan makaleleri).

İkincisi, Prof. Dr. Reşat Genç olmuştur. “Karahanlı Devlet Teşkilatı” adlı eseri ile hem DLT’yi, hem de Kutadgu Bilig’i her yönü ile değerlendirmiştir.

Faydalanılan Eserler:

B. Atalay, Divan-ü Lugat’it-Türk Tercümesi, I-IV, Ankara, 1939-1943

A. Caferoğlu, Türk Dili Tarihi, I-II, 1958,1964, İstanbul

M.A.Köymen, Alp Arslan Zamanı Türk Evi; Alp Arslan Zamanı Türk Beslenme Sistemi; Alp Arslan Zamanı Türk Giyim-Kuşamı; Selçuklu araştırmaları Dergisi, III, Ankara, 1971, s. 1-89; Ayn.Müell., Alp Arslan Zamanı Türk Toplum Hayatı, Selçuklu Araştırmaları Dergisi, IV, Ankara, 1975, s. 1-71.

İ.Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, İstanbul, 1983.

R.Genç, Karahanlı Devlet Teşkilatı, Ankara, 1981.

Divan-ü Lugat’it-Türk Özel Sayısı, Türk Dili, sayı 253, Ankara, 1972

DOĞU TÜRKİSTAN DAVASI AMERİKA-ARAP KURULTAYI'NDA

Gulamettin PAHTA
Şikago-ABD

Amerika-Arap Enstitüsü yetkililerinin bildiklerine göre günümüzde ABD'de 2,5 milyon Arap asıllı halk yaşamaktadır. Bunların değişik isimlerle kurdukları dini, milli, kültürel vb. amaçlı yüzlerce teşkilat bulunmaktadır. Genellikle ticaret ile işgal eden Arap kökenli bu Amerikalılar kurdukları muhtelif teşkilatları vasıtası ile Milli benliklerini, örf, adet, gelenek ve göreneklerini, dini ve milli kinuluklerini muhafaza etmek, yaşatmak ve gelecek nesillere de aktarılmasını sağlamak , ABD'deki mevcut imkanlardan yararlanarak kendi amaçlarında birlik ve beraberlik ruhunu canlı tutmak için çalışmaktadırlar. ABD'de yaşayan Arapların meydana getirdiği bu teşkilatlar her yıl ABD'de geniş katılımlı AMERİKA-ARAP KURULTAYI adı ile bir toplantı düzenliyorlar. İşte ben bu yıl ilk defa bir Doğu Türkistan'lı olarak bu kurultaya katıldım ve Doğu Türkistan'ın durumunu mazlum halkımın dert ve ızdıraplarını anlatma imkanına nail oldum. Bu kurultayda beklemediğim sıcak alaka ve duygu paylaşımı ile karşılaştım. Bu nedenle bu kurultayda edindiğim intibahları sizeler aktarmayı milli ve vicdani bir borç olarak görmekteyim.

Bu yılki Amerika-Afrika kurultayı ABD-Kanada sınırında göller bölgesindeki büyük gölün kıyısında doğal güzelliği ile insanı büyüleyen Hyat Resinense adındaki büyük otelde yapıldı. Sekizbin kişinin davet edildiği bu kurultaya 10 bin kişiden fazla kişi katıldı. Hotelin alt üst ve diğer bütün salonları

dolmuştu. Otel'in en alt katında bulunan ve adeta küçük bir stadyumu andıran büyük salon halılarla kaplanmış ve mescit haline getirilmişti. Kurultay Hıristiyan dünyasının dini bayramı olan Noel tatiline (24-28 Aralık / 1994) denk getirilmişti. 4 gün devam eden bu büyük ve muhteşem kurultaya yalnız ABD'den değil bütün Arap dünyasından önde gelen Alimler, Edipler, Gazeteciler davet edilmişlerdi. Çok samimi ve sıcak bir ortamda geçen bu muhteşem kurultayın dikkate değer bir özelliği de şu idi; Ben şimdiye kadar bir çok konferans ve büyük toplantılara katıldım. Fakat hiç biri bu kurultay gibi dini ve milli geleneklerine çok bağlı İslam ahlak ve faziletinin gereklerinin yerini getirildiği, modern kitle iletişim araçlarının büyük oranda kullanıldığı böyle bir aile kurultayına ilk defa rastlıyordum. Aile kurultayı dememin sebebi şu; Kurultaya katılan hemen hemen herkes ailece gelmişler ve iştirak etmişlerdi. Ailelerin rahat edebileceği her türlü imkan temin edilmişti. Hıristiyanların kutsal Noel bayramına ve miladi yılbaşına rastlayan ve kısaca "MAYA" olarak tanımlanan Amerika-Arap Müslüman Gençler Birliği'nce organize edilen bu kurultay ,gençler için bir bayram gibi neşeli, yetişkinler için ise İslam dünyasının geçmişi, günümüzdeki durumu, kültür ve medeniyeti, tarih ve edebiyat ve sanatı, milli buluşları ve yenilikler vs. gibi güncel hayatta karşılaşılan çeşitli konuların görüşülüp tartışıldığı çok samimi bir hava

içinde geçtiğini özellikle vurgulamak istiyorum.

Doğu Türkistan bu kurultay için yeni bir dünya idi. Doğu Türkistan Suudi Arabistan hariç hiç bir Arap ülkesinde bilinmiyor ve tanınmıyordu. Maalesef hiç bir Arap ülkesinin Buhari adından başka Türkistan hakkında bir bilgisi yoktu. Coğrafi yeri, halkı vs. tanımları hakkında hiç bir bilgiye sahip değillerdi. Bunu da Türk bir babamın Arap anadan doğma ve ABD'de büyümüş bir ileri geleninin beni elimden tutarak büyük salonda dolaştırması ve Arap ülkeleri delegelerine takdim etmesi sonucunda farkına vardım. Hiç bir Arap delegesi (Suudi Arabistan hariç) Doğu Türkistan'ı bilmiyordu. Beni onlar takdim eden zat da buna çok üzüldü ve bazı tanıdıklarına "Siz nasıl müslümansınız ki kendi kardeşlerinizi tanımıyorsunuz ? Onlardan bihaber ve ilgisizsiniz ?" diye sitem etti. Bu zat bana dönerek şöyle dedi ; Siz Doğu Türkistan'lılar şu gelişen dünyada niye kendinizi tanıtmıyorsunuz ? Milli davanızı uluslararası teşkilat veya organlarınızın bulunması zaruri ve şarttır. Siz kendinizi İslâm alemine ve bizlere tanıtmamız lazım. Bu konuda esas kusur ve eksiklik tanımayanda ve bilmeyende değil, tanıtmayan ve bildirmeyen sizlerdedir, diye haklı olarak beni tenkit etti.

Özet olarak biz Doğu Türkistan'lılar 20 milyon müslümanın yaşadığı ABD'de kendimizi müslüman topluma tanıtmadığımızı bunun sorumluluğunun biz Doğu Türkistan'lılara yani Uygur, Kazak, Kırgız vb. Türkelre ait olduğu kanısına vardım.

Şikago'da gerçekleştirilen bu büyük ve muhteşem kurultayda Doğu Türkistan müslümanlarının meselelerini anlatmak için bana 20 dakikalık bir süre tanındı. Kurultay'ın 2. günü olan 25 Aralık 1994 gün saat 10'da bana söz verildi. Milil tacımı (Badam Doppamı) giyip kürsüye geldim ve yüksek sesle iştirakçileri selamlayarak söze başladım. Salonun her iki tarafına konan 2 m2'lik dev televizyon ekranında ben iki misli büyültülmüş olarak görünüyordum. Sözüme önce Doğu Türkistan'ı tanıtarak

başladım. Sevgili yurdumun coğrafi yeri, muhteşem tarihi, kültür ve medeniyeti, İslamiyete olan hizmetleri, adı ve tarihte yaşamış büyük şahsiyetlerini ve en son günümüzdeki acıklı durumu hakkında bilgiler sundum. Bir ara Doğu Türkistan'da kurulmuş bağımsız devletleri anlatırken koynumdan ay yıldızlı gökbayrağı çıkarıp dinleyicilere gösterdim. Bayrağı çıkarmam dinleyicilerin heyecanlanmasına yol açtı ve Allah-u Ekber nidaları salonu inletti. 20 dakikalık konuşma sürem betti. Divan başkanı bir beş dakika daha söz hakkı verdi. Dinleyicilerin büyük ilgisi ve Doğu Türkistan hakkında sorulan soruların çokluğu sebebi ile toplam bir saat kadar konuşma yapmama müsaade ettiler. Soruların çoğunluğu Doğu Türkistan'ın günümüzdeki durumu ve din kardeşlerimizin buna ne şekilde yardım edebilecekleri merkezinde idi. Ayrıca, bir çok kişi Suudi Arabistan ve Türkiye gibi İslâm ülkelerinin Doğu Türkistan meselesine olan tutumu ve katkılarını soruyordu. Ben sorulan soruların hepsine layiki ile cevaplamaya çalıştım.

Konuşmamı bitirip kürsüden indiğimde ise kendimi bir sevgi çemberinin içinde buldum. Bu sevgi bana gösterilenin yanında Kızıl Çin işgalindeki gözü yaşlı mazlum kardeşlerime din kardeşlerince gösterilen bir sevgi ve hemdertlik ifadesi idi. Bunu düşünürken göz yaşlarımı tutamadım. Daha sonra Mısır, Kuveyt, Umman, Ürdün, Suriye ve Filistinli gazeteciler ve radyo TV muhabirlerinin Doğu Türkistan'la ilgil sorularını cevapladım. Onlar daha sonra benimle yarı ayrı ropörtajlar yaptılar. Bu muhabirler bana telefon ederek TV için yaptıkları mulakatın uydu istasyonları aracılığı ile Ortadoğu ve Orta Asya başta olmak üzere bütün dünyaya geçildiğini bildirip beni kutladılar.

Mısır'da yayınlanan ünlü EL-EHRAM gazetesinin Başyazarı Doğu Türkistan'la özel olarak ilgilendiğini fakat elinde bulunanla ilgili yeterli belge ve bilgi bulunmadığını bu konuda kendisine yardımcı olmamızı rica etti. Ayrıca gazetesine Doğu Türkistan'la

ilgili yazı yazmak isteyenler için yerlerinin saklı olduğunu belirtti.

Demek ki İslâm dünyası yukarıda izah etmey çalıştığım sebeplerle, bizlerden birhaber kalmışlar. Bizler kendi sesimizi dert ve davamızı, esaslı programlarla dile getirirsek İslâm aleminin desteğine ulaşabileceğiz, kendimizi tanıtmada bu kadar geri kaldığımızı bu kurultayda bizzat şahit oldum.

Yazımı bitirmeden önce sevgili vatanından ayrılıp dış ülkelerde yaşamakta olan ve kendisini DOĞU TÜRKİSTAN'LI olarak tanımlayan kardeşlerimize Peygamber Efendimizin (S.A.V)'in şu mübarek hadis-i

şeriflerini hatırlatmak istiyorum:

"Eğer sizlerden biriniz bir kötülüğü görürse onu eliyle düzeltsin. Ona gücü yetmiyorsa dilıyla mani olsun. Ona da gücü yetmiyorsa kalbiyle buğz etsin. Bu ise imanın en zayıf mertebesidir."

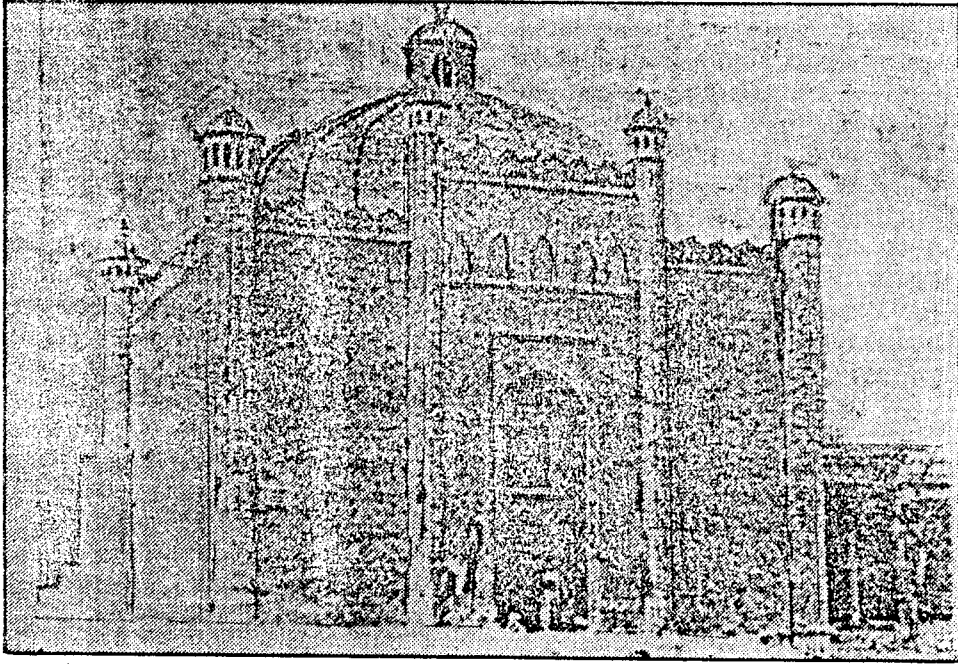
Ey Aziz Kardeşlerim !

Bizler ne idik ? Şimdi ise ne olduk ? Ne durumdayız ? Bundan sonra ne olacağız. Bunları ciddi olarak düşünelim !

Kendi kaygını kendin düşünmezsen tenini kargalar yer.

*"Özung vemeseng gamını
Karga çokur tenini"*

Elbette : "Terdbirin nasıl olsa takdirin öyle olur."

Satuk Bugra Han türbesinin XIX ncu asırda alınmış bir fotoğrafı.

A photograph of Satuq Bughra Khan's funerary monument, made in the 19th century.

JAPONYA'DA DOĞU TÜRKİSTAN TARİHİ ARAŞTIRMALARI

Muzataoğlu TANRIDAĞ
Tokyo - JAPONYA

Dünya'da başdöndürücü bir gelişme gösteren Japonya'da Doğu Türkistan Tarihi araştırmaları bilimsel veri ve belgelere dayalı olarak uzun araştırma sürecini geride bırakıp parlak ve büyük başarılar kazanmıştır.

Japonya'daki Doğu Türkistan Tarihi araştırmalarının büyük ve dikkate değer sonuçlara ulaşması Çinlilerin büyük haset, nedâmeti ve çekememezliklerine neden olmuştur. Çinli sözde tarih araştırmacıları her türlü hile ve ilim dışı yollara başvurarak bu parlak sonuçları nasıl boşa çıkaracaklarının yollarını aramaya koyulmuşlardır.

Çinli Tarih Araştırmacılarının kapıldıkları bu büyük endişelerinin esas sebeplerinden biri Japonya'daki bu araştırma sonuçlarının Doğu Türkistan Türklerince dolaysız olarak bilinmesi ve Dünya'da yürütülmekte olan Doğu Türkistan'la ilgili tarih araştırmalarının parlak sonuçlarının bu ülke Türklerinin doğrudan bilgilenmesinden son derece korkmalarıdır.

Japon Halkı Uygur Türklerinin kültür, medeniyet ve tarihine, bütün Türkülük aleminin tarih ve medeniyetinin önemli bir bölümü olarak kabul etmekte ve uygur kültür ve tarihine büyük saygı ve hayranlıkla bakmakta ve onun araştırılmasına büyük önem atfetmektedir. Onun için Japonya'da Uygur Tarihi Araştırmaları yıllar süren uzun bir süreci geride bırakıp parlak başarılar ve sonuçlar elde etmiştir.

Ünlü Japon tarih bilgini Şiratori 1889 yılında Uygur tarihine ait ilk bilimsel

makalesini yayınlamıştır. O. 1942 yılına kadar bu konudaki araştırmalarına devam etmiştir. Bu eserler içinde "Batı (Tarım) Bölgesi Tarihi" iki cilt olarak yayınlanmış olup, çok önemli bir eserdir. Bu eserde Doğu Türkistan tarihi çok açık olarak bir çok ilmi ispat ve delillerle incelenerek açıklanmıştır. Bu eseri çinli tarihçiler tercüme etmek için çok uğraşılsada şimdiye kadar bunu başaramamışlardır.

Bir diğer ünlü Japon Uygurolog Sapuçı Turo 1963 yılında kendisi en seçkin eser olarak vasıflandırdığı "Doğu Türkistan'ın Sosyal Tarihi'nin Tetkiki" adlı araştırmasını yayınlamıştır. Bu eserde 18 ve 19. yy. arasındaki 100 yıl zarfındaki Doğu Türkistan'ın sosyal tarihini bilimsel metodlarla incelemiştir. O, bu eserinde açık olarak "DOĞU TÜRKİSTAN" terimini kullanmış ve kitabına isim olarak ta bu adı vermiştir. Bu eser yayınlandıktan sonra büyük yankılar uyandırmıştır. Bunun üzerine Çinliler büyük bir korkuya kapılmış ve bu eserin etkisini nasıl ortadan kaldıracabileceklerininin çarelerini aramaya koyulmuşlardır. Çinli sözde tarihçiler 25 yıl ah-u feryatlar çekerek panik halinde çalışmalara koyulmuş. Ancak delilleri çürütecek hiçbir belge bulamamışlar. Bunun üzerine bu eseri çinceye tercüme edilerek Şincang Hak Neşriyatı (yayınevi) tarafından yayınlanmıştır. Bu tercümede kitabın esas ismi olan DOĞU TÜRKİSTAN ifadesi Çin'ce ŞİNCANG olarak değiştirilmiştir.

Çinliler bu kitabı tercüme ve yayınlarken, eserin sahibi Saguçı TURU'nun onayını almak bir yana, Çin'ce tercüme ve yayını konusunda bile kendisini haberdar etmemiştir. Bu olay şunu açıkça göstermiştir ki; Çin'de tarihi hakikat ilmi tetkikat vb. kavramlar hiç mevcut değildir. Göz göre göre gerçekdışı beyanda bulunmak, hayasızlık, görmemezlikten gelmek yalan söylemek gerçekleri tahrip etmek ve buhtanda bulunmak gibi ahlakdışı hile, mekirlere, yalan ve uydurma sanatlarına çok zengin ve mahir olan Çinliler, kirli ellerini, Ülkedeki bütün milletlere kullanmakla kalmayıp, uluslararası ve hatta dünyada bilinen bariz kavram ve değerlere de çirkin saldırılara hazırladığını bir defa daha ortaya koymuştur. **“Doğu Türkistan'ın 18-19 yüzyıllardaki Sosyal Tarihi İnceleme-leri”** adlı eserin sahibi ünlü Japon bilgini Saguçı TURU kendi eserinin adını ve içeriğinin tahrip edilerek Çin'ceye tercüme ve yayına sert şekilde protesto etmiştir.

1970 yılında Japonya'nın ünlü Uygurolog'u Masuda Hisau **“Kadim Tanrıdağı'nın Tarihi Coğrafyası Hakkında Araştırmalar”**(Kodai Tenzan No Rekishi Chirigaku Teki Kenkyu- 1956) adlı eseri yayınlamıştır. Bu eserde Tanrıdağın kuzeyi ve güneyindeki Türk haklarından, özellikle Uygurların tarihten buyana Tanrıdağları bölgesinde yaşayageldikleri hakkında bir çok delil ve ispatları ile birlikte aynı zamanda Çinli tarihçilerin Uygur halkının tarihini tahrip ederek olayları çarpıtarak , onları köleleştirmek ve kanlı katliamlarla kökünü kazımak için uyguladıkları yöntemleri araştırmış ve çinli tarihçilerin bu konudaki yalanlarını ifşa etmiştir.

Ünlü Türkolog Masuda Hisau bu eserinde Uygur Türklerinin tarihi anayurdu D. Türkistan'ın Çinliler tarafından nasıl bir sömürge haline getirildiği ve bu ülkeye olan Çin saldırıları ve bu ülke Türklerine uyguladıkları kanlı kıyımlar hakkında uzun uzun durmuş ve bu gerçekleri ilmi delillerle açıklamıştır.

Bu eserin yayınlanması Çinli tarihçileri büyük bir Haset'e garketmiş ve bu kitabın Çince'ye tercüme edilmesine girişmişlerdir.

Bu kitap 1987 yılında Pekin Merkezi Milletler Üniversitesi Yayınevi tarafından Çin Cun Mo adlı bir Çinlinin çevirisi olarak yayınlanmıştır.

Çevirmen Çin Cun Mo kitabı tercüme ederken kitabın önsözüne şunları ilave etmiştir.

“Bu eser Tanrıdağları Bölgesinin tetkiki için dünyaca çok önemli bir eserdir. Fakat yazar Çin Krallığı hakimiyetinin Tanrıdağları Bölgesinde tarihte kurulan yerli yönetimini, Çin hakimiyetinin sömürgesi diye tarif etmiştir. Bu ifadeler ise tamamen hatadır. Ben bu ve buna benzer (Hatalı !) sözleri dikkatle inceleyerek değiştirdi (!) isemde bu konuda seviyemin düşük olması sebebiyle yine de hataların devam etmesi mümkündür.” Çinli çevirmen bu eseri tercüme ederken kitabın anlamı, adı, kelime ve deyimler , yer isimleri gibi önemli özellikleri istediği gibi değiştirdiğini çekinmeden sıkılmadan açık olarak itiraf etmiştir.

Ancak, ne yazık ki; bu eserin yazarı Masuda Hisau 1983 yılında vefat etmiştir. Ancak onun öğrencileri onun yolunda büyük bir şevkle yetişmektedirler.

1994 yılında Tokyo Yabancı Diller Üniversitesi Asya-Afrika Dilleri Araştırma Enstitüsü'nün genç araştırmacısı Şin Men Yasuşi Uygur Tarihi Araştırmaları dalında hocalarına varislik edip, uzun yıllık araştırmaları sonucunda ortaya çıkardığı bilimsel eseri **“Doğu Türksitan İslâm Cumhuriyeti Tarihi”** adlı kitabını yayınlamıştır. Yazar bu eseri uzun yıllık araştırma ve incelemeleri sonucunda İsveç'te saklanmakta olan fakat şimdiye kadar açıklanmayan ve yeni bulunan belgelere dayanarak D.T.İ.C'nin kuruluş aşaması, kuruluşu, programı , devlet organları, hükümet üyelerinin terkihi gibi bir çok konu bilimsel ve adil olarak tetkik etmiştir. O, bununla birlikte D.T.İ.C'nin tarihi, rolü ve sosyal etkileri vb. konularda derin

incelemeler yapmış ve büyük başarılar kazanmıştır.

Çinli tarihçi ve araştırmacılar Japonya'daki Uygur tarihi çalışmaları karşısında her türlü hile ve mekişleri kullanarak onları tahrip ederek kendi istedikleri yönde tercüme edip yayınlama girişimlerine karşılık, Japonya'daki Doğu Türkistan tarihi çalışmalarını durdurmaya güçleri ve kudretleri yetmemiştir.

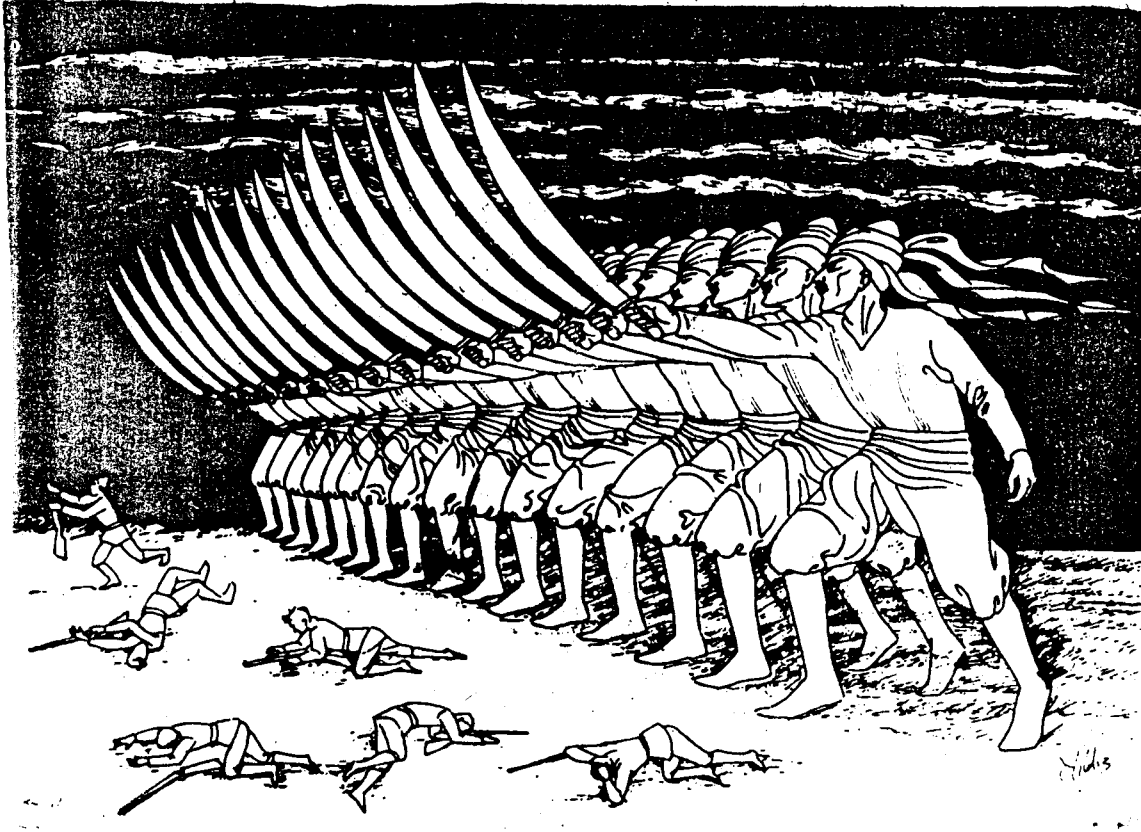
Son yıllarda Japon Türkologların yardım ve himayeleri ile bir kısım Doğu Türkistan'lı genç araştırmacılar Japonya'da tahsil ve araştırmak imkanına kavuşmuştur. Bu genç

araştırmacılar konu ile ilgili Japonca eserleri tetkik ve inceleyebilecek ve yararlanabilecek seviyeye gelmişlerdir.

Japonya'da ilmi araştırmalar yapmakta olan Doğu Türkistan'lı Genç Uygur bilim adamlarının ortaklaşa hazırladıkları UYGUR TARİHİ çok kısa zamanda Doğu Türkistan halkının bilgisine sunulacaktır.

Böylece Doğu Türkistan Türklerinin bu cümleden Türklerin nazarındaki gerçek Türk Tarihi yakında bu toprakların hakiki aşıkları Genç Uygur Türk Alimleri tarafından dünyaya duyurulacaktır.

Bunu sizlere müjdelemekten bahtıyarım.

TÜRK HALKLARI ASAMBLESİ 4. KURULTAY HAZIRLIK TOPLANTISI YAPILDI

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı'nca 16-20 Mart 1995 tarihleri arasında İstanbul Süleymaniye Kültür Merkezi'nde Türk Halkları Asamblesi 4. Kurultay Hazırlık Toplantısı tertip edildi.

Bütün Türk illerinden gelen kalabalık bir misafir topluluğunun katıldığı bu toplantı 16 Mart 1995 günü muhteşem bir açılış merasimi ile çalışmalarına başladı.

Toplantıya Doğu Türkistan'ı temsilen Doğu Türkistan lideri Sayın İsa Yusuf Aleptekin ile Doğu Türkistan Vakfı başkanı Em. Gen. Sayın Mehmet Rıza Bekin davet edildiler. Vakıf Başkanımız mazereti dolayısıyla toplantıya katılamadığı için kendisi Vakıf Genel Sekreteri Hamit Göktürk tarafından temsil edildi.

Liderimiz Sayın İsa Yusuf Alptekin açılış merasiminde söz olarak "Doğu Türkistan Türkleri'nin dayanılmaz baskı altında yok olma tehlikesi ile karşı karşıya bulunduğunu belirtti ve bu tarihi Türk anavatanının kurtuluş mücadelesine gerekli hassasiyet ve yardımların gösterilmesini talep etti. O , ayrıca alınan kararların fiiliyata geçirilmesini diledi.

Toplantı 2. günü olan 17 Mart 1995 günü Doğu Türkistan adına Doğu Türkistan Vakfı Gen. Sek. Hamit Göktürk söz aldı.

Göktürk bir saat kadar süren konuşmasına Türk dünyası liderlerini selamlamakla başladı. O, Doğu Türkistan Türkleri'nin içinde bulunduğu feci durum hakkında uzun bilgiler sundu ve Türk haklarının yeniden ortak tarih ve kültür kimliğine kavuşabilmesi için gerekli tedbirler hakkındaki düşüncelerine ifade etti. Göktürk ayrıca, Bolşevik ihtilalinden sonra Doğu Türkistan'a iltica eden Özbek, Kırgız, Kazak, Tatar vb. kardeşlerimizin Doğu Türkistan Türkleri'nce kardeş olarak bağıra basıldığını, toplumun saygın insanları olarak kabul gördüklerini belirtti. Ve şunları ilave etti : "Şimdi yardım vedestek sırası bağımsızlıklarına kavuşan siz kardeşlerimize gelmiştir. Kadirşinaslık ve vefa borcunuzu ifa etme sırası sizlere gelmiştir. Sizlerden bunu sabırsızlıkla bekliyoruz" diye tamamladı. O ayrıca Türk dünyası temsilcilerinin Doğu Türkistan konsundaki sorunlarını cevaplandırdı.

Doğu Türkistan Vakfı Gen. Sek. Hamit Göktürk'ün bu toplantıda yaptığı konuşmanın tam metnini dergimizin ileriki sayılarında "TÜRK HALKLARINA SESLENİŞ" başlığı altında yayınlanacaktır.

ADAPAZAR'INDA "DOĞU TÜRKİSTAN GERÇEĞİ" KONUSU BİR PANEL DÜZENLENDİ.

Türk İlleri Eğitim ve Kültür Vakfı Sakarya şubesinde 17 Mart 1995 günün Adapazarı ABASIYANIK Sanat Merkezi (ASM)'de "DOĞU TÜRKİSTAN GERÇEĞİ" konulu bir panel düzenlendi. Panel konuşmacı olarak Doğu Türkistan Vakfı Başkanı Em. Gen. Sayın M. Rıza Bekin'i temsilen Vakıf Gen. Sekr. Hamita Göktürk, Doğu Türkistan Vakfı Folklor Ekibi sorumlusu ve Marmara Ün. Doktora öğrencisi Ferhat Kurban Tanrıdağlı, TRT İstanbul TV başkanı-yönetmen Abdulhamit Aşar, Marmara Ün. Türkiyat Araştırma Enstitüsü Arş. Görevlisi Mehmet Salih Bıçakçı ve Sakarya Ün. İlahiyat Fak. öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Hüdaverdi Adamoğlu katıldılar. Türk İlleri Eğitim ve Kültür Vakfı Sakarya şubesi başkanı Yrd. Doç. Dr. Hüdaverdi Adamoğlu tarafından yönetilen panel 3 saat devam etti. Vakıf Gen. Sekr. Hamit Göktürk

konusmasında Doğu Türkistan'ın Türk ve İslam dünyasında tanınmadığını, bunun da Çin'in politikalarının bir sonucu olduğunu kaydeden Doğu Türkistan Vakfı Gen. Sekr. Hamit Göktürk ise konuşmasında Doğu Türkistan'ın İslam dünyasındaki öneminden bahsederek, buranın Türk dünyasının bir parçası olduğunu vurguladı. Batı Türkistan'ın yani bugün bağımsızlığına kavuşan Orta asya Türk cumhuriyetlerinin bağımsız olarak yaşayabilmeleri için Doğu Türkistan'ın da mutlaka bağımsızlığına kavuşması gerektiğini ifade eden Göktürk şöyle konuştu: "Çin, Doğu Türkistan'ı tamamen istila ettikten sonra Batı Türkistan'a yönelcektir. Doğu Türkistan'ın başına gelenler yarın bütün Türkistan'ın başına gelebilir. Bu sebeple bütün İslam dünyası Doğu Türkistan'a sahip çıkmalıdır."

Türk-İslam kültür ve medeniyeti bakımından tarihte Doğu Türkistan'ın önemli bir merkez olduğunu, İslam'ın gelişmesi için büyük çabalar sarfettiğini işaret eden Göktürk, Anadolu Türkü nasıl ki Anadolu'yu Haçlılardan korumuş ise Doğu Türkistan'ında Türk dünyasını Çin istilasından koruduğunu vurguladı.

ŞANLI DİRENİŞ SÜRÜYOR

Çin'in kuzeybatısında yer alan Doğu Türkistan'ın bağımsızlık mücadelesini sürdürdüğünü, bu bölgede yaşayan 30 milyon insanın hürriyet, hürriyet diye yardım beklediğine temas eden yapımcı-yönetmen Abdulhamit Avşar ise konuşmasında bu mücadelele sonuçta komünizmin en çok uygulandığı 1933 yılında buradaki insanların Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'ni kurduklarını ancak Çin'in bu başkaldırışı kanlı bir şekilde bastırıldığını anlattı.

Araştırma görevlisi A. Salih Bıçakçı da panelde yaptığı konuşmada Çin'in bugüne kadar Doğu Türkistan'da 40 adet atom denemesi yaptığını ve sonuçta 210 bin insanın çok geç bir şekilde öldürüldüğünü söyledi. Yaralı ve sakatlarına Çina hastaneleri tarafından bakılmadığını dile getiren Bıçakçı ayrıca Çinliler'in akıl almaz bir şekilde Türkler'i asimile etmeye çalıştığını bildirdi.

Bir gün gelecek Çin'in Sovyetler Birliği gibi parçalanacağını, bu zulmün daha fazla sürmeyeceğini anlatan Bıçakçı konuşmasını şöyle bitirdi : "Oradaki Müslümanlar'a yapılan işkenceler sözlerle anlatılmaz. Müslüman kadınlar çocuklarını doğurmak için dağa kaçıyorlar. Çünkü Çinliler Müslümanlar'ın çoğalmasını istemiyorlar. Bu örnekten olayın ne kadar vahim olduğu anlaşılır"

Doğu Türkistan Vakfı Folklor Ekibi sorumlusu Ferhat Tanrıdağlı panelde yaptığı konuşmada; Doğu Türkistan'ın coğrafi yapısından bahsederken 1 Milyon 828 bin 418 km2 yüzölçümüne Doğu Türkistan'ın Kazakistan'dan sonra en büyük türk vatanı olduğunu kaydetti. Doğu Türkistan'ın yeraltı ve yerüstü kaynakları bakımından çok zengin olduğunu dile getiren Tanrıdağlı daha sonra şu bilgileri verdi: "500 bölgede 8 yüz bin m2 alanda petrol yatakları var. Buradaki petrol rezervleri Suudi Arabistan ve Kuveyt'in toplamından daha fazla. Ayrıca 30 bölgede doğalgaz çıkartılıyor. Uranyum ise sadece burada mevcut."

ÇİN'İN TALANI

Doğu Türkistan'ın sahip bulunduğu yeraltı ve yerüstü zenginliklerine rağmen 20 Çin eyaleti içinde en fakir bölge olduğunu, bunun sebebinin de Çinliler'in petrol ve diğer madenleri bölgede işletmeyip trenlerle Çin'e götürmeleri olduğunu anlatan Tanrıdağlı, "Doğu Türkistan'da açlık ve sefalet had safhada ayakkabının ne olduğunu bilmeyen ömründe hiç ayakkabı giymemiş binlerce insan var" diyerek artık en azından onların hakkımızda ne düşündüğünü anlamamız gerektiğini söyledi ve bugün Türk ve İslam dünyasının Doğu Türkistan'a sahip çıkmalarını istedi.

Tanrıdağlı, Doğu Türkistan'ın bağımsızlığına kavuşmadan, bütün Türk dünyasının ve İslam dünyasının tam bağımsızlığından söz edilemeyeceğini sözlerine ekledi.

Ayrıca, Ferhat Kurban Tanrıdağlı Dutar ve Rubap eşliğinde Doğu Türkistan şarkılarından örnekler sundu ve dinleyicilerin büyük ilgi ve beğenisini kazandı.

Panel'e basın ve yayın organları büyük ilgi gösterdi ve yerel TV. paneli geniş olarak yayınladı.

“21. ASRA GİRERKEN DOĞU TÜRKİSTAN” KONULU TOPLANTI YAPILDI.

Doğu Türkistan Vakfı himayesinde Türkiye'de öğrenim görmekte olan Doğu Türkistanlı öğrencilerin girişimleri ile Türk Ocakları Genel Merkezi'nce “ 21. Asra Girerken Doğu Türkistan” konulu toplantı 8 Nisan 1995 Cumartesi günü Ankara'da yapıldı.

Türk Dil Kurumu konferans salonunda düzenlenen toplantıya DYP Milletvekili Baki Tuğ, MHP Kayseri Milletvekili Op. Dr. Seyfi Şahin, Türk Ocakları Gen. Başk. Sadi Somuncuoğlu, Atatürk Kültür, Tarih Yüksek Kurulu eski başkanı Em. Gen. Suat İlhan , ASELSAN yönetim kurulu başkanı Em. Gen. Turhan Olcayto, Doğu Türkistan Vakfı Başkanı Em. Gen. M. Rıza Bekin, Kayseri-Doğu Türkistan Kültür ve Dayanışma Derneği başkanı Mehmet Cantürk, Ankara ve İstanbul'da yaşayan Doğu Türkistanlılar ve kalabalık bir dinleyici topluluğu katıldı.

Toplantı Türk Ocakları Gen. Baş. Sadi Somuncuoğlu'nun açış konuşması ile başladı. O, Türk ocakları olarak böylesi bir toplantı yapmaktan mutlu olduklarını bu toplantıda Doğu Türkistan'ın ve onun meselelerinin masaya yatırılıp enine boyuna bilimsel olarak ele alındığını belirtti ve toplantının düzenlenmesinde emeği geçen Doğu Türkistanlı öğrencilere teşekkür etti.

Daha sonra sırası ile DYP Milletvekili Baki Tuğ, MHP Millet vekili Op. Dr. Seyfi Şahin Doğu Türkistan Vakfı Başkanı Em. Gen. M. Rıza Bekin, Kayseri-Doğu Türkistan Derneği başkanı Mehmet Cantürk birer konuşma yaparak düşüncelerini dile getirdiler.

Protokol konuşmalarından sonra oturumlara geçildi. I. Oturum Haccetepe Ün. öğretim üyesi Dr. Dursun Yıldırım'ın başkanlığında yapıldı. Çeşitli konularda 5 bildiri sunuldu.

II. oturum Türk Ocakları Merkez Heyeti üyesi Yücel Hacıoğlu başkanlığında 6 bildiri ile sürdürüldü.

Toplantı bitiminde Doğu Türkistan Vakfı Folklor gurubunca Doğu Türkistan müziği ve folkloründen örnekler sunuldu.

Ayrıca Risalet Nasır adında Doğu Türkistan'lı küçük kızın okuduğu 23 Nisan şiiri iştirakçilerin yoğun ilgisine ve bazılarının gözyaşı dökmelerine yol açtı.

Toplantı da sunulan bildiriler Türk Ocakları Genel Merkezi'nce kitap olarak neşredilmiştir.

DOĞU TÜRKİSTAN LİDERİ İSA YUSUF ALEPTEKİN KAHRAMANMARAŞ'TA KONFERANS VERDİ.

Doğu Türkistan lideri İsa Yusuf Alptekin Türk Ocakları Kahramanmaraş Şubesi'nin davetlisi olarak 25 Mayıs 1995 günü Kahramanmaraş'ta yemekli bir toplantıya katıldı ve toplantıda Doğu Türkistan'ın meselelerini dile getirdi ve 300'den fazla iştirakçiye Doğu Türkistan davasını iletmiş yaşına rağmen bir saat ayakta durarak anlattı.

Daha sonra Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi'nin teklifi üzerine üniversite konferans salonunda öğretim üyeleri ve kalabalık öğrenci kitlesine hitap etti. Liderimiz Sayın İsa Yusuf Alptekin konuşmasında Türk dünyasının ve Doğu Türkistan'ın meselleri ile birlik ve beraberliğin önemi üzerinde durdu ve gençlere bu konuda tavsiyelerde bulundu.

Toplantıya İstanbul, Ankara ve Kayseri'den bir kısım Doğu Türkistan'lılar K.Maraş'a giderek iştirak ettiler.

İSTANBUL'UN MERKEZİ SULTANAHMET'TE DOĞU TÜRKİSTAN ŞEHİTLERİ ABİDESİ AÇILDI.

İstanbul'un merkezi ve kalbi sayılan Sultanahmet Meydanı'nda Eminönü Belediyesi'nin aldığı tarihi bir kararla Doğu Türkistan Lideri İsa Yusuf Alptekin'in ismi verilen bir park ve bu parkın içinde de Doğu Türkistan Şehitleri abidesi törenle hizmete açıldı.

Açılış ile ilgili olarak 28 Temmuz 1995 günü saat 11'de Sultanahmet meydanında bir tören düzenlendi.

Törene İstanbul Büyükşehir Belediye başkanı R. Tayyip Erdoğan, YDP Genel Başkanı Hasan Celal Güzel, İhlas Holding Yönetim Kurulu başkanı Dr. Enver Ören, Türk Edebiyatı Vakfı başkanı Ahmet Kabaklı, Aydınlar Ocağı Genel Başkanı Prof. Dr. Nevzat Yalçıntaş ve Türk Dünyası Araştırmaları Başkanı Prof. Dr. Turan Yazgan, kalabalık bir davetli topluluğu ve Doğu Türkistan'lılar katıldı.

Tören İstiklal marşı ve saygı duruşu ile başladı. Gök ve Albayraklarla süslenen alanda açış konuşmasını yapan Türk Dünyası Koordinatörü gazeteci-yazar Servet Kabaklı yaptı ve Doğu Türkistan hürriyet meşalesinin burada yakılacağını ifade etti.

Daha sonra konuşan Büyükşehir Belediye Başkanı R. Tayyip Erdoğan, sayın İsa Yusuf Alptekin'in hayatının mücadele ile geçtiğini hatırlatarak adına böyle bir park ve Doğu Türkistan Şehitleri için yapılan anıttan mutlu olduğunu belirtti.

YDP Genel Başkanı Hasan Celal Güzel de söz alarak Doğu Türkistan'a yeterince ilgi gösterilmediğinden yakındı.

Eminönü Belediye Başkanı Doç. Dr. Ahmet Çetinsaya söz alarak belediye meclisinin park ve anıt ile ilgili kararlarını okuyarak park ve anıtın hayırlı olmasını diledi.

Bir teşekkür konuşması yapan Doğu Türkistan Lideri İsa Yusuf Alptekin, park ve abidenin yapımı için emeği geçenlere teşekkür etti. Ve kurtuluş sırasının Doğu Türkistan'da olduğunu ifade etti.

Daha sonra park ve şehitler abidesinin kurdelaları dualarla açıldı.

DOĞU TÜRKİSTAN'DAN HABERLER

DOĞU TÜRKİSTAN'DA KATLIAM

1949 yılından beri Doğu Türkistan'ı işgali altında bulduran Kızıl Çin yönetimi Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarına kavuşmasından panik dercesinde korkmakta ve bağımsızlık rüzgarlarının Doğu Türkistan'a sıçramasından son derece endişe etmektedirler. Bu yüzden Doğu Türkistan'da aldığı terdbirler bir devlet terövrü halini almıştır. keyfi tutuklamalar, gizlice adam kaçırap oyk etmeler, bir birini takip etmekte işgal ve sömürge yönetimlerine hergün yenisini eklemektedirler.

Son olarak 5 Haziran 1995 günü Ürümqi şehir meydanında yaşları 22-32 yaş arasında değişen 5 genç kurşuna dizilmek sureti ile idam edilmiştir. Abdulhamit Talip, İdrishan Ömer, Mehmet Emin Seyit, Hali Altun ve Abdullah Mehmet adlarındaki 5 Türk genci gizli teşkilat kurmak, illegal Doğu Türkistan İslami Reform Partisi'ne üye olmak, Devrim aleyhtarı faaliyetlerde bulunmak, silahlı eylemlerde bulunmak gibi suçlamalarla Ürümqi orta ceza mahkemesi tarafından 30 Mayıs 1995 tarihinde idam cezasına çarptırılmış ve hemen akabinde cezalar halkın gözü önünde kurşuna dizilmek sureti ile infaz edilmiştir.

Doğu Türkistan'lı bu gençler temyize baş vurmuşlarsa da bu talepleri temyizce reddedilmiştir.

Elimize ulaşan mahkeme ilanına göre mahkeme heyeti başkanı Yen Yu Şing ve diğer bütün üyeler Çinlilerden müşetekkildir.

İdamlardan hemen sonra Ürümqi civarındaki Henlusang tepesine ay yıldızlı Gökbayrak çekilmiş ve orada üç gün dalgalanmıştır. Daha sonra bunun farkına varan Çinli işgalciler bayrağı indirmişlerdir.

Konu ile ilgil olarak elimize ulaşan bilgiler yayına hazırlanmakta olup, dergimizin ileriki sayılarında daha geniş şekilde duyurulacaktır.

İşgalci Çinli katiller ! Şunu iyi bilin ki, korktuğunuz mutlaka başınıza gelecektir. Ergeç Doğu Türkistan'da akıttığınız masum insan kanında boğlup geberip yok olacaksınız.

Ay yıldızlı Gökbayrak Doğu Türkistan semalarında mutlaka dalgalanacaktır. Doğu Türkistan mutlaka bağımsız olacaktır.

Doğu Türkistan Dergisi olarak şehitlerimize Cenab-ı Hak'tan rahmet ve mağfîret diliyoruz.

KIZIL ÇİN DOĞU TÜRKİSTAN'DA NÜKLEER DENEME YAPTI

Doğu Türkistan'ı işgali altında bulduran Kızıl Çin 17 Mayıs 1995 günü Türkiye saati ile 07.05'te Doğu Türkistan'ın Lob-Nor bölgesindei kurduğu nükleer deneme tesislerinde 42. atom denemesini gerçekleştirdi.

Avusturya sismoloji merkezince richter ölçeğine göre 5,9 şiddetinde olduğu tesbit edlin patlamanın çevrede büyük depreme sebep olduğu belirtildi. Doğu Türkistan'dan dönen görgü şahitlerinin ifadesine göre nükleer denemeden sonra Hoten, Yarkent ve Kaşgar başta olmak üzere

Doğu Türkistan'ın Tarım bölgesinde 15-20 gün süre ile asit yağmurlarının yağdığını, toz bulutlarının görüşü engellemiş, bitkileri kurumuş ve ekili alanlar yok olmuştur.

Çin Dışişleri Bakanlığı'nca da doğrulanan nükleer patlama neticesinde her denemeden sonra olduğu gibi sebebi bilinmeyen bir çok hastalığın salgın halinde halkı tehdit ettiği bildirilmektedir.

İşgalci Kızıl Çin'in insan hak ve hukukunu hiçe sayan ve insanların en doğal hakkı olan yaşama hakkını ihlâl eden bu insanlık dışı davranışı kamuoyunca nefretle kınanmaktadır.

Emperyalist Kızıl Çin'in bu tutumu Doğu Türkistan'da ve yurtdışında yaşayan Doğu Türkistan'lılarca şiddetle protesto edilmiştir.

Doğu Türkistan Türklerinin İstanbul'da yaşayan lideri İsa Yusuf Alptekin bir basın bildirisini ile olayı şiddetle protesto etmiştir.

Sayın İsa Yusuf Alptekin basın bildirisinde özetle şunları söylemiştir;

"İnsan Hakları Teşkilatları ve insan hakları savunucuları bu denemelere sesiz kaldığı sürece tarihin en büyük vebalı altında ezileceklerdir. İnsanlık alemi bu caniyane uygulama karşısında harekete geçmez ise zalim Komünist Çin'in suç ortağı olacaktır" dedi.

Doğu Türkistan Dayanışma Derneği Başkanı Em. Gen. M. Rıza Bekin de konu ile ilgili olarak bir basın bülteni yayınlayarak Çinlilerin bu insanlık dışı tutumunu şiddetle kınamıştır.

Basın bildirisini özetle şöyledir ;

Çin Yönetimi Doğu Türkistan Türklerinin, Komşu Türkistan Cumhuriyetleri'nin ve hür dünya ülkelerinin bütün itiraz ve protestolarına pervasızca kulak tıkamakta ve insanlık değerlerini hiçe sayan bir tutum gergilemektedir. Çinlilerin atom denemeleri yapmalarının temelinde bu ülke Türklerini yok etme planları yatmaktadır. Çin Yöneticiler Doğu Türkistanı Türkelrine yönelik çeşitli katliamlar ekonomik sömürü, talan, insanlık dışı zulüm ve işkencelerine ek olarak nükleer denemeler yapmakta bu ülkenin tarihi sakinleri ve sahibi olan Türk halkını tarih sahnesinden silmeyi hedeflemektedirler. Çin yöneticilerini; insani değerleri hiçe sayarak yaptıkları bu denemeleri şiddetle protesto ediyor, nükleer denemeler son vermeye ve nükleer testleri kaldırmaya çağırıyoruz. Ayrıca, Anavatan Türkiyemiz başta olmak üzere Kardeş Türk Cumhuriyetleri, K. Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Azerbaycan'da yaşayan soydaşlarımız olmak üzere İslam ülkeleri kamuoyuna Uluslararası Kuruluşlara sesleniyoruz, Çinlilerin bu insanlık dışı uygulamaların akarışı tepkinizi gösteriniz. Kardeşlik, soydaşlık ve insanî görevlerinizi yapınız.

İstanbul'da faaliyet gösteren Doğu Türkistan Göçmenler Derneği de bir basın toplantısı düzenleyerek olayı şiddetle protesto etmiştir.

ANKARADA'DAN TEPKİ

Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması'nın süresiz olarak uzatılmasının kararlaştırılmasının hemen ardından Çin Hak Cumhuriyeti'nin Doğu Türkistan'da yaptığı nükleer deneme Ankara'nın tepkisine yol açtı. Dışişleri Bakanlığı'ndan yapılan açıklamada, "Türkiye, daha önce de vurguladığı gibi, insanlığın geleceği açısından çevre, sağlık, güvenlik gibi alanlarda pek çok sakıncalar taşıyan nükleer denemelerin sürdürülmesinden duyduğu endişeyi bir defa daha vurgulamta yarar görmektedir" denildi.

Doğu Türkistan'ın Sesi Dergisi olarak Çinli işgücülerin insanlık değerlerin hiçe sayan bu gaddar tutumunu şiddetle nefretle kınıyor, kamuoyunun gerekli tepkiyi göstermelerini diliyoruz.

TÜRK DÜNYASINDAN HABERLER

CECENİSTAN

İstanbul Kafkas-Çeçen Dayanışma Komitesi Nisan 1995 ayında bir basın bülteni hazırlayarak, Türkiye'deki Kafkas derneklerine gönderdi.

Bültende:

-Güney Çeçenistan kırsalındaki yerleşmiş birimlerinin, yaşlı , kadın ve çocuk ayırımı yapılmaksızın Ruslar tarafından bombalandığı

-Rusların elli bine yakın askerine, silahlı saldırı helikopterlerine ve uçaklarına karşı Çeçen halkının sadece bin kişilik bir kuvvetle savunmada bulunduğu,

-Kuzey Osetya ve Gürcistan'dan sonra Dağıstan'ın da Rus Silahlı Kuvvetleri'ne destek sağladığı ifadelerine yer verildi.

CECEN COCUKLARINA YÖNELİK SALDIRILAR SÜRÜYOR

Moskova'da bulunan Çeçenistan resmi temsilcisinin "NEGA" ajansına verdiği bilgilere göre; Rus askerlerinin işgal ettikleri Çeçen-Aul köyünde küçük yaşta Çeçen çocuklarına tecavüzde bulunmaları, Çeçenler arasında infiale neden oldu.

Olay, Avrupa komuoyunda nefretle kınanırken, Uluslararası Çocuk Şenlikleri'nin çoşkuyla kutlandığı Türkiye'de de tepkiyle karşılandı. Türkiye'deki insan hakları kuruluşları ve çeşitli dernekler RF Büyükelçiliği nezdinde olayları kınadıklarını bildirdiler. Öte yandan Rus askerlerini işgal ettikleri köylerde yağmacılık yaptıkları da gelen haberler arasında.

CECENLER DÜZENLİ ORDU KURUYOR

Rusları vatanlarından kovmaya hazırlanan Çeçen ordusu karargahının seyyar olacağı açıklandı.

Çeçenistan Enformasyon Bakanı Movladi Urdugov, savaş kabiliyeti yüksek, tecrübeli ve profesyonel askerlerden oluşacak yeni ve güçlü bir ordu kurmak üzere bütün hazırlıkların tamamlandığını açıkladı.

Rus savaş uçaklarının, çok sayıda mültecinin bulunduğu Çeçenistan'ın dağlık bölgelerindeki yerleşim birimlerini bombaladığını belirten Urdugov, Çeçenistan Ordu Komutanlığı'nın belli bir yeri olmadığını ve devamlı yer değiştirdiğini kaydetti. Urdugov; "Her bir dağlık ilçede Ordu Komutanlığı'nuzun merkezi olabilir" dedi.

TÜRKMENİSTAN'DA NÜFUS SAYIMI

Türkmenistan'da Ocak 1995 ayında yapılan genel nüfus sayımının kesin olmanın resmi sonuçları açıklandı.

Sonuçlara göre, ülkenin nüfusu, son sayımın yapıldığı 1989 yılından 1995'e kadar yüzde 10 oranında artarak 4 milyondan, 4 milyon 460 bine yükseldi.

KAZAKİSTAN'DA GÜMRÜK DUVARLARI YÜKSELİYOR

Kazakistan, Nisan 1995 ayından itibaren yürürlüğe giren uygulamayla, Beyaz Rusya ve Rusya'da üretilip, Kazakistan'a sokulan mallar haricindeki tüm ithal mallar yüzde 20 KDV uygulayacak.

Rusya ve Beyaz Rusya ile gümrük birliğine giden Kazakistan, bu ülkelerle ortak gümrük mevzuatı oluşturmaya çalışıyor. Bu kapsamda Kazakistan, 20 Nisan 1995 tarihi itibarıyla üçüncü ülkelere gelen mallardan aldığı gümrük bedelini % 20 arttıracak.

Yeni uygulamayla üçüncü ülkelere hammadde ithal edenlerden de yüzde 20 ek vergi alınacak. Ancak hammadde ürün haline getirilip ihraç edildiğinde, vergi olarak alınan bu oran geri ödenecek.

Öte yandan, Beyaz Rusya veya Rusya üzerinden Kazakistan'a ithal mal getiren ve söz konusu ülkelere herhangi birinde gümrük vergilerini ödeyenlerden, bu vergiler alınmayacak. Sadece yeni getirilen % 20'lik kısmı talep edilecek.

ÖZBEKİSTAN KALKINMA YOLUNDA

SSCB'nin yıkılışının ardından merkezi planlamanın da ortadan kalkmasıyla birlikte, Özbekistan tutarlı bir büyüme sürecine girdi. Özbekistan'ın, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin en istikrarlısı olduğu belirtiliyor. İstikrar ve büyüme yoluna giren Özbekistan ekonomisinde, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF) desteğiyle sıkı reform programına başlandı.

Batılı ekonomistler bu program sonucunda geçen yıl yüzde 3,5 olan toplam üretimdeki düşüşün, bu yıl yüzde 4 olmasını beklerken, bazıları ekonominin bu yıl büyüyebileceğini ileri sürüyor.

Sovyetlerin 1991 yılında dağılmasından sonra bağımsızlığına kavuşan Özbekistan, kalkınma stratejisinde pamuk, altın ve enerjiye ağırlık verdi. Temel kamu hizmetlerinin fiyatlarının serbet bırakılmasıyla, 1994 yılı sonlarında enflasyonun hızı kesildi. Aylık enflasyonun, 1995 ortalarında yüzde 4-5, yıl sonunda ise yüzde 2'ye inmesi hedefleniyor.

Özbekistan Yönetimi, enerji sektörü yatırımlarına ağırlık veriyor. 1991'de 2,8 milyon ton olan petrol üretimi, 1994'te 5,5 milyon tona çıkarıldı. 1996'da da Rusya'dan petrol ithalatına son verilmesi planlanıyor.

Yabancı yatırımcılara göre Özbekistan, bürokrasi çarkı yavaş işlemekle birlikte, istikrarlı ve büyük ölçekli yatırımlara girişebilir bir ülke.

ABHAZYA TÜRK KÜLTÜR MERKEZİ ACILDI

Abhazya Türk Kültür Merkezi Nisan 1995 ayında düzenlenen bir törenle açıldı.

Kültür Merkezi'nin açılış törenine, Başbakan Yardımcısı, Kültür Bakanı, Dışişleri Bakan Vekili, Ekonomi Bakan Yardımcısı, Suhun Belediye Başkanı, Özelleştirme Eski Bakanı gib üst düzey yöneticiler ve Abhaz halkı katıldı.

Devlet Başkanı Vladislav Ardzinba ile bazı üst düzey yöneticiler, RF'dan gelen bir heyetle görüşmeleri nedeniyle açılışa katılamadı.

Tören sırasında birer konuşma yapan Kültür Bakanı, Dışişleri Bakan Vekili, Başbakan Yardımcısı ile Belediye Başkanı, Kültür Merkezi'nin Abhazya ile Türkiye'yi birbirine yaklaştırması açısından fayda sağlanacağını ifade etti.

AZERBAYCAN'DAN İRAN'A SERT TEPKİ

Azerbaycan Hak Cephesi Genel Başkan Yardımcısı Ali KERİMOV, "İran'ın Hazar Denizi'nin statüsü konusunda sorun çıkarma eğilimi, Azerbaycan'ın siyasi haklarına tecavüzdür" dedi.

Ali KERİMOV, İran Dışişleri Bakanı'nın Hazar'ın statüsüne ilişkin açıklamalarını eleştirdi. KERİMOV, İran tarafından Hazar'ın statüsündeki belirsizlik yolunda öne sürülen iddiaların asılsız olduğunu kaydederek , Azerbaycan'ın buna bakmaksızın kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmesi gerektiğini vurguladı.

Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOKAR) Başkan Yardımcısı Hoşbeht Yusufzade de , İran'ın Hazar'ın statüsü konusunu gündeme getirme çabalarının siyasi karakter taşıdığını söyledi.

Yusufzade, İran'ın Konsorsiyum'a dahil edilmemesi üzerine, bu tür girişimleri beklediklerini ifade etti.

ABD, MOSKOVA'NIN DESTEĞİNİ ARIYOR

Boru hattının Türkiye'den geçmesini destekleyen ABD, hattın Ermenistan ve Gürcistan üzerinden Türkiye'ye ulaşmasını planlıyor.

Amerikan Yönetimi, Azeri petrolünün Türkiye'nin Ceyhan Limanı'ndan Akdeniz'e aktılmasına destek vermesinin ardından, boru hattının hem Ermenistan, hem de Gürcistan'dan geçmesine yönelik bir proje hazırladı.

Söz konusu proje, Kafkaslardaki siyasi dengeleri gözetiyor. Diplomatik kaynaklar, ABD'nin Rusya'nın Türk tezine muhalefetini kırmak için, projeye Moskova'nın katılımını istediğini belirtiyor

BATI TRAKYA

* Batı Trakya Türk azınlık okullarında okutulmak üzere Türkiye'den gönderilen kitapları kabul etmeyen Yunanistan, kendi bastırıldığı kitapları zorla kabulettirmeye çalışmaktadır.

Yunanistan tarafından batırılan Türkçe ilk okuma kitaplarına Türk azınlık mensuplarınınca verilen tepkilere karşı veliler aleyhinde açılan davalar çeşitli bahanelerle sürekli ertelenmektedir. Söz konusu davalardan biri , nihayet sonuçlanmıştır.

30 Mart 1995 tarihinde yapılan duruşma neticesinde 10'ar ay hapis cezasına mahkum edilen azınlık mensupları cezaları aynı gün istinaf etmişler ve mahkeme tarafından serbet bırakılmışlardır.

* İskeçe (Ksanthı) Belediyeler ve Nahiyeler Birliği Yönetim Kurulu seçimleri 30 Mart 1995 tarihinde yapılmıştır.

Söz konusu seçimler sonucunda Yönetim kurulu Başkanı'na Yeniköy (Stavropolis)'ün Pasok Partisi Başkanı Haralambos Anthapoulos seçilirken, seçimlere bu şahsın listesinden katılan Koyunköy (Kimmera) Nahiyesi Müdürü Hüseyin Bandak adlı Türk de Yönetim Kurulu üyeliğine seçildi.

TÜRK DÜNYASINDA ORTAK ALFABEYE DOĞRU

Türk Dünyası'nı oluşturan Cumhuriyet ve Topluluklarda orta Türk alfabesine geçme çalışmaları sürdürülüyor.

Konuyla ilgili olarak bugüne kadar birçok seminer, sempozyum ve konferans düzenlendi.

Ancak, 08-10 Mart 1993 tarihlerinde Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) tarafından Ankara'da düzenlenen Alfabe ve İmla Konferansı'nda benimsenen 34 Harfli Ortak Türk Alfabeti; Yine 21-23 Mart 1993 tarihlerinde Antalya'da düzenlenen Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşilik ve İşbirliği Kurultayı'nda çalışmalarını sürdüren Dil ve Alfabe Komisyonu'nda kabul edilerek son halini almış oluyordu.

Söz konusu Komisyon'da alınan kararlara göre, bütün Türk Devlet ve Topluluklar alfabelerini aşağıdaki 34 harften oluşan alfabiy esas alarak tesbit edecekler ve tesbit edecekleri alfabe 34 hafi geçmeyecektir.

Buna göre latin alfabesine geçme çalışmalarını hızlandıran Azerbaycan, matbaa v baskı araçlarını yetersizliği ve maddi sıkıntılara rağmen bu çalışmalarını sürdürmektedir. Öte yandan Türkmenistan ile birlikte piyasaya yen isürdükları paralarında da latin harfleri kullanarak bu konudaki kararlılıklarını göstermişlerdir.

Bu ülkelerin dışında Özbekistan, Kırgızistan, Çeçenistan ve hatta Kırım da latin haflerine geçme kararı alarak bu kararların uygulamaya başlamışlardır.

Eski SSCB yönetimlerinde Kril haflerini temel alan , ancak her Türk Devlet ve Topluluğuna değişik şekillerde benimsetilen alfabelerin yarattığı 50 yıllık sosyo-kültürel kopukluk da sona ermeğe başlamıştır.

Ortak Türk Alfabeti, zaman içerisinde bu boşuk ve kopukluğu ortadan kaldırırken, aynı zamanda Türk Dünyası'nın Batı ile entegrasyonunu da hızlandıracaktır.

Ortak alfabetin gerçekleşmesi için Türk Dünyası'nın zaman ve maddi kaynak yanında yönetimler düzeyinde sıkı bir işbirliğine ihtiyacı vardır.

Baştarafı Sh :21'de

**ABAY'IN
ŞİİRLERİNDEN
ÖRNEKLER:**

"Yürekte ışık yok, gönülde ışık yok. Sadece gördüğümüze inanırsak, bizim hayvanlardan ne farkımız kalır?..."

"Yabancı bir ünlüyü görünce heyecan duyar, ona koşar, överiz. Halkımızın içinde ondan üstün olan insanları neden önemsemiyoruz?..."

"Yiğit çok istese de aza razı olur. Bencil az istese, fazla da versen memnun olmaz..."

Dostu olmayanla sırlaş, dostu çokla merhabalaş, kaygısız insana dikkat et, kaygılı insana destek ver...*

"Sadece kendi menfaatin için çalışırsan otlayan hayvandan farkın kalmaz. İnsanlık için çalışırsan, Tanrı'nın sevdiği kulu olursun..."

"Eğer akıllı kişi olmak istiyorsan günde veya haftada bir, en azından ayda bir defa kendi kendine hesap sor. Önceki hesaptan bu yana ömrünü nasıl geçirdin? Bu günlerini bilime, ahirete, dünyaya faydalı, pişmanlık duymayacak şekilde geçirdin mi? Yoksa ne yaptığını kendin de bilmiyor musun?..

"Biz yaratıcıyı değil, yaratılanlara bakarak O'nun varlığını tanıyan kullarız. Bu sevgi ve adalete dayanıyoruz. Allah'ın hikmetlerini kim iyi anlarsa O, diğerinden üstündür..."

"Hayatımızı sürdürmek için birimiz hizmetçi, birimiz kul olmalıyız..."

**ABAY'IN
ŞİİRLERİNDEN
ÖRNEKLER :**

Oruç, namaz, zekat, hac tartışılmaz
İyi olsan, iyi tut, hepsi ayrılmaz
Önceki üçe karar vermeden sonraki dördü
Yapılsa bile mutluluk vermez...

Gün ardından gün doğar
İlerleme değişmez
Fikir, fikri sürükler
Yele binsen, yetişmez...

"Amentü" okumayan kişi olur mu?
"Ve kütübihî" demeyenin işi olur mu?
Tanrı değişmez, İnsanoğlu hergün değişir.
Emir ile, o sizlerle, sız siz kalır mı?

Enik besleyip it ettim
Baldırımı ısırıldı...
Birine tüfek öğrettim
Nişancı oldu, beni vurdu...

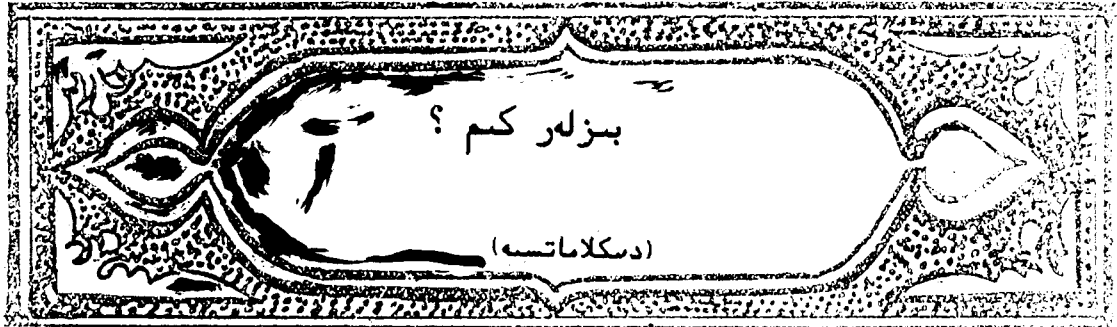
Ekinin usulünü
Ticaretin yolunu
Öğren, düşün, mal ara...
Adil ol, zengin ol
Adam ol, mal bul.
Övünsen övün o zamanda...

Birini kardeş, birini dost,
Görmezsen, işin hepsi boş...

Baş yukarıda yaratılmış boyun altta
Bakınız tane bile sırayla
İşin başı "sırayı" tanımakta
Kulluk kabul olmaz "İman" olmasa...

يىللاردىن بىرى ئاڭلايمىز «ئىنسان ھەقىلىرى» دىگىنى ،
قەيەردە ئىكەن ئۇ ھەقىلىرى؟ ،
ئەجەبا! كىملىرى ئۈچۈن ۋە نە ئىشى بۇ ھەقىلىرى؟ .
ئەگەر ئىنسانلار نىڭ بۇنداق ھەقىلى بولسا ،
ئەجەبا! بۇنى نە دىن ئىزدەپ ، قانداق تاپسا؟ .
بىز سۆيگۈ! دېگىزدەك تولۇپ تاشقان ،
شىددە تىلىك ئېقىنلار ۋە داۋانلار تاشقان ،
ۋە تەن ئۈچۈن شېھىتلىكنى نشان قىلغان ،
بىز!
يۇرتىمىز نىڭ كېلەچىكى ،
تۇپراغىمىز نىڭ پىدائىلىرى ،
مۇقەددەس دىيار نىڭ ئىگىلىرى .
تۈگىمەس نېمىشقا بۇ لەنەت زۇلۇم؟
پۈتمەيدۇ نېمىشقا بۇ ناھەق ئۆلۈم؟
سورىغىن ھۈرلۈككە تە شىنا بۇ قەلبىتىن ؛
بىزلار كىم؟ كەلدۇق قايدىن؟ بارىمىز قاين ؟
قەيەردە بىز نىڭ بۈيۈك ئۆلكىمىز؟
قەيەردە بىز نىڭ ھۈر- جەنتىمىز؟
قەيەردە بىز نىڭ جەسۇر خەلقىمىز؟
قەيەردە بىز نىڭ ئىنسان ھەقىلىمىز؟
بىز!
ئىنسانلار بىز!
ئى! ئىنسان ھەقىلىرى نەدە قالدىڭىز؟! .

(تۈركچىدىن ھازىرقى ئۇيغۇرچە ئەدەبىي ئىسلا بىلەن كۆچۈرگۈچى: م.ي. بوغرا)

[نورئالا كۆكتۈرك يازغان. رىسالىت ئوقۇدى (7 ياش)]

بىز شېھىتلار نىڭ ساداسى،

غازىلار نىڭ تىنىقى،

ئوتتۇرائاسىدا ئوردۇلار قورغان،^{۱۹۹}

ئەجدادىمىز نىڭ ئەولادى.

بىز.....!

شەرقى تۈركىستانىمىزدا،

توغۇلماي تۇرۇپ يوقىتىلغانلار نىڭ،

چەكسىز ئازاپ چەككەنلەر نىڭ،

ناھەق زۇلۇم ئاستىدا ئىزىلىگەنلەر نىڭ،

ۋەكىللىرى.

بىز.....!

ئوغۇزلار نىڭ، ئالىپئارسلار نىڭ،

سالغان ئۇرۇقلىرى،

ۋە تەن سىزلىك دەردىنى تارتقانلارنىڭ،

تىككەن كۆچەتلىرى.

ئەسلىمىزنى تارىختىن ئوقۇپ كۆردىڭىز مو؟،

كېلىپ، مەندىن كىملىكىمىزنى سۇردىڭىز مو؟

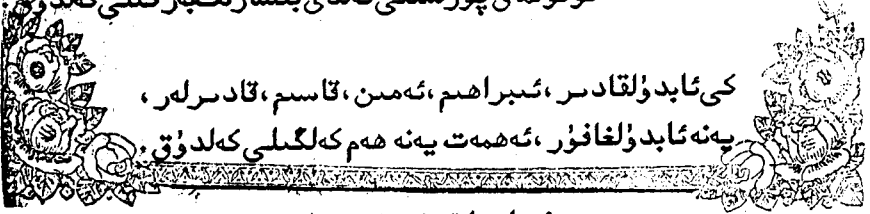
بىر كۈن ھىساپ ئالىمىز، چوقۇم ۋە تىنىمىزنى،

تارتىۋالغانلەر دىن،

چۈنكى بىز شەرقى تۈركىستانىمىز نىڭ ئىگىلىرى.

^{۱۹۹} ئوردۇ — قوشۇن، ئەسكىرى كۈچلىرى دىگەن مەنىسىدا.

ختاييلارزادى غەفلەتتە ياتارمىش مىللەتلىك مەڭگۈ،
 سۆڭەكلەر ھالى نە بولدى بۇنى ئۆرگەتكىلى كەلدۇق.
 ئەگەر چەتئەللىك مەھسۇلاتلارنى داۋام ئەتسە خىتاي زۇلمىن،
 خىتايلىرىغا ياغا ئاپەت بۇنى ئوقۇتۇرغىلى كەلدۇق.
 قىنىلىنىن، قىنى ماركىسى، پۈتۈن دۇنياغا چاڭ سالغان،
 كى ھەيكەللەر چىقىلماقتا بۇنى تونۇتقىلى كەلدۇق.
 خۇدانىڭ ئادىتىدۇر بۇزالمىلارغا زۇلۇم سالماق،
 خىتايلىرىغا يېقىنلاشتى بۇنى شەرت قىلغىلى كەلدۇق،
 قىنى شىك بىرلە ماۋزەيدۇك ئۆلۈپ پۈتكۈل ساراڭلىقتا،
 خىتايلىرى ھېچ قۇتۇلماسلار ئۇنى تەۋرەتكىلى كەلدۇق.
 يۈرۈك ئەي مىللىتىم ئالغا ئۈمىتسىزلىك زامان كەتتى،
 قۇتۇلماق پۇرسىتى كەلدى بىشارەت بەرگىلى كەلدۇق.

كى ئابدۇلقادىر، ئىبراھىم، ئەمىن، قاسىم، قادىرلەر،
 يەنە ئابدۇلغافۇر، ئەھمەت يەنە ھەم كەلگىلى كەلدۇق.

خىتايىنىڭ شەرقى تۈركىستان سىياسىتى

پىروڧىسسور دوكتور مەھمەت ساراي

داۋامى

ئەپسۇسكى، ھازىرغا قەدەر خىتايلىرىنىڭ پوزىتسىيەسىدە ھېچبىر ئۆزگىرىش بولمىغاچقا، شەرقى تۈركىستاننىڭ بىر تۈرك دۆلىتى ئىكەنلىكىدەك ئەمىلىيەتتىمۇ ئىنكار قىلىۋاتقانلىقىنىڭ شاھىدى بولىۋاتىمىز.
 شەرقى تۈركىستانلىق قىرىنداشلىرىمىزنىڭ ۋە بۇ تىمغا قىزىقىدىغان دوستلىرىمىزنىڭ تەتقىقاتلىرىدا خىتايلىرىنىڭ ئىلىم-پەندىسى، ئەمىلىيەتتىن يىراق، ئىنسانلىقتىن يىراق بولغان بۇخىل پوزىتسىيەسىنى ئىسسىدىن چىقارماي، تىخىمۇ زورغەيرەت كۆرسىتىشىنى ئۈمىت قىلىمەن. شەرقى تۈركىستاننىڭ ئۇچرىغان ھەقىسىزلىكىنى ئىلىم دۇنياسىغا ۋە ئىنسانىيەتكە چوقۇم ئاڭلىتىشىمىز كىرەك.
 بىر ئاز كىچىككەن بولسىمۇ، شەرقى تۈركىستان ئاۋازى ژورنىلىدا ئىلان قىلىنىۋاتقان «شەرقى تۈركىستان تارىخى» كىتابىمىنى پۈتتۈرگەندىن كىيىن سىزلىرىگە تەقدىم قىلماقچى ئىكەنلىكىمنى ئەسكەرتىپ ئۆتمەكچىمەن.

خىلافتلار يۈرۈلمەكتە خىتاي ئىچىدە بولگۈنلۈك،
 يىرى يەكسان بولۇر چىنىننىڭ ئۇنى قورقۇتقىلى كەلدۇق .
 پۈتۈن دۇنيا تىكىلدى بۇختايغا ھەممە بىرلىكتە ،
 بۇنۇبەت ھىچ قاچالما سىلار ، يولىنى توسقىلى كەلدۇق .
 مۇسۇلمانغا تۇغۇت چەكلەپ ، بۇ واقىنى تاشلاپ ئەخلەتكە ،
 ئانىنىڭ قارىنى يارغان قولىنى كەسكىلى كەلدۇق .
 ئاتوم بومباسىنا قىلاردىن گۈزەل لوپنۇر غازان بولدى ،
 خىلقلەر ئۆلدى مىكروبتىن بۇنى توختاتقىلى كەلدۇق .
 ئەجەپمۇ ۋەھشى ، بى نامۇس ، جاھاندا خىلى يوق زالىم ،
 ئادالەت دۈشمىنى چىنغا لەنەتلەر ئاتقىلى كەلدۇق .
 جاھان خىلقى ئاگا قارشى نەدىن كەلدى بۇمەغرۇرلۇق ؟
 يىقىنداتىز چۈكەر مۇتلەق بۇنى ئاڭلاتقىلى كەلدۇق .
 كىمەردىك بۇقەدەر باسقىك بۇيۇرتقا مۇشتىمى زورلۇق ؟
 كى توشقانى ئالالما سىن ، ھارۋاڭنى چاققىلى كەلدۇق .
 يورۇق دۇنيا قاراڭغۇگۈر ۋەتەندە شۇختاي بىرلە ،
 كۆزى كور شىبۇ دۇنيانىڭ كۆزىنى ئاچقىلى كەلدۇق .
 ئەزىز يۇرت ئەھلى تۈركىستان ، خىتاي زۇلمىدا خار ۋەيران ،
 نىمىشقا باقىدى دۇنيا ، شىكايەت ئەتكىلى كەلدۇق .
 قۇرۇلتاي ئاچتى ئۇيغۇرلار جاھانغا زورچاڭ قىلدى ،
 بىرلىگەن بۇ شىكايەتكە جاۋاپ ئىستىگىلى كەلدۇق .
 بۇدۇنيا بىزگە تار بولدى ، خىتايلار چىقىمىدى يۇرتتىن ،
 پۈتۈن دۇنيا ۋە ئىسلامنى شاھادەت قىلغىلى كەلدۇق .
 پۈتۈن دۇنيا جامائىتى بۈيۈك بىرىيەرگە توپلانغان ،
 ئەجەپ بىزدىن خەبەرسىز مۇسىرىنى بىلگىلى كەلدۇق .
 خىتايلار ئۆلتۈرۈرلەر كۆپ ھۆرىيەت ئىستىگەنلەرنى ،
 ئادالەت مۇنبىرى بولسا شىكايەت ئەتكىلى كەلدۇق .
 خىتاينىڭ خەۋپ پىلاندىر پۈتۈن دۇنياغا چاڭ سالماق ،
 دەلىلى شەرقى ئاسىيا ، بۇنى ئەسكەرتكىلى كەلدۇق .
 جاھان ئەھلى غەزەپلەندى ، بۇنىڭ مىسالى ۋىتنامدۇر ،
 بۇ دۇنيا ئىبەرەت ئالمايدۇ ئاڭاپىلدىر گىلى كەلدۇق .
 كۆزى كور مۇختايلارنىڭ ئىچۈن كۆرمەيدۇ ماسكاۋنى ،
 كىرىم كۆيدى كۈل بولدى ، ئۇنى كۆرسەتكىلى كەلدۇق .

ئوغۇزخان، ئاتللا، چىنگىز، تۆمۈر بىزنىڭ ئاتا مىزدۇر،
 پۈتۈن دۇنيانى تىترەتكەن بىۋىنى ئەسلە تىكىلى كەلدۇق.
 جاھانگىرلار يوقاپ بىتتى، پەقەت قالدى خىتاي يالغۇز،
 خىتاي ئەزدى خەلقلەرنى ئاكا چەك قۇيغىلى كەلدۇق.
 خىتايلار چىكىدىن ئاشتى، قۇتۇلماق بەك يېقىنلاشتى،
 جاھان خەلقىگە بۇ ھالدىن بىشارەت قىلغىلى كەلدۇق.
 مۇجاھىد، قەھرىمان، مەرتلەر كۆرەشكە ئالدى مىلتىقنى،
 ئۇلار غاروھ، مەدەت، ئالاقىش، دۇئالار بەرگىلى كەلدۇق.
 چىقىپ كەتسۇن پۈتۈن خىتاي ماكانى چىنى سەئەدىگە،
 قولغا قوش تاياق ئالىپ ئۇنى قوغلىغىلى كەلدۇق.
 بۇيۇرتىمىزنىڭ، ۋەتەن بىزنىڭ، پۈتۈن بايلىقلىرى بىزنىڭ،
 قۇلىمىزدا بۈيۈك ھۆججەت ئۇنى كۆرسە تىكىلى كەلدۇق.
 خىتاي زالىملىرى دائىم ئۆزىنى كۆرسىتەر بىزدىن،
 مەگەر چىقىمىسا بۇيۇرتتىن تىرىكچە كۆمگىلى كەلدۇق.
 خىتاي چىققان تۈشۈك گويىا كۆيىقاپ كەبى ئاپەتتۇر،
 مىڭ پاتمان ئۇمۇت بىلەن تۈشۈكنى ئە تىكىلى كەلدۇق.
 خىتايلار چەنتۈ- دەپ بىزنى ئۆزىچە كۆزگە ئىلمايدۇ،
 جاھانغا شۆھرىتى مەشھۇر تارىخ كۆرسە تىكىلى كەلدۇق.
 بۇدۇنيا كۆپ تاغىر تاپتى ھوقۇقىمىز قالدى ھىچكىم،
 خىتايلار بەكمۇ غەپلەتتە ئۇنى ئويغاتقىلى كەلدۇق.
 بۇدۇنيا بويىچە كەتمەسدى، بۇنى بىلىگەندە ئەزمەسدى،
 پۇشايمانلار قىلۇر بىر كۈن ئۇنى ئاكالاتقىلى كەلدۇق.
 خىتايلار ئاغى قىلماقتا موغۇل ئۇيغۇرنى يەيمەن دەپ،
 چۈشەندۈر ئۇ يىيەلمەيدۇ ئۇنى تويدۇرغىلى كەلدۇق.
 قىنى ھارۇن، قىنى قارۇن بۇلار يەرنى ئاستى كۈن فىكۇن،
 خىتايلار مۇ يېقىنلاشتى بۇنى بىلىدۇرغىلى كەلدۇق.
 خىتايلار بىلىسدى ئاخىر قىنى كىم قالدى زۇلمەتتە،
 جىمى ئىنسان ھۆرىيەتتە بۇنى ئۇقتۇرغىلى كەلدۇق.
 خىتايلار دائىمەن بىزنى كۆرۈرلەر بەكمۇ بىر ئاجىز،
 زامانلار ھۆكۈمى قىلغانغۇ ئۇنى ئەسلە تىكىلى كەلدۇق.
 ئەگەر تىنچلىقچە چىقىمىسا خىتايلار بۇر تىلر بىزدىن،
 بولۇر پارچىلىنىپ ۋەيران ئۇنى ئەسكەر تىكىلى كەلدۇق.

زىيارەت قىلغىلى كەلدۇق

(ئەرەبىستاندىكى مۇتموۋەرلىرىمىزنىڭ تۈرك جۇمھۇرىيەتلىرىگە زىيارىتى)

ھۆسەين قارى ئىسلامى

بۈيۈك تۈرك يۇرتلىرى ئۈزرە زىيارەت قىلغىلى كەلدۇق ،
دەۋەتتىنى قوبۇل ئەيلەپ مۇبارەك دىگىلى كەلدۇق .
ھۆرىيەتكە ئىرىشتى دەپ قازاق ، قىرغىز ، ئۆزبېكىنى ،
قىرىنداشلار دىيارىنى كۆرۈپ قۇتۇلغىلى كەلدۇق ،
تىلى بىر ھەم ئىمانى بىر ، ئۇرۇق - تۇققان قىرىنداشنىڭ ،
خوشاللىقىغا چۆرۈلۈپ ، قۇچاقلار ئاچقىلى كەلدۇق .
زىيارەت ئۈستىدە كۆردۇق ۋە تەنداشلار يۈرەگى قان ،
كۆزىدە قانۇ - ياش تامچە ئۈنى بىز سۈرتكىلى كەلدۇق .
ئۇزۇندىن بىرى ھىجرەتتە ئۆلۈپ كەتكەن ، سۇنۇپ پۈتكەن ،
گۇمان ئەتكەن ئۈمىدلىرىگە قانائەت قوشقىلى كەلدۇق .
بولۇپمۇ پىرانى سەرگەندان كىيە تىمىش يىل زۇلۇم چەككەن ،
يۈرەك ، باغرى كاۋاپلارنىڭ ھالىنى سورغىلى كەلدۇق .
سۆۋىتىلەر دىن جاپا كۆرگەن ، قىرىنداشتىن ۋاپا كۆرگەن ،
ۋە تەنپەرۋەر مۇجاھىدىنىڭ دىدارىن كۆرگىلى كەلدۇق .
قازاق ، قىرغىزغا چىگرىداش ۋە تىنىم شەرقى تۈركىستان ،
ئىگىز يەردىن بېقىپ يۇرتقا نەپەسلىرى ئالغىلى كەلدۇق .
كىيۇرتنىڭ بويلىرى كەلدى ، ۋۇجۇتلار ئىز تىراپ بولدى ،
بۇلاقتەك ئاققۇزۇپ ياشلار قىلغانلار تۈككىلى كەلدۇق .
دۇئا قىلدۇق خۇدايىمغا ، بۇ يۇرتنى سەن قۇتۇلدۇرغىن ،
ئۈزەڭ قادىرىمىڭە مەدۇرسەن ، ساكائىسىلغىلى كەلدۇق .
ئىلاھىم بىزگە يەتمە سەمۇ ، خىتايلىرى زۇلمى پۈتمە سەمۇ ؟
سېنىڭ ۋە دەڭ قاچان بىزگە ؟ شۇلارنى بىلگىلى كەلدۇق .
زۇلۇمغا قالمىدى تاقەت ، جەبىرگە ھەرزامان تائەت ،
ئۈمىدىنى ھېچ زامان ئۈزمەي سېنىڭدىن كۈتكىلى كەلدۇق .

- ئوغۇرلۇق، - بۇ جاۋاپنى بەرگەن ئۈچى يەرگە قار سۆلدى . ئىككىسى بولسا شۇنداق قىلىش لازىم دەك ، بىشىنى تىك تۇتۇپ تۇراتتى .
- ئىچكىرىگە كىرگىلى قانچە ۋاقىت بولدى ؟
- ئىككى ئاي .
- بۈكەسىپكە يىمكى ئوخشىما مىسىلەر ؟
- شۇنداق ، بىرىنچى قىتىمى .

شۇ ئارىدا مەن بار ۋاگۇندا ئولتۇرىدىغان ، ماكا دەرت تۈكۈپ بەرگەن ، ئەللىك ياش چامىسىدىكى ۋىجىك ئايال (ئۇ ئۆيىدىن قىيىداپ چىقىپ كەتكەن ئوغلىنى ئىزلەپ قايتقان ئىكەن) بۇ بالىلارنىڭ يېنىغا كەلدى - دە سومكىسىدىن ئۈچ توقاچنى چىقىرىپ ئۇلارغا بەردى ۋە ئۇلارنىڭ پىشانىسىگە سۈيۈپ ، يۈزلىرىنى سىلاپ تۇرۇپ :

- خۇدايىم بەختىڭلارنى بىرەر بالىلىرىم ، - دىدى - دە بۇلۇڭلار يىغلاپ كەتتى . بالىلار يەرگە قارىدى ، ئەھتىمال ئىنسانى تەبىئىتى پاجىئەلىك كۆرۈنۈشلەرگە تاماشىبىن بولۇشقا يول قويىمىدەمۇ ، ساقچىلار مۇبىشنى ئاستا ساڭگىلىتتۇرالىدى . ئايال تىخىچە يىغلىماقتا ئىدى . ئۇنى مۇنچە ياش تۆكتۈرگەن ، بالىلارغا ھىسداشلىق قىلدۇر سۆز تاقان سېھرى كۈچ نىمىدۇر ؟ ھەرقانداق ساپ ئەقىل ، ئىنسانى غورۇڭىسىدە بولىدىغان مىللى تۇيغۇ مۇياكى ئوغلى ئۈچۈن ئازاپلىنىۋاتقان يۈزىڭنىڭ پۈچۈلىنىشىمۇ ؟ ئەھتىمال ھەرىككىسىدۇر .

ئەي ، ئۆزلىرىڭنىڭ بەختىسىزلىڭدىن بىر ، پەرزەنتلىرىڭنىڭ بەختىسىزلىڭدىن مىڭ ئازاپ چىكىۋاتقان ئانىلار ، ئاتىلار ئەي ، قات - قاتتى ئالتۇن زىمىندا تۇغۇلۇپ توت تەڭگە پۈلنىڭ ئالدىدا سارغايغان بالىلار سىلەردە نىمە گۇنا ؟

خاتىمە

مەن سۆزلىگەن بۇ بالىلار مىڭ سۆز ئاتقان ھايات يولىدىن ئىيتقاندا چەمىيەتكە زىيانلىق كىشىلەر يەنى زىيانكەشلىرىدۇر . ئەمما مۇنداق ئىككى مەسىلىنى ئەسكەرتىپ قويىمەن :

بىرى ، بۇ خىل كىشىلەر شاڭخەيدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ناھايىتى ئاز قىسمىنى ئىگەللەيدۇ . يەنە بىرى ، بۇ زىيانكەشلىرىنىڭ يەنە ئۆز ئۆزىدىن زىيانكەشلىككە ئۇچرىغۇچىلار ئىكەنلىكىنى ئۇنۇتماستىن . چۈنكى ئۇلارنىڭ سالغان زىيىنىدىن تارتقان زىيىنى ، بولغان نەرسىسىدىن بولمىتىپ قويغان نەرسىسى كۆپ بولغان كىشىلەردۇر . ئۇلار كىشىلەرنىڭ پۇل ، مال ، دۇنياسىنى بۇلاشتىن بۇرۇن ، ئۆزلىرىنىڭ بەخت - سائادىتىنى ، ئىستىقبالىنى ، ئو - قۇش ، تەربىيەلىنىش پۇرسىتىنى ، قىسقىسى ، ياشاش ئىمكانى ۋە ئىنسانى قەدەر - قىممىتىنى ئولجىغا بىرىپ قويغان بىچارىلەردۇر . باشقىلارنىڭ جىسمانىيىتىگە خەۋپ كەلتۈرۋاتقىنى بىلەن ، ئۆزلىرىنىڭ يۈزىگى ئاللىقاچان زىدەلەنگەن قىساسكارلاردۇر . باشقىلارنىڭ تىنچلىغىنى بۇزۋاتقىنى بىلەن ، ئىستىقبالىدىكى قاراڭغۇلۇق تۈپەيلى ، ئۆزلىرىنىڭ كۆڭلى ھەرىمىنوت پارا كەندە بولمىۋاتقان كىشىلەردۇر

تالاشتىنمۇ يانمايمىز مەكتەپتە تۈزۈگىرەك ئوقۇيالىماپتۇق ، ئىشلەيلى دەسەك تۈزۈ-
گىرەك ئىش يوق . كەتمەن چېپىش ، قۇرۇلۇش ئىشلىرىمۇ بىزگە ئاشمىدى ، شۇڭا بۇ يولنى
تۈتتۇق . تۈت كۈنلۈك بۇ ئالەمدە تۇرمۇشنىڭ راھىتىنى كۆرمەكتىن باشقا ئارزۇيىمىزمۇ
يوق . تۈت ئادەمنىڭ ئالدىدا ناممىزنى چىقىرىش ئۈچۈن كەسپىنى پاكىزە ئىشلەۋاتىمىز .
- پاكىزە ئىشلىدۇق دىگىنىڭلار قانداق ؟ - دەپ سورىدىمەن ھەيران بولۇپ .

- ئۇيغۇرغا تەگمەسلىك ، مۇسۇلمانغا تەگمەسلىك ، كەمبەغەلگە تەگمەسلىك . سىلەرنىڭ تى-
لىڭلار بۇ يەتتە ئىتقاندا ، بۇ يىزنىڭ كەسپى ئەخلاقىمىز . ئون يىل بولدى يۇرتتا خىلى نام-
مىز بار . بۇلارنىڭ چوڭ شەھەرلىرىنى بىر قۇر ئايلىنىپ چىقتۇق . شۇنداق قىلىپ بىزنى ئۆز
زىمىنىمىزدا ئەركىن ياشىغىلى قويىمىغان ھۆكۈمەتتىن ئاچچىغىمىزنى چىقىرىۋاتىمىز .

- ھۆكۈمەتكە قارشى تۇرغىنىڭلار غۇيوللۇق ، ئەمما كۆپىنچە خەلق زىيانغا ئۇچرايدىكەنغۇ ؟
- بىزدىمۇ زىيانغا ئۇچرىغۇچىلار ئۇمۇمى خەلق بولسا تامامدۇ ؟ - دىدى ئۇ تىكىلىپ تۇرۇپ .
مەن ئەگەر ، بۇ پىكىردە بىر ئاز چىڭ تۇرسام ئۇ چوقۇم " بۇلارنىڭ غىمىنى تولا يەپ كەتمە ،
ئۇلارنىڭ غىمىنى يەيدىغان ھۆكۈمەتنى ، مەنپەئەتنى قوغدايدىغان سا قچىسى ، ئارمىيىسى
بار ، سىنىڭ ئىنسانپەرۋەرلىكىڭ تۇتۇپ كەتكەن بولسا ئالدى بىلەن ئىگىسىز ، باش پاناسىز
جىنىدىن باشقا ھېچنەمىسى يوق خالىغانچە بوزەك قىلىنىۋاتقان ، دەپسەندە قىلىنىۋاتقان
ئۆز خەلقىڭنىڭ - مىللىتىڭنىڭ غىمىنى يىگىن " دەيدىغان دەكلا ئىدى .

نىمىلا بولمىسۇن ، ئۇلارنىڭ راھەت ياشاش ، نام-ئايروپىنى كۆتۈرۈش ئارزۇسى
توغرا ئارزۇ ۋە ھەقىقەتنى تەلەپ ئىدى ، ئىنسانى ھوقوق تەلەپى جۈملىسىدىن بولۇپ ، بۇنى
ۋە تىنىمىزدىكى بەزى خىلى تەربىيە كۆرگەن بولسىمۇ ، مىللى مەيداننى ، قەدەر-قىممەت
تۇيغۇسىنى يوقۇتۇپ ياتلارنىڭ غالىپلىغىنى قىلىۋاتقان كىشىلەرگە سىلىشتۇرغاندا ئۇلار
نىڭ قارشىلىق كۆرسۈتۈش روھى قەدەرلەشكە ئەرزىيدىغان ، يىتەكلەشكە مۇھتاج بولغان
ئۇلۇغ روھ ئىدى .

شاڭخەيدىن ئۈرۈمچىگە ماكاندىغان پويىزغا ئالتە نەپەر سا قچى قوللىرى كويىزىلان-
غان بەش ئۇيغۇر بالىسىنى يالاپ ئېلىپ چىقتى . بالىلارنىڭ قاپ-قارا قىشى ، قوي كۆزى
قاڭشارلىق بۇرنى ، مايسى بۇرۇتلىرى ، بىر-بىرىدىن قاملاشقان چىرايى كىشىنىڭ كۆڭ-
لىنى كۆتۈرۈپ مەسلىگىنى كەلتۈرسە ، قوللىرىدىكى يىلان سۈپەت كويىز-پىشانىسىدىن
كى كاج تەقدىر يۈرەكنى ئىچىشتۈراتتى . شۇڭا پويىزدىكى ئۇيغۇر يولوچىلار يول بويى
بۇ بالىلارنى يوقلاپ تۇردى .

- قانچە ياشقا كىردىڭلار ؟

- ئون سەككىزگە ، يىگىرمىگە ،

- نىمە ئىش قىلغانتىڭلار ؟

كىرىۋالدى، مەن ئىغىرلىق قىلىۋېتىم، خوتۇنۇم ماكا كايىپ: "نېمە قاراپ تۇرىسىز؟ سىز-
نىڭ ئاش، نىنىڭمىزنى بىرەمتى بۇھارامزادە، ھىلى بىكار... " دەپلا قولغا كىسەك ئىلىپ
ئىتىلىۋېتىدى مەس بەدەز تىكىۋەتتى.

دەمەك، چۈشەندىمكى مۇشۇ تاپتا قاراڭغۇ كامىردا قاماغلىق ياتقان بۇ ئايال خىروئىن
ساتقان جىنايەتچى ئەمەس، ئىززەت-نومۇسى كۈچلۈك، مېھرىبان ئانا، ۋاپادار چورا،
جاپا كەش-تىرىشچان ھەمرا ئىدى. ئەگەر ئۇنىڭ قەلبىدىكى ئەشۇ خىسەلەتلەر ھۆرمەتلىك
ئازات زاماندا مەۋجۇتلىكىنى تاپقىنىدا ئىدى، ئەھتىمال ئۇنى بۇگۈنكىدەك قاراڭغۇ كامىرغا
ئەمەس، زەپەر مەنزىلىرىگە، شان-شەرەپ تەختلىرىگە باشلىغان بولار ئىدى، ئەگەر ئۇ،
ھۆرلۈك ئۇرۇشلىرىغا دۇچ كەلسە رىزۋانگۈلدەك قەھرىمانلىقلار كۆرسۈتۈشمۇ مۇمكىن ئىدى.

ئاسۋ ئارىسىدا يانچۇقدىن ئالغانچىلىك بىر پارچە خەتنى چىقىرىپ:
- تۇتۇڭۇن خەت چىقارتىپتىكەن، كونا يىزىقتىكەن ئوقۇيالىمىدەم، ئوقۇپ بىرىڭا، دىدى.
خەتتە مۇنداق دېيىلگەن ئىدى: "قەدىرلىگىم، مەن تۈگەشتىم، ئون، يىگىرمە يىلىم تۈرمىدە
ئۆتۈپ كىتىدىغان ئوخشايدۇ، مېنى ئەپۇ قىلىدىغانلىغىڭمىزغا ئىشىنىمەن، بىراق بىر خىيال
مېنى ئازاپلىماقتا، تۈرمىدىن ئامان-ئىسەن چىقسام بالىمىز مېنى ئاپادەرمۇ؟ ئىچ كىيىم-
لىرىم بىلەن بالىنىڭ رەسىمىنى كىرگۈزۈپ بىرىڭ."

پەنجەۋەن - ئۇيغۇر تىجارەتچىلەر كۆپرەك تۇرىۋاتقان يەرلەرنىڭ بىرى ئىكەن. بۇ
يەردىكىلەرنىڭ كۆپىنچىسى يىگىرمە ياش ئەتراپىدىكى ئۇششاق تىجارەتچى بالىلار كەن.
توپلۇشۇپ ھەرىكەت قىلىدىغان بىر گۇرۇھنىڭ باشلىغى مېنى بىر ئۇيغۇر ئاشخانىسىغا باش-
لىدى ۋە تاماق يەۋاتقان بىر قارىقاش بالىنى پەس ئاۋازدا گەپكە سالدى:
- ھە، شۇنداق قىلىپ ھاكىمى ئاق (خىروئىن) دەپ قانچە قىتىم ساتتىڭ؟
- بەش قىتىم، ھازىر بۇ بەگىلەر مۇبىلىۋالدى، ئەمدى تاركوچىغا باشلاپ كىرىپ تەكشۈ-
رۈپ بېقىپ ئالىدىغان بولىۋالدى.

- شىنجاڭدا ئاقنىڭ باھاسىنى ئۆرسەن دەيدۇ، ئاچقىپ باقساڭ بولمايدۇ؟
- نېمە كۆرسۈتمەسەن ئاكا بىزنى، مۇناپىق ئەمەس بىز، ۋە تەنگە ئاقنى ئاچقىدىغان.
- قولىدىن ياخشىلىقمۇ، يامانلىقمۇ كىلىدىغان، قەھرىمۇ، زەھرىمۇ بار بالىلار، دىدى
ھىلىقى باشلىق بالىلارنى تونۇشتۇرۇپ، - يىقىندا پىچاندەن داۋالانغىلى كەلگەن بىر ئۇيغۇر
غامۇشۇ بالىلارنىڭ يىۋەن ياردەم قىلدى. بىچارە ئادەمنىڭ پۈتتىنى ماشىنا دەسسەپ، بۇ يەر
دەۋالانغىلى كۆپ چىقىم تارتقان ئىكەن. بەك خوش بولۇپ كەتتى.

مەن ئۇنىڭ بىلەن بىللە ياتىغىغا باردىم، ياتاقنىڭ ئىسىللىغىدىن ئۇلارنىڭ ئوقتىنىڭ
ئويدانلىغىنى پەرەز قىلدىم. بىز سۆھبەتلىشىشكە باشلىدۇق:
- كەسپىمىز ئۇنۋىر سال، پۇلچىلىق، ئالدامچىلىق، كۆتەمچىلىك، گىزى كەلسە بۇلاش-

پويىز جىگجۇغا كىلىپ توختىغاندا باشقا ۋاگونلارغا كەتكىنىگە ئىككى - ئۈچ سائەت بولغان بۇ بالىلار كەيپىياتى بىر ئاز جىددەلەشكەن ھالدا يىنىمىزدا پەيدا بولدى ۋە ئىككىسى شاڭخەيگە بىرىشتىن ۋاز كىچىپ جىگجۇدا قالدىغان بولدى. ئۇلارنىڭ مەسلىھەتى پىششىقچە پويىز قوزغۇلۇشقا باشلىدى. ئۇلار ھېچ جىددەلەشمەي، ئىككىسى سومكىلىرىنى ئايرىشىپ كىتىۋاتقان پويىز دىرىزىسىدىن سەكرەپ چۈشۈپ كەتتى. قالغىنى سومكىلارنى ئۇلارغا تاشلاپ بەردى. ئۇلار دىرىزىدىن شۇنداق چاققانلىق بىلەن چۈشتىكى، ھەرىكەتلىرى تەبىئى ۋە چەبدەس ئىدى. بۇنىڭدىن ئۇلارنىڭ تۇنجى قېتىم سەكرىمە يۈرۈش قىلىشى كۆرىنەرلىك ئىدى. ئەتراپتىكى خىتايلار قورققىنىدىن "ئەيىۋ" دەپ ۋاقىرىشىپ كەتتى. ئۇلارنىڭ ۋۇجۇد - دىكى قورقۇمسىزلىق، يۈرەكلىكلىك، چەبدەستلىك روھى مېنى سۆيۈندۈردى. مانا بۇ ئۇلارنىڭ ھاياتى كۈچى، يىگىتلىك سۈپەتلىرى ئىدى. "بۈكۈچ ۋە سۈپەتلىرىنى توغرا يولغا باشلايدىغان، ئۇلۇغ ئىشلارغا سەرپ قىلىدىغان ۋاقىتلار مۇكەممەل...". دەپ ئويلىدىمەن. ئۇلارنىڭ ئاغزىدىن ئاڭلىغان، ئىچكىرى ئۆلكىلەردە ئىدىش، ئوقەت قىلىۋاتقان ئۇيغۇر بالىلارنىڭ يالاپ ئىلىپ ماڭغان ساڭچىلارنى كالا بىلەن ئۇرۇپ يىقىتىپ قىچىپ كەتكەنلىكى، قانۇنغا خىلاپ ئىشلارنى قىلىپ ساڭچى كەلسە ياتاق بىناسىنىڭ دىرىزىسىدىن ئۆزىنى تاشلاپ قىچىپ قۇتۇلغانلىقى... نىڭ لاپ ئەمەسلىكىنى ھېس قىلدىم.

— تۈرمىدىن چىققىنىمغا ئون بەش كۈن بولدى، چىقسام ئايالىمنى قولغا ئېلىپ كىتىپتۇ، دىدى شاڭخەيدە ئوقەت قىلىۋاتقىنىغا بەش يىل بولغان دوستىمىز ئاسۋىزنىڭ پىشىدىلا. — نىمە ئىش قىلغان ئىكەنلەر؟ — دەپ سورىدىم ئۇنىڭدىن.

— مېنى خىروئىن ساتتى دىگەن كومان بىلەن ئۇنىڭدىن، مانا ساي سولاپ ئويۇپ، مېنى پاكىتى بولمىغاچقا قويۇپ بەرگەن ئىدى. تۈرمىدىكى چىغىمدا ئايالىمنى يۇرتقا قايت دىگەن ئىدىم، ئۇ قايتىپ بالىنى ئاپىرىپ قويۇپلا يەنە شاڭخەيگە كەپتۇ ۋە مېنى پۇلغا تاپىمىنىپ تۈرمىدىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن خىروئىن سودىسىغا ئارىلىشىپ قىلىپ تۇتۇلۇپتۇ. ئا خوتۇنى بىلەن مۇشۇ يەردە تىپىشىپ، نىكاھ قىلىپ توي قىپتۇ ۋە بىر بالىلىق بوپتۇ. خوتۇننىڭ شاڭخەيگە يالغۇز كەلگەنلىكى، كىلىپلا توي قىلغانلىقى ۋە خىروئىن سودىسىغا ئارىلاشقانلىقى مەندە ئۇنىڭقا نىسبەتەن باشقىچە تەسىر پەيدا قىلغان ئىدى. ئا مەندىكى بۇ ھالەتنى سىزىپ پاراڭ ئارىسىدا خوتۇنى ھەققىدە توختۇلۇپ مۇنداق دىدى:

— ماختىغانلىق ئەمەس، بىچارە ئائىلىگە بەكمۇ كۆيۈنەتتى. مېنى ئادەم قىلىپ كەتكەنمۇ شۇ ئىدى. ھەركۈنى ئويۇن تالاغا چىقماي زىققا كاۋاپ ئۆتكۈزەتتى، ئۇنى كاۋاپچى بالىلارغا ساناپ ئۆتكۈزۈپ بىرىپ ئاخشىمى يەنە ھىساۋىنى ئالاتتى. مەن گۆشنى ئەكىلىپ تاشلاپ بىرىپلا تالادا بولاتتىم. يىرىم كىچە بولسىمۇ ئۇ خىلماي مېنى كۈتەتتى. بالىمۇ ئامراق ئىدى. يەنە كىلىپ ئانچە... مۇنچە ئەركەكچىلىگىمۇ بار ئىدى، بىر كۈنى پەنجە ۋەندە بىر مەس كۆزۈمگە

زىيانكەشلىككە ئۇچرىغان زىيانكەشلىك

ئابدۇراخمان ئوغلى

(شاڭخەيدە كۆرگەن - ئاكا ئىغانلىرىمىدىن ئەسلىمىلەر)

مۇقەددىمە

پويىز دىرىزىسىدىن سەكرەپ ئۈزىنى ئاتقان ياش، تۈرمىدە ۋاراڭنى ئىزغا قويۇپ ئىزغا خەت يېزىۋاتقان ئايال، پويىزغا ساڭچىلار تەرىپىدىن يالاپ ئىلىپ چىقىلغان - قولىنى كويىزىغا ئالغان بەش ئەپەر ئۇيغۇر بالا ۋە ئۇلارنىڭ يۈزلىرىنى سىلاپ، پىشانىسىگە سۈيۈپ ياش تۈكۈۋاتقان ئانا... تۆت، بەش ئاي ئىلگىرى شاڭخەيدە يۈز بەرگەن بۇ ۋاقىتلەر كۆز ئالدىمغا كىلىۋېلىپ قولىمغا قەلەم ئىلىشقا مەجبۇر قىلدى.

بۆلتۈر ئۆكتەبىر ئايلىرى ئىدى، ئۈرۈمچىدىن شاڭخەيگە كىتىۋاتقان پويىزدا، ھەممەسى پەرىلىرىم بىلەن سۆھبەتلىشىشكە باشلىدىم.

يۇرتتا ئىش، ئوقتىڭلار يوقمىدى؟

باردى، مەن گۈللۈك ساڭلايتتىم، ماۋ ۋاڭغىنىمىز كۇچا چىڭدايىتى، ئاۋ ۋاڭغىنىمىز بولسا پاتقاق قۇرۇتاتتى، مەن بۇ ئاچچىق يۈمۈرلۈك جاۋاپتىن بۇلارنىڭ يۇرتىمىزدىكى ئىشلىرىمىزنىڭ ئىبارەت كۈن كۆچۈرۈش ئىمكانىيىتىدىن مەھرۇم قىلىش پاجىئەسىنىڭ ئازابى جىنغا پاتقان ياشلىرىمىزدىن ئىكەنلىگىنى بىلىم. سۆھبىتىمىز چوڭقۇرلاشقاندا ئۇلار كۆڭلىدىكى سۆزلىرىنى سۆزلەشكە باشلىدى:

دەسلەپ گىۋاڭجۇدا تۆت يىل تۇرغان ئىدۇق، قارىساق يېشىمىز چوڭ بولۇۋاتىدۇ. كىيىنرەك توي قىلىدىغانغا قىز چىقماي قالدىمىز دەپ، ئويىگە - يۇرتقا قايتتۇق. مانا بىرىيل بولدى، ھىچ ئىش ئەپەشمىدى. ئايلاپ، يىلاپ ئاتا - ئانىمىزنىڭ قولىغا تۆت تەڭگە تۇتقۇزالمىساق، ئەكسىچە ئۇلارنىڭ قولىغا قاراپ تۇرساق، ھىيت - بايرام، توي - تۈگۈنلەردە يانچۇقتا بىر پۇل بولمىسا، ئويلاپ باقساق، ھىچكىمنى خوش قىلالماي ئىچىمىز سېقىلىپ يۈرگىچە، ئىچكىرىگە كىرىپ كەتكىنىمىز ياخشىكەن دىگەن ئويغا كەلدۇق. ياخشى - يامان ئىش قىلسا قىمۇ ھىچكىم كۆرمەيدۇ، جىق پۇل تاپالمىسا قىمۇ، يانچۇقىمىز پۇلىمىز قالمايدۇ. ئامالسىز كونا يولمىزغا يەنە كىردۇق. شاڭخەيدە ئوقەت يامان ئەمەس دەيدۇ، خۇدايىم كۆمىدە بىرىدەن ئون - يىگىرمە مىڭ كوي بىرىپ قالسا غىپىدە يۇرتقا چىقىپ، بەش تۈگۈمىزنى قايتىدىن چىڭ ئىتىپ ياخشى ئادەم بولىۋالارمىز.....

كونا يولۇڭلار قايسى يول ئىدى؟

تېن باشقا ھەممىسى، دىمەك ئۇلار ئەزەلدىن غۇرۇرغا تىگىدىغان ئىشتىن باشقا ھەممە ئىشنى قىلىدىغان بالىلار ئىكەندە...

۱۰۰ دىن ئاشقان ۋە ھىسلىكلەر خەلقنىڭ غەزىۋىتىنى تىخىمۇ كۈچەيتىۋەتكەن .
 توقسۇناھىيىسى خەلقى تۇرمۇشى بىرقەدەر ياخشى ، زىيالىلار توپلۇشۇپ ئول-
 تۇراقلاشقان رايون بولغاچقا ، ۹۳ - يىلى ۱۰ - ئايغىچە جەمئىي ۴۴۵ نەپەر ئالى ۋە ئوت-
 چۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەن ياش ئىشقا ئورۇنلىشىمىغان ، ۳۱۷۴ نەپەر زىيالى ياش
 ئىش كۈتۈپ تۇرغان ، ئىش كۈتۈۋاتقىلى ئون يىلدىن ئاشقانلىرىمۇ بار . شۇنداق ئەھۋال
 ئاستىدا ھۆكۈمران خىتاي لى زىچىڭ ناھىيىدىكى بارلىق ئىدارىلارغا بىر - ئىككىدىن
 ئەمەلدار سەپلەپ كىرگۈزدى . ئىككى يىل ئىچىدە كىچىككىنە ناھىيىنىڭ رايون دەرىجىدە
 لىك باشلىقلىغىغا ۸۳۱ نەپەر خىتايىنى ئۆستۈردى . بۇلارنىڭ ئارىسىدا تىخى يىڭكى كەل-
 گەن ئاقتۇنلارمۇ بار . خىتاي يېتىشمەي ھەتتا ئوتتۇرا مەكتەپلەردىكى خىتاي ئوقۇغۇچى-
 لارنىمۇ ئوقۇشى پۈتمەي تۇرۇپ يۆتكەپ ئەمەلدارلىققا ئۆستۈرگەن . ئىشلەۋاتقان يەر -
 لىك ئۇيغۇر كادىرلارنى بولسا يېشى ، سىتازى توشمىسىمۇ دەم ئېلىشقا زورلىغان . بۇخىل
 ئاشكارا ھوقۇق تارتىۋېلىش كادىرلار ۋە ياشلار ئارىسىدا زور نارازىلىقنى قوزغىغان .
 ھۆددىگە بېرىش باشلىنىشى بىلەن زالىملىق زىچىڭ زاۋۇت - كان ، باغ - ئورمان ،
 يەر - ۋەمىنلارنى ئۆزىنىڭ تۇققانلىرىغا ، يېقىنلىرىغا ئېلىپ بېرىپ ئۇزۇن يىللىق
 ئۇيغۇر ئىشچى - خىزمەتچىلەرنى سىقىپ چىقىرىۋەتتى . ئون يىل ئىچىدە بىجىرىلگەن
 توختامنامە ۴۴۲ بولۇپ ، كىيىنكى ئۈچ يىل ئىچىدە بۇ توختامنامىلارنىڭ ۴۳۹ تۈرى
 ناھىيىلىك پارتكوم تەرىپىدىن زورلۇق بىلەن قانۇنسىز ھالدا بىكار قىلىنىپ بۇتۇرلەر
 خىتايلارغا ئېلىپ بېرىلگەن . قالغان ئۈچ تۈر خىتايلارنىڭ قولىدا بولغاچقا چىقىلمىغان .
 ئۇيغۇرلارنىڭ قانۇنى توختام بىلەن ياتقۇزغان نۇرغۇن مەبلىغى بىكار قىلىنغان .
 دىخانلارنىڭ ئۈستىكى سىلىق ئىنتايىن ئىغىرلاپ كەتكەن . سۈپۈلى ئىككى ھەسسە
 باشقۇرۇش ھەققى ۳۰ | پىرسەنت كۆپەيگەن . ئۈرۈق ، يوپۇق ، ئوغۇت باھاسى نەچچە
 ھەسسە ئىشىپ كەتكەن . دىخانلار جان چىقىقچە ئىشلەپ يەنە قەرزدار بولۇپ قالغان . شۇ
 ۲۳ پىرسەنت دىخان يەرلىرىنى تاشلاپ شەھەرگە ئىقىپ كىرسە ئالغان ۋە مەدەدىكار چىلىق
 قىلىشقا باشلىغان . يەرلىك خەلق تەھىچقانداق ھوقۇق قالمىغان .
 ئومۇمەن ، توقسۇناھىيىسىدە ھوقۇق ، ئىشلەش ، ھايات كەچۈرۈش جەھەتلەردە
 كەمسىتىلگەن ، ئالۋاڭ - ياساق ، پىلانلىق تۇغۇت ، يولسىزلىق دەستىدە ھاقارەتلەنگەن
 ئۇيغۇر خەلقى يوقۇلۇپ نەسلى قۇرۇپ كىتىش خەۋپىگە دۇچ كەلگەن . خەلق تارىخى
 ئەنئەنىلىرىنى ئەسلەپ ، جىنىدىن جاق تويۇپ ، خىتايلارغا قارشى قوزغۇلۇش ، ئۇلارغا
 ئۆزىنىڭ كۈچىنى تىتىتىپ قويۇش قارارىغا كەلگەن . شۇنداق قىلىپ توقسۇناھىيىسىدە
 خىتايلارغا قارشى بىر قىتىملىق زور قوزغۇلاڭنىڭ تەشكىللىنىشى ئۈچۈن زورۇر بولغان بار-
 لىق شەرت - شارائىتلار تولۇق پىشىپ يېتىلگەن .
 قوزغۇلاڭنىڭ جەريانى ھەققىدە ئايرىم ماقالىدا توختۇلىمىز .

لىنى تۆلەي « دىگىنىگە قۇلاق سالماي بىللە ئىلىپ ماڭغان. ناھىيىگە كەلگەندە چۈش مەز-
گىلى بولۇپ قالغاچقا، ئىرىنى تاماق ئىلىپ بىرىشكە قىستىغان، ئىرى ئۇلارنى باشلاپ
ئەتراپتىكى بىر ئاشخانىغا ئەكىرىپ مېھمان قىلىشقا مەجبۇر بولغان. شۇ چاغدا ساڭلاپ
تۇرغان ئايالنىڭ تولغىقى تۇتۇشقا باشلىغان. ئۇ ئاستىلاپ مېڭىپ بىر قەبرىستانلىققا
كىلىپ قەۋرە ئارقىسىدا قىيىنلىپ ياتقان. تاڭ ئاتارغا يېقىن ئۆزى يالغۇز يەككەگەن.
بالىنى مايكىسى بىلەن يۈگەپ، كىندىگىنى چىشى بىلەن چىشلەپ ئۈزگەن. تۇغۇت ۋە سو-
غۇق ئازاۋىدىن ھوشىدىن كەتكەن. ئەتىسى قەۋرە يوقلاپ چىققان مېھرىۋان بىرىشى
بوۋاڭنىڭ يىغىسىنى ئاڭلاپ، بۇلارنى كۆرگەندىن كىيىن ئايالنى چاقىرىپ كىلىپ بۇلار
نى ئۆيىگە ئاپىرىپ، ھوشىغا كەلتۈرۈپ تاماق بىرىپ ئاندىن ھارۋىغا سىلىپ يولغا س-
لىپ قويغان. ئۇ ئۆيىگە كىلىشىگە ئارقىدىنلا جاللات خوتۇن خەلچەم ئۇنىڭ ئىرىنى ئالدى-
غا سىلىپ كىرىپ كەلگەن ۋە ئاغزىنى بۇزۇپ: « ۋاي بۇزۇق چالاپ، ھارامدىن بولغان كۈچۈ-
گۈڭنى نەردە تۇغدۇڭ؟ كىمنىڭ ئۆيىدە تۇغدۇڭ؟ مۇشۇ ھاراملىق تۈپەيلىدىن لى شۇجى-
نىڭ يۈزى تۈگۈلدىغان بولدى، ناھىيىنىڭ پىلانى بۇزۇلدىغان بولدى. دەپ ۋاقىراپ
تىلاپ كەتكەن. پىلانسىز تۇغدى، بىز بىلەن قارىشلاشتى، دىگەن بەدىناملار بىلەن ئۇلار
غا ئون مىڭ يىۋەن (ئەسلى بەلگىلىمىسىدە بىر مىڭ يىۋەن ئىدى) جەرىمانە قويغان. ئۇ
نىڭ ئىرىنى ئالدىغا سىلىۋىلىپ ئىغلىدىكى بىر كالا، ئىككى ئىشەك، ئون ئىككى تۇياق
قويىنى ساتقۇزۇپ، ئۆيىنىڭ پىشايۋانىنى بۇزدۇرۇپ لىمياغا چىلىرىنى ساتقۇزۇپ، جەمى
يەتتە مىڭ يىۋەن ئۇندۇر سولغان. قالغان ئۈچ مىڭ يىۋەن ئۇچۇن ئۆيىنى سىتىشقا زورلى-
غان. ئون سەككىز مۇتسىلغۇ يىرىنىمۇ تارتىۋالغان. ئۇنىڭ ئىرى تۈرلۈك بىسىم ۋە كەم-
سىتىشلەرگە چىدىماي، بىر كۈنى تۇيۇقسىزلا ئۈچ بالا بىلەن خوتۇننى تاشلاپ غايىپ
بولۇپ كەتكەن. بىچارە نىياسەم ئامالسىز ئۆيىنى تاشلاپ ئۈچ بالىسىنى ئىلىپ شەھەرگە
قىچىپ كىرىۋالغان. مېھرىۋان كىشىلەرنىڭ خەيرى-خاھلىغى بىلەن تۇرمۇش كۈچۈرۈپ
كەلگەن ھاياتىنى ۋەيران قىلغان بالىسىغا قىساسسىمىزنى ئىلىپ بىرەر دىگەن ئۈمىتتە
ھايات دەپ ئىسىم قويغان.

تولۇقسىز مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا، توقسۇ ناھىيىسىدە بىر يىللىق سىناق مەز-
گىلىدە قوسىغىنى يىرىپ بالىسىنى مەجبۇرى ئىلىۋەتكەن ئايال 46 نەپەر بولۇپ،
ئالدىراشلىق ئىچىدە مىدىتسىنا قايدىلىرىگە خىلاپ ھالدا ئوپىراتسىيە قىلىنغان چاقايۇز
دە توقسە ئۆپىرىسەن ئايال كىسەل بولۇپ، ئەمگەك ئىقتىدارىدىن ئايرىلغان. ئون يەتتە
نەپەر ئايال ئوپىراتسىيە قىلىنىپ ئۈچ ئاي ئىچىدە ئۆلۈپ كەتكەن. بۇنىڭدىن باشقا يەنە
مەجبۇرى چۈشۈرۈۋېتىش، بوغۇدۇرۇش، ئۈزۈك سىلىش، تۇغما سىلىق ئوكۇلى سىلىشلارغا
دۇچ كەلگەنلەرنىڭ ھىساۋى يوق. ئاتىدىش ياشتىن تۆۋەن ئاياللارنىڭ ھەممىسى بىر-بىر
لەپ ئۆتكەندىن ئۆتكۈزۈلۈپ ھەرخىل چارىلەرگە مەجبۇرلانغان. بۇخىل ئىنسانلىق چىكى-

پەقەت چوڭ كوچا ئەترەتتىنلا سەكسەن ئالتە مويەرنى ئىلىمۇ ئېلىپ ئالتە خىتايغا بەردى .
 ئۇلار ئايدا ئاتىمىش يىوۋەن بەرگەندىن باشقا ھىچقانداق باجمۇ تولىمەيدۇ . ھاشاغا بارمايدۇ .
 يەرلىرىنى تاتقۇزۇپ قويغان بىچارە دىھقانلار ھاشا ، زەيكەش چىپىش مەجبۇرى ئەمگىم .
 گىدىن قۇتۇلالماي ، بۇ تەكسىزلىكلەرنى كۆرۈپ بەكمۇ قاتتىق غەۋەپلىنىدۇ . ئۇلار خەلققە
 بەخت كەلتۈرىمىز دىگەن كوممۇنىستلارنىڭ ئەمىلىيەتتە ئۇيغۇرلارنى ئالداپ ، ئالدايمىسا
 قورقۇتۇپ ، قورقىمىسا باستۇرۇپ ئورنىغا خىتايلىرىنى ئۆتمۈشتىكىدەك بەگ قىلىشىنىڭ
 كويىدا ئىكەنلىكىنى ھەقىقىي چۈشۈنۈپ يىتىدۇ .

1993 - يىلى 6 - ئايغىچە بىرىپ ئىچىدە توقسۇن ناھىيىسى بىلەن يوپۇرغا
 ناھىيىسى ئاپتونوم رايون بۇيىچە پىلانلىق تۇغۇتنى سىناق قىلىپ ئەمىلىيەتتە ئۇششۇنىڭ
 ئىككى نۇقتىسى قىلىنغان . بۇ خىزمەتكە ئۈچۈن كادىر ئاجرىتىلدى . دۆلەت بەلگىلىمىسى
 ئاز سانلىقلار شەھەردە ئىككى ، يىزىلاردا ئۈچتىن تۇغۇش روخسىتىنى ئىلان قىلغان
 بولسىمۇ بۇلار ئومۇمىيۈزلۈك ئىككىدىن ئىشىپ كەتمەسلىك سىياسىتىنى يۈرگۈزدى . يەنە
 كىلىپ پىلان ، شىتات دىگەندەك پىرىنسىپلارنى چىقىرىپ بىرىپ ئالسى بارلارنىمۇ تۇغۇش
 بالاتىپىشتىن چەكلىدى . ئۆيۈم - ئۆي ئاقتۇرۇپ يۈرۈپ ، شىتات بىرىلمىگەن دىگەندەك
 باھانە - سەۋەپلەر بىلەن 92 - يىلى 6 - ئايدىن 10 - ئايغىچە جەمئىي بىرىۈن ئاتىمىش
 ئايالنىڭ قوسىغىنى يىرىپ ئالسىنى ئېلىپ تاشلىدى . بۇنىڭ ئىچىدە قىرىق بىرىنىڭ
 تۇغۇتى يىقىنلاشقان بوۋاقلار بولۇپ تىرىك ئىلىنغان . بۇ تىرىك بوۋاقلارنى جاللاتلىدى .
 زىچكىنىڭ ئاشنا ئوينىشى ، ۋىجدانىسىز ئىپلاس جالاپ خەلچەم مىراۋدۇن لەنتى ئۆزۈڭلى
 بىلەن سۇغا پاتۇرۇپ تۇنجۇقتۇرۇپ ئۆلتۈرگەن . (ئىلاھىم ، ئەۋلادى دەۋزاققا ئۆتسۇن . . .)
 ئۆلتۈرۈلگەن بوۋاقلارنى ئۇندا ئاز گىلىغا تاشلىغان . بۇ تەييار گۆشكە ئۆگىنىپ قالغان يۈز
 لەرچە لالما ئىتلار كىچىچە تالىشىپ خوجا ئىتلارنىڭ ئۇيۇقسىغا ئارام بەرمىگەچكە ، ئۇلار
 مەخسۇس بوۋاقلارنى كۆيدۈرىدىغان ئوچاق ياساتقان . تۇرخۇندىن چىقىۋاتقان قاكسىق
 سىمىق پۇراق پۈتۈن توقسۇن ئاسمىنى قاپلاپ تۇرغان . مۇنداق دەھشەتلىك قىلمىش
 تارىختا پەقەت ئاتىست گىرمانىيىسى پولىشادا قۇرغان داھاۋەنىسىنى قۇرۇتۇش لاگىر
 رىدىلا كۆرۈلگەن بولۇپ ، بۇ گۈنكى مەدەنىيەتلىك دۇنيادا بۇ مۇدەھش تارىخنىڭ تەكرار
 لىنىشى ئىمكانسىز خەلقنى ھاك . تاك قالدۇردى .

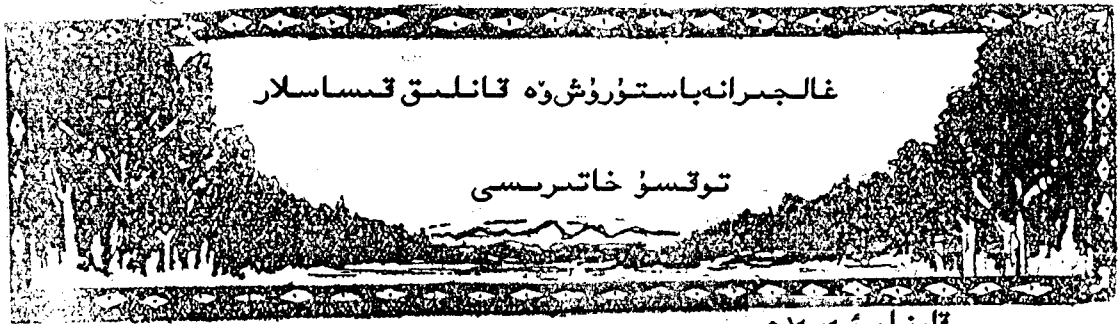
بۇ قىرغىنچىلىقتىن ئامان قالغان ئۆگەن چوڭ ئەترىتىنىڭ ئەزاسى نىياسەمنىڭ ئىم
 چىنىشلىق تەقدىرى مۇنداق بولغان : ئۇ ئۈچىنچى بالىسىغا ھامىلدار بولغاندا ناھىيىلىك
 ئاياللار بىرلەشمىسى ۋە پىلانلىق تۇغۇت كومىتېتىدىن خەلچەم مىراۋدۇن باشلىق تورت
 كادىر كىلىپ بالىسىنى ئالدىۋىرىۋېتىش ئۈچۈن ئۇنى ئۆيىدىن ناھىيىگە ئېلىپ ماكان .
 ئىرىنىڭ «خوتۇنۇمنىڭ ئاي - كۈنى يىقىنلىشىپ قالدى ، روخسەت قىلىڭلار ، جازا پۇ -

يۇيۇندۇ ۋە كىرىپ يۇيىدۇ . نىيازنىڭ ئوغلى ھامۇت ئۇلارغا يالۋۇر سىمۇ ئاقىمغا چىققا قولغا كالتەك ئېلىپ سۇغا كىرىپ ئۇلارنى قوغلاپ چىقارماقچى بولىدۇ . خىتايلىرى ئۇنىڭ قولىدىكى كالتەكنى تارتىۋېلىپ ئۇنى سۇغا پاتۇرۇپ ئۆلتۈرۈپ كېتىدۇ . قۇتۇلۇشقا كۆزى يەتمىگەن ھامۇت ئامالسىز ئاچچىقىدا يېنىدىكى پىچىغىنى چىقىرىپ بىر خىتايىنىڭ پىشىغا ، يەنە بىرىنىڭ قورسىقىغا تىقىۋېتىدۇ . خىتايلىرى توڭگۇز دەك چىقىراپ قىچىپ كېتىدۇ . شۇ كۈنى كەچتە بىر ماشىنىدا ئىككى يىگىرمدەك ھەربىي ۋە سااقچى خىتايلىرى كېلىپ نىياز باۋۇدۇنى ، كۈيۈڭلى مۇھەممەتنى ، ئوغلى ھامۇتنى - ئۈچ ئائىلىنىڭ باشلىقلىرىنى تۇتۇپ كېتىدۇ . ئىككىسىنى ئون بەش كۈندىن كېيىن قايتۇرۇپ ھامۇتنى مىللەتلەر ئىتتىپاقىغا بۇزغۇنچىلىق قىلغان ، ئىچىۋېتىش ، ئىسلاھاتقا قارشى تۇرغان دەپ ئەيىبلەپ قاماقتا ئالىدۇ . ناھىيىدىكى ئۇيغۇر تەپتىش ۋە ئادۋوكاتلار بۇ يوللۇق قوغدۇنۇش بولۇپ قولغا ئېلىشقا بولمايدىغانلىغىنى ئېيتقان ۋە ھۆكۈم چىقىرىلغان بولسىمۇ قانۇن ئورگىنىدىن ئۈستۈن بولغان زومىگەر پارىتىكوم - جاللاتلىرىنىڭ مەجبۇرىي ھالدا بۇيرۇق بىرىپ تەسىد قىلىشقا ھامۇت ھازىرغىچە تۈرمىدە ناھەق قامىلىپ ياتماقتا . ئىككى خىتاي داۋالىنىپ ساقايغاندىن كېيىنمۇ ئىشەنگەن پارىتىكومنىڭ ئاشكارا ناھەقچىلىق قىلىشىغا چىدىمىغان ناھىيىدىكى ئاتمىشتەك ئۇيغۇر يىگىتى ۋە - ئاينىڭ بىرىنچى كۈنى كىچىدە موتوسكىلىتقا مىنىپ ساكاتامغا چىقىپ يىگىر مەنە چىچە ئۆيلۈك خىتايىنى ئۇرۇپ ياتقۇ - زۇپ ، ئۆيلىرىنى چىقىپ بۇزۇۋېتىپ قايتىپ كېلىدۇ . ناھايىتى زور كۈچ تەشكىللەپمۇ بۇ باتۇرلارنى ھىچچەردىن تاپالمىغان خىتايلىرى نىياز باۋۇدۇننىڭ ئائىلىسىنى مەجبۇرىي كۆچۈرۈۋېتىپ بولدى قىلىدۇ ، ئاخىرى ئۇيغۇر يىزىسى ساكاتامدا بىر مۇئۇيغۇر قالمىدۇ .

توقسۇبازار كامۇناسىدا ئوتتۇز ئىككى مىڭ نوپوس بولۇپ ، ئاران يەتتە مىڭ مو تىرىلغۇ يىرى بار ئىدى . كىشى بېشىغا ئىككى يىرىم مويەرتوغرى كەلگە چىكە كىشىلەر قوشۇمچە كەسىپ بىلەن شوغۇللىنىشقا مەجبۇر بولاتتى . ۱۹۶۲ - يىلى لى زىچىڭنىڭ گۇماشتىسى شۈي چىڭشەن بازارلىق ھۆكۈمەت پارىتىكومغا شۇجى بولسۇالدى . ئۇ ئەسلىدە بىر ساتراچ خىتاي ئىدى . شۇجى بولغاندىن كېيىن ئالدى بىلەن قول ئاستىدىكى بەش چوڭ ئەترەتنىڭ ئۇيغۇر شۇجىلىرىنى پىنسىيىگە چىقىرىش ئۇسۇلى بىلەن ھايدىدى . ئۇزۇندىن بۇيان دېھقانلارنىڭ مەنپەئەتىنى قوغداپ كەلگەن بۇ پىشىقە دەملەرنىڭ ئورنىغا قۇلاق كەستىلەردىن بەشنى قويىدى . دەسلەپتە سىلاپە شىۋىز مويەرنى سېتىپ خەۋلىۋالدى . بۇ يەرلەرگە دۇكان ۋە ھارا قىلغانلارنى ئىچىپ ئۆزىنىڭ ۋە باشلىغىلى ۋە خىجىمىلەرنىڭ ئىچكىرىدىكى ئاچ قالغان تۇتقانلىرىدىن بىرىۋىز يىگىر مە خىتايىنى يۆتكەپ چىقتى ھەم بىر قىسىمنى دۇكانلارغا ، بىر قىسىمنى چوڭ ئەترەتلەرگە ئورۇنلاشتۇردى . تۆرت مودىن ئارتۇق يىرى بار ئۇيغۇرلارنىڭ يەرلىرىنى تارتىۋېلىپ ھىلىقى خىتايلىرىغا بەردى .

ئۇيغۇر دىھقانلارنىڭ ئۆزلەشتۈرگەن بەش مىڭ مو يېرىنى ئۇختايلارغا ئىلىپ بىرىدۇ. دىھقانلار دەردىنى ئىچىگە يۈتۈپ يۈرگەندە، خىتايلار ھەددىدىن ئىشىپ كۆرگەننىلا ئۇرۇپ-تىللاپ، ئوغۇرلاپ ئەسكىلىك قىلىشقا باشلايدۇ. ئون نەچچە قىتىملاپ ئىغىر ئۇرۇش-ماجرا چىقىرىدۇ. بىراق يەرلىك ھۆكۈمەت ۋە قانۇن ئورۇنلىرىنىڭ كارى بولماي ئەكسىچە دىھقانلارنى «مىھمانلارغا قىزغىن بولمىدى» دەپ ئەيىپ ئارتىدۇ. جازالايىدۇ. نەتىجىدە كۈن كەچۈرۈشكە ئامالسىز قالغان يىگىرمە بەش ئويۇك دىھقان مەھەللىسىگە قايتىپ كىتىدۇ. ئەمما مەھەللىدە ئۇلارغا يەر بىرىلمىگەچكە سەرسان بولۇپ باشقا يۇرتلارغا كىتىپ قالىدۇ. پۇرسەتنى غەنمەت بىلگەن لى زىچىڭ ۱۹۹۲-يىلى ئاخىرىدا يەنە ئۈچ يۈز مىڭ ئاقتۇن خىتاينى چىللاپ كىلىپ ساكتامغا يەرلەشتۈرىدۇ. ئاپتونوم رايون ۋە ناھىيىدىن بىر مىليون يىمۈەن قەرز ئىلىپ، ساكتام خىتاي دىھقانچىلىق مەيدانى قۇرماقچى بولىدۇ، شۇ باھاندا دىھقانلارنىڭ ئويلىرىنى توپا ئىتتىرىش ماشىنىسى، ئىككىس ۋاتورلار بىلەن چىقىپ، ئۇرۇپ تاشلاپ، باغ مەۋىلىرىنى ئۇلۇپ ئىلىپ قىلىپ قىلىپ بىر ئاي ئىچىدە ئاۋاتلاشقان كەنتنىڭ ئىزىنىمۇ قويمىيدۇ. پەقەت مۇبارەك زىمىندا ئولۇش ياكى جانجان يۇرتىنىڭ ياۋۇز قانخورلار تەرىپىدىن خاراپ قىلىنىشىغا شاھىد بولۇش ئويىدا ساكتام چوڭ ئەتىرىتىنىڭ سىكرىتارى نىياز باۋۇدۇن باشچىلىقىدىكى ئۈچ ئائىلە كىشىلا كۆچمەي قالىدۇ. لى زىچىڭ ئەبلەقنىڭ دىھقانچىلىق مەيدانى قۇرۇش ئالدامچىلىقى ئىنىق بولۇپ، ئۇخەلقنىڭ بىر مىليون پۇلىنى يەۋالغاندىن كىيىن ئۆزىنىڭ تۇققىنى گۈچىڭ شاك ئالدامچىغا ئون بەش مىڭ مو يەرنى ئون يىلغىچە باج ئالماسلىق شەرتى بىلەن كۆترەگە بىرىۋېتىدۇ. پۈتۈن ساكتام خەلقىنى بىر ھەپتىگىچە ھەقسىز ھاشاغا ئىشلىتىدۇ. ئەتىيازلىق تىرىلغۇمەزگىلىدە پۈتۈن توقسۇننىڭ سۈيىنى ئون بەش كۈنگىچە شۇلارغا ئىقتىپ بىرىدۇ. بۇ ئاشكارا زورلۇق-زومبۇلۇق پۈتۈن ناھىيە خەلقىنى قاتتىق غەزەپلەندۈرىدۇ. ساكتامنى ئىگەللىمەۋالغان بۇ زوراۋان خىتايلار نىياز باۋۇدۇن باشلىق ئۈچ ئويۇك ئۇيغۇرنى كۆزىگە قالدالغان مېخكە ھىمس قىلىپ، ئۇلارنىڭ ئات، كالا، قوي، ئىشەك، توخوللىرىنى ئوغۇرلاپ يىمپ تۈگىتىدۇ. ۱۹۹۳-يىلى ۶-ئاينىڭ ۲-كۈنى ئۈچ نەپەر خىتاي نىياز باۋۇدۇننىڭ قىزى زەينە پىخاننىڭ ئويىگە باستۇرۇپ كىرىپ ئۆۋەتلىشىپ قىزغا باسقۇنچىلىق قىلىدۇ. ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان ئىرى مۇھەممەت قىيىنى ئاتىسى بىلەن بىر ھازا يىغلاشقاندىن كىيىن نۇرغۇن خىتايلارغا كۈچى يەتمەيدىغانلىغىغا كۆزى يىتىپ يەرلىرىنى تارتىۋالغاننى ئاز دەپ ئەمدى خوتۇن-قىزلىرىغا تاجاۋۇز قىلىشقا باشلىغان بۇ يولسىزلا ئۈستىدىن «ئۇلۇغ گۈلكەنداك» غائىشىنىپ ئەرز قىلىدۇ. ناھىيە ساقتىغا بۇيرۇيدۇ. ساقتىلار دەلىل-ئىسپات تولۇق ئەمەس دەپلا ھۆكۈم چىقىرىپ خىتايلارنى ئاقلاپ چىقىدۇ. بىچارە نىيازلارنىڭ ئىچى قانغا تولدۇ. ۱۹۹۳-يىلى ۷-ئاينىڭ ۲-كۈنى ئىككى ئەخلاقسىز خىتاي نىيازلارنىڭ سۈنچىدىغان كۈلچىگىگە چۈشۈپ

ئىلىم ئەھلىنى چەتتە قىلىپ، ۋىجدانلىق، ھەقىقەتچى، خەلقپەرۋەر كادىرلارغا مەخسەتلىك ھالدا زەربە بىرىپ ئۇلارنى ئورنىدىن قوغلىغان ئىدى. بۇنىڭ ئەكسىچە خوشامەتچى سۈخەنچىلەرنى ئەتراپىغا توپلىۋالغان ئىدى. كادىر ئىدرىس تەختتىن چۈشۈشى بىلەنلا «دەرەخ ئورۇلسە مايمۇن تۈزۈپتۇ» دىگەندەك ناھىيىلىك پارتىيە كومىتېتى ۋە ھۆكۈمەت ئىچىدە كىرەككە كەلگەندەك ئۇيغۇر كادىر بولمىغاچقا ھوقۇق ئۈزۈلگەندىن خىتايلىقلارغا قالدى، سىرتتىن يۆتكەپ كىلىنگەن ئۇيغۇر ھاكىم بولسا شۇجى خىتايلىق قارا خىزمەتچى چاكىرىغا ئايلىنىپ قالدى. ئۇنىڭ ئەتىگەندە يوليورۇق سوراپ كەچتە دوكلات قىلىشتىن باشقا ئىشقا قۇدرىتى يەتمىدى. كادىر ئۆستۈرۈش، يۆتكەش ئىشلىرى پارتكومنىڭ قولغا چۈشۈپ كەتتى. ھەتتا يىگىرمە يىۋەندىن يوقىرى چىقىمىنى پارتكوم مالىيە - ئىخساستىدا بولۇمى تەسدىقلاپ ھاكىمدىكى بىرتال سۈپۈرگە سېتىۋېلىش ھوقۇقىمۇ بولمىدى. ئۇيغۇر كادىرلار دەردىنى ئىچىگە يۆتۈپ يۈردى. پۇرسەتتىن پايدىلانغان خىتايلىقلار تىز تۈتۈش قىلىپ ئىدارە، ئورگان، مەكتەپلەرگە ئۆز ئادەملىرىنى قويدى. ھۆددىگە بېرىش باھانىسىدا زاۋۇت، كان، فابرىكىلارنى ئۆز تۇققانلىرىغا تەقسىم قىلىپ بەردى. زور كۆلەمدە «ئىختىساسلىق خادىملارنى چاقىرىش» دولقۇنى قوزغاپ، ئونمىڭلاپ ئاققۇنلارنى ئىدارە، مەكتەپ، دىخانچىلىق مەيدانلىرىغا ئورۇنلاشتۇردى. نەسىمىزنى قۇرۇتۇش سىناق مەيدانلىرىنى قۇرۇپ، پىلانلىق تۇغۇت باھانىسىدا يۈزلەپ ئاياللارنىڭ قارىنى يىرىپ، قۇنخانىسىنى تىرىك بوۋاقلار بىلەن تولغاندى. دىھقانلارنىڭ يەرلىرىنى خىتايلىقلارغا ئېلىپ بېرىپ، دىھقانلىرىمىزنى ھايات مەنبەسىدىن ئايرىپ ماكانسىزلاشتۇردى. يولتۇز باغ ۋە كىچىك يولتۇز رايونىنىڭ جەنۇب تەرىپىدە تەكلىماكان قۇملىغى ھەم تارىم دەرياسىغا تاقىلىدىغان پايانسىز مۇنبەت زىمىن بولۇپ - ساڭ تام دەپ ئاتىلاتتى. يۈز يىللاردىن بېرى ئەمگەكچان توقسۇخەلقى - ئۇيغۇر دىھقانلار بۇ زىمىننى ئىچىپ، تىرىلغۇ قىلىپ كەلگەندى، باغۇر ئىلاشتۇرغانىدى. دەسلەپتە قىشلاق ئاتالغان بۇ زىمىندا يېقىنقى ئوتتۇز يىلدىن بېرى قىرىق نەچچە ئۆيۈك دىھقان كۆچۈپ بېرىپ ئولتۇراقلاشقان ئىدى، ئون بەش مىڭ مۇمۇز لەشتۈرۈلگەن يەر، مىڭ ئالتە يۈز مۇباغ بار ئىدى. باغ - ۋەنلەر ھەر يىلى قىرىق - ئەللىك توننا ئورۇك قىقى ساتاتتى. ئوتتۇز نەچچە يىلدىن بېرى بۇ ماكاندا يولتۇز باغ رايونىغا قاراشلىق ساكاتام كەنتى بار ئىدى. ئۇلار ئەللىك تۆرت كىلومىتىرلىق ئۇزۇنلۇقتا ئۆستەك چېپىپ، يىلدا پەقەت ئىككى قىتىم سۇ ئىقتىياتى. سۇ قىسىم بولۇپ، ئىلىكتىر توكى، كىنو - تىياتىر، كىتاپخانا بولمىغان بۇ يەردە دىھقانلار ئىناق قەدەر ئەھۋال ياشايتتى. ئۈچ يىل ئىلگىرى ناھىيىنىڭ پارتكوم شۇجىسى لى زىچىڭ خىتاي ئاققۇننى ساكاتام كەنتىگە ئورۇنلاشتۇردى. ئۇلارغا ئورۇنلاشتۇرۇش پۇلى دەپ بىر جانغا بەش مىڭ يۈەندىن پۇل بەردى. ئۈچ يىلغىچە قىلغان ئىشىدىن باج ئالمايدىغان بولدى.

غالجیرانە باستۇرۇش ۋە قانلىق قىساسلار

توقسۇ خاتىرىسى

قايىنام ئەبەدى

۱۹۹۴ - يىلى ۷ - ئاينىڭ ۱۸ - كۈنى سائەت ۲۲ دىن ۱۵ مىنوت ئۆتكەندە توقسۇ بازار ئىچىدە ئارقا - ئارقىدىن ئىككى نۆۋەت پارتلاش ۋە قەسى يۈز بەردى . بىر كۈن ئۆتۈپ مەلۇم بولمىشىچە ، ناھىيىلىك پىلانلىق تۇغۇت ئىدارىسى بىلەن ئۈچ يۈز ئون تۈرتىنچى تاشيولىنىڭ (شاكخەي - كاراچى خەلقارايولىنىڭ) بازاردىن بەش كىلومىتىرلىق شىمالدىكى شاياردەريا كۆۋرۈكى پارتلىتىلغان . دەل شۇ كۈنى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پىلانلىق تۇغۇت ئىدارىسىمۇ پارتلىتىلغان ۋە ۋىلايەتلىك ئوتتۇرا سوت مەھكىمىسىدىن پارتلىماي قالغان بىر مۇددەتلىك پارتلىغۇچ بومبا تىپىلغان . ئەتىسى سائەت ئالتىدىن باشلاپ توقسۇ ناھىيىسىدە كەڭ كۆلەملىك ئاخشۇرۇش ، تۇتۇش دولقۇنى باشلانغان . بىرىنچى كۈنىلا يۈز يىگىرمە تۆرت نەپەر ئۇيغۇر ياشلار قامالغان ، ئاي ئاخىرىغا قەدەر تولۇق سىز مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا ، ۱۹۸۴ نەپەر ئادەم قامالغان ، ۱۹۸۴ ئۆي ئاخشۇرۇلغان . گۇمانلىق دائىرىنى تازىلاپ بولۇق دەپ تۇرغاندا ، بىرىنچى ئاۋغۇست سائەت يىگىرمە ئىككىدە (ئوخشاش ۋاقىتتا) خەلق مەيدانىدىكى تەنتەربىيە سارىيىنىڭ سوت مەھكىمىسى ھۆكۈم ئىلان قىلغاندا ئەيىپلەنگەنلەرنى قاماپ قويىدىغان ئۆي پارتلىتىۋىتىلگەن . بۇنىڭ بىلەن تىرورلۇق تۇتقۇن قىلىش تىخىمۇ يۇقىرى باسقۇچقا كۆتىرىلدى . مىڭلىغان كىشىلەر يۇرتىنى تاشلاپ ئۆزىنى چەتكە ئالدى . توقسۇ ناھىيىسىنى قورقۇنۇچ ، ۋەھىمە ، گاگاگىراش ، نارازىلىق قاپلىدى . تۇتقۇن قىلىشقا يەرلىك ساقچى ، خەۋپسىزلىك خادىملىرىدىن باشقا ئۈرۈمچى ، ئاقسۇدىن كەلگەن ساقچىلار ھەمدە خىتاي ئەسكەرلىرىدىن بولۇپ ئالتە يۈزگە يېقىن ئادەم ۋە يۈزدەك ئاپتوموبىل قاتناشتى .

توقسۇ ناھىيىسى تارىم بوستانلىقىنىڭ شىمالىغا جايلاشقان بولۇپ ، كۇچار ، باي ، شايار ، ئاقسۇنىڭ قاتنىشىنى باغلايدىغان تۈگۈنگە جايلاشقان ، ئۆزى كىچىك ، نوپۇسى ئاز بولغىنى بىلەن خەلقى تىرىشچان بولغاچقا تارىختىن بىرى توقسۇنىڭ مۇنلىرى ، گۈل گىيالىرى داڭلىق ، كۆپ كىشىلەر سودا - تىجارەت ، ھوتەر ۋە نەچىلىك بىلەن شوغۇللانغاچقا خەلقنىڭ تۇرمۇشى ياخشى ، ئاۋاتچىلىقتا ياشاپ كەلگەن . ۱۹۹۰ - يىلى نۆۋەت ئالماش - تۇرۇش سايلىمىدىن كىيىن ناھىيىنىڭ ئەمىلى ھوقوقى ئاشكارا ھالدا خىتايلارنىڭ چاڭگىلىغا ئۆتۈپ كەتتى . يىگىرمە يىل ھوقوق تۇتۇپ تۇرغان ھۆكۈمدار قادىر ئىدرىس 60

ئىدىيىسىنى تارقىتىپ، شىنجاڭنى مۇستەقىل قىلىش، شەرقى تۈركىستان قۇرۇش، ۋە تەننىكىنىڭ بىرلىكىنى پارچىلاش، مىللەتلەر ئىتتىپاقىغا بۇزغۇنچىلىق قىلىش، پارتىيىگە، سوت-سىستېمىغا قارشى تۇرۇش بۇلۇپ، شىنجاڭدىكى ئاساسىي خەۋپ ئىكەنلىكىنى يەنە بىر قېتىم ئىسپاتلىدى.

بۈگۈن مۇستەقىللىق نىمىشقا ئۇيغۇرلار ئۈچۈن جىنايەت بولۇپ قالدى؟ ساپىق سىس سىر دەمۇبۇيۇك روس شوۋىنىزمى ماركسىزم - لىنىنىزمىنى چۈمپەردە قىلىپ، ئۆز مۇستەقىللىق مەلىكىلىرىنى ساقلاپ قىلىشتا مۇشۇنداق قورقۇتۇشنى ئىلىپ بارغانلىغىنى كىم بىلمەيدۇ؟ ھازىر غەربىي تۈركىستاندا ئەشۇنداق مۇستەقىللىق، بۆلگۈنچىلىك، ۋە تەننى پارچىلاش دىگەنلەر بىلەن تۈركى خەلقلەرگە ھەيۋە قىلىشقا بولامدۇ؟ مۇشۇنداق ھەيۋە قىلغۇچىلارنىڭ ئۆزلىرى مۇستەقىللىق كۆرۈش بىلەن تەڭ ئۈچۈن قانلىغىنى خىتاي شوۋىنىستلىرى نىمىشقا ساۋاق تەرىقىسىدە قوبۇل قىلمايدۇ؟

خوجايىنلار پارتىيە بىلەن سوتسىئالىزمىنى گويائىن ئاللاھنىڭ پەرزىگە ئوخشاش ئۇلۇغلاپ ئۇنىڭغا قارشى تىل تەككۈزۈشكە مۇتلەق بولمايدىغانلىغى بىلەن ئۇيغۇرلارنى قورقۇتماقتا. سوتسىئالىزمغا قارشى ھەرىكەتلەر مۇختايدىن باشقا ئەللەردە جىنايىتى ئىدىش بولۇشتىن ئالدى ۋە بەلكى ساۋاپلىق ئىدىش قاتارىغا ئۆتتى. ئەگەر كومپارتىيە بىلەن سوتسىئالىزم ئۇيغۇرلارغا مۇستەقىللىقنى تەككۈزۈشكە مۇستەقىللىقنى تاكىدىغان ۋە ئۇنى مىليونلاپ كۆچمەن كۆچۈرۈپ كېلىپ يەرنى ھەم ھوقۇقنى تارتىۋېلىش قۇرالى قىلىدىكەن، مۇنداق شوۋىنىستىك كومپارتىيە بىلەن مۇستەقىللىق مەلىكىچىلىك سوتسىئالىزمىنىڭ ئۇيغۇرلارغا نەمە كىرىگى بار؟ شۇڭا ئۇيغۇرلار «پارتىيە بىلەن سوتسىئالىزمىنى خوجايىنلار بېشىغا تالا سۇن» دەپ زارلىماقتا.

ۋاڭ يەنە خىتاي مىللىتىنى ئۇيغۇرلارغا قارشى كۈشكۈرتۈپ مۇنداق پىتتە تارقاتقان:

«مىللىي بۆلگۈنچىلىكنىڭ زىيىنىنى ھەرگىزمۇ تۆۋەن مۆلچەرلەشكە بولمايدۇ. مىللىي بۆلگۈنچىلىككە قارشى كۆرىشىمىز ئىنتايىن مۇھىم، ئۇنى ھەرگىزمۇ بوشاشتۇرۇپ قويماستىن كىرەك»، «ھوشيارلىقنى ئۆستۈرۈپ، بېپەرۋالىقنى تۈگۈتۈپ، مىللىي بۆلگۈنچىلىككە سىلىنىشقا ئۇيغۇنچىلىك پەيدا قىلىشقا قارشى قەتئىي كۆرەش قىلىشىمىز زۆرۈر»، «ھەردەرىجىلىك پارتىيە كومىتېتلىرى ئىدىئولوگىيە ساھاسىغا رەھبەرلىكنى كۈچەيتىش كىرەك، ئىدىئولوگىيە ساھاسىدىكى بارلىق بازىلارنى ئىگەللىشىمىز لازىم. ئىدىئولوگىيە بازىسىنى مىللىي بۆلگۈنچىلىك ئىدىيىسىنىڭ ئىگەللىپ ئېلىشىغا زادى يول قويۇلمايدۇ»، «تەبىئىي، مىللىي بۆلگۈنچىلىككە كىملىرى قارشى تۇرۇشى كىرەك؟ بۇ «كۆرەش» كە كىملىرىنى چاقىرىۋاتىدۇ؟ دىگەن سۇئال تۇغۇلىدۇ. ۋاڭ بۇ يەردە ئىنىق ئاتىمىسىمۇ، بۇ بۇيرۇق ئىنىق خىتايلىقلارغا بېرىلىۋاتقانلىغىنى كىچىك بولمىدى. خىتايلىقلارنى ئۇيغۇرلار ئۈستىدىن نازا رەت قىلىشتا ۋاڭ: «بېپەرۋالىق قىلماستىن»، «قەتئىي قارشى تۇرۇشقا» دەۋەت قىلىۋاتقانلىغى بىلىنىپ تۇرىدۇ.

داۋامى 9 - بېتتە

ئەگەر مۇنداق ۋاقىلەرنى بىر تەرەپ قىلىدىغان خەلقئارائەدلىيە مەھكىمىلىرى بولىدىغان بولسا ۋاكىلنىڭ ئۆزىنى مۇشۇ ئۆچ ئىلىش جىنايىتى ئۈچۈن جاۋاپكارلىققا تارتىشقا ھەقىقەتلىق بولغان بولار ئىدى. ۋاكىل تۇرغۇن ئالماسنى «مىللى بولگۇنچىلىك» بىلەن ئەيىپلىگەن ئىكەن، بىز ئۇنىڭقا مۇنداق دەسە كېچىمىزكى، سىز مىللى بولگۇنچىلىكتىن قۇتۇلماقچى بولسىڭىز، شۇ يىغۇر زىمىنىغا بولغان مۇستەملىكىچىلىك سىياسىتىڭىزدىن ۋاز كېچىڭ. بىزگە مۇستەقىللىق بىرىڭ، ئەلۋەتتە، جاھانگىرلار ھېچقاچان ئۆزلىڭىدىن مۇستەقىللىق ئاتا قىلمايدۇ. شۇڭا ئۇيغۇر خەلقى مۇستەقىللىق ئۈچۈن كۆرەش قىلىشىنى داۋاملاشتۇرۇپ، مۇستەملىكىچى خىتاي ئىمپېرىيىسىنى جاھانگىرلىك سىياسىتىدىن ۋاز كېچىشىگە مەجبۇر قىلىشى كىرەك. ۋاكىل يەنە ت. ئالماسنى مۇستەقىللىق تەلەپ قىلغانلىقى بىلەن ئەيىپلەيدۇ ۋە جىنايەتچى ھىساپلايدۇ. خوش، مۇستەقىللىق تەلەپ قىلىش نىمىشقا جىنايەت ھىساپلىنىدىكەن؟ ئەكسىچە، بىرلەشكەن مىللەتلەر تەشكىلاتىنىڭ نىزامنامىسىدا مۇستەقىللىقنى بەرمىگۈچى زوراۋان دۆلەتنىڭ ئۆزى جىنايەتكار دەپ تونۇلغانغۇ؟

ئەگەر ۋاكىل ھەم جاڭلار مىللەتلەر ئىتتىپاقىنى خالايدىكەن، ئۇ ھالدا ئۇيغۇرلارنىڭ مىللى مۇستەقىللىقىنى ئىتىراپ قىلىشى كىرەك. شۇ چاغدىلا ئىككى مىللەتنىڭ تارىختىن بىرى يۈز بىرىپ كېلىۋاتقان مىللى مەنپەئەت توقۇنۇشىغا خاتىمە بەرگەن ۋە تەك ھوقۇقلۇق، دوستلۇق خوشىندارلىق، ئىناق مۇناسىۋەتلىرىنىڭ تىكىلىنىشىگە كاپالەتلىك قىلغىلى بولىدۇ. ئەنە شۇ مەخسەتتە قىرىق تۆتىنچى يىلى قۇرۇلغان شەرقى تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى خىتاي پىنامىسى توققۇزىنچى ماددىسىدا: «شەرقى تۈركىستان دۆلىتى خوشىمىز سوۋىت ئىتتىپاقى بىلەن، شۇ جۈملىدىن خىتاي ھۆكۈمىتى بىلەنمۇ تەك ھوقۇقلۇق ئالاقىلارنى ئورنىتىدۇ.» دېيىلگەن. بۇدۇنيادىكى مىللى توقۇنۇشلارنى ئىجابىي ھەل قىلىشنىڭ بىر دىن-بىر چىقىش يولى بولۇپ كەلدى. بىراق جاھىل خوجايىنلار مۇشۇ ئاددى ھەقىقەتنى ئىتىراپ قىلغۇسى كەلمەيدۇ. بەلكى نەمە قىلساق ئۆز ئىختىيارىمىز دەپ مىللى توقۇنۇشنىڭ بارغانچە كەسكىنلىشىشىنى سۈنشى پەيدا قىلماقتا. «مىللى مەسىلە» دىگەن ئۇقۇم، كۈچلۈك مىللەتلەرنىڭ ئاجىز مىللەتنىڭ بىرىنى بېسىۋالغانلىقتىن، بۆلۈپمۇ كۆچمەن كۆچۈرۈپ كېلىشىدىن پەيدا بولغان جاھانگىرلىك تۈزۈمىنىڭ مەھسۇلاتىدۇر.

ۋاكىل ئۆز سۆزىدە تۆۋەندىكى پىرىنسىپال مەسىلىلەر بۇيىچە ئۇيغۇرلارنى قورقۇتماقچى بولغان: «ئاپتونوم رايونىمىزدا يېقىنقى يىللاردىن بېرى يۈز بەرگەن ئەكسىلىك ئىنقىلاۋى ما-لىمانچىلىق ۋاقىلىرى، بۆلۈپمۇ بۆلتۈر بارىن يىزىسىدا يۈز بەرگەن قۇراللىق توپۇلۇق ۋاقى-سىدە: "شەرقى تۈركىستان خەلق ئىنقىلاۋى پارتىيىسى" قاتارلىق تەشكىلاتلارنىڭ ئەك-سىيە ئىچىل پىراگراممىسى، جايلاردا پەيدا بولغان تەشۋىق ۋاراقلىرى، شىنجاڭنى مۇستە-قىل قىلىپ، شەرقى تۈركىستان قۇرۇپ، خىتايلارنى قوغلاپ چىقىرىشىنى تەرغىپ قىلغان.» «تۇرغۇن ئالماسنىڭ تارىخىمىز نامى بىلەن مىللى بولگۇنچىلىك قىلىشى. ئەكسىيەتچى

لىكىن، بۇ «بولگۇنچىلىك» نىڭ ئىشغالىيەتكە قارشى يۈز بىرىدىغانلىغىنى، ئىشغالىيەت بار يەردە «بولگۇنچىلىك» بولىدىغانلىغىنى، «بولگۇنچىلىك» نىڭ سەۋەپچىسى ئىشغالىيەت ئىكەنلىكىنى ۋاكىللىك بىلگەندىن كىيىن، ئۇ ئوچۇقتىن- ئوچۇق ئىشغالىيەتنى ھىمايە قىلىپ، «بولگۇنچىلىك» كە قارشى تۇرۇش بىلەن ئۆزىنىڭ ھازىرقى زامان خىتاي كوممۇنىست ئىمپېرىيالىستلىرىنىڭ بىر ياللانما ئەمەلدارى ئىكەنلىكىنى ئاشكارىلىدى. بىز ئۇنىڭ قانداق ھەيۋە قىلغانلىقىنى كۆرۈپ باقايلى:

تۇرغۇن ئالماس تارىختا «شەرقى تۈركىستان خەلق ئىنقىلاۋى پارتىيىسى» ئەكسىل-ئىنقىلاۋى تەشكىلاتىغا ئەزا بولغان، «شەرقى تۈركىستاننىڭ مۇستەقىللىقى ئۈچۈن كۆرەش قىلىش» پارتىيىسىگە قەسەم بەرگەن. ئۇ «شەرقى تۈركىستان خەلق پارتىيىسىگە كۈچەپ ئەز تەرەققى قىلدۇرغان. «ئۇلۇق ۋە تىنىمىز شەرقى تۈركىستان» ۋە «بىز ئۇچرىغان دەھشەتلىك ئاپەت ۋە ئۇنىڭدىن قۇتۇلۇشنىڭ يوللىرى» دىگەن ئەكسىيەتچىل ماقالىلارنى يېزىپ بولگۇنچىلىك ئىدىيىسىنى تارقىتىپ، «شىنجاڭنىڭ مۇستەقىللىغىنى تەرغىپ قىلغان. ئۇ ئەكسىل-ئىنقىلاۋى ھەرىكەت جىنايىتىنى ئۆتكۈزگەن. ئەينى ۋاقىتتا ئۇنىڭغا قانۇن بۇيىچە تىگىشلىك چارە كۆرۈلمىگەن، شۇنداقلا ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات-سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ ھەيئەت ئەزالىقىغا تەيىنلەنگەن. لىكىن ئۇ جىنايىتىگە تۆۋە قىلىپ يىڭى ئادەم بولۇش ئۇياقتا تۇرسۇن، بەلكى ھەددىدىن ئىشىشىپ، «ئۇيغۇرلار» قاتارلىق ئۈچ كىتاپ يېزىپ چىققان. تارىخ يېزىش نامى بىلەن، تىخىمۇ زەھەر خەندىلىك قىلىپ بولگۇنچىلىك ئىدىيىسىنى تارقىتىپ، ۋە تەننىڭ بىرلىكىنى پارچىلاش، مىللەتلەر ئىتتىپاقىغا بۇزغۇنچىلىق قىلىش بىلەن شوغۇللانغان».

ئەندى بىز، بۇ ئەيىپلەشنى تەھلىل قىلىپ كۆرەيلى: ئالدى بىلەن شۇنى مۇقەررەلەشتۈرۈشكە بولىدۇكى، ۋاكىللىك ت. ئالماسقا ئارتقان بۇ «گۇنا» لىرىنىڭ ھېچقايسىسى ھېچ بىر زامان ھېچقانداق ئەيىپ ياكى گۇنا ئەمەس. بەلكى ھەقىقەتنى تەلەپلەر. ساۋاپلىق ھەرىكەتلەر. ئويلاپ قارايلى: ئىسمى ئاتالغان پارتىيە، تەشكىلاتلار مۇستەملىكىچى گومىنداڭ ۋە ياكى كوممۇنىست باسقۇنچىلارغا قارشى قۇرۇلغان ئىكەن، بۇنىڭ ئىسمى يامان؟ خىتايغا قارشى پارتىيەلەرنىڭ شەرقى تۈركىستاندا بولماسلىقى ئۈچۈن ۋاكىللار بىلەن جاكارلىنىڭ ئۆزلىرى بۇ زىمىندىن يوقالماقچى لازىم.

ۋاكىل تۇرغۇن ئالماسقا ئۆتمۈشتە «جىنايەتچى» ئاتاق بىلەن چارە كۆرۈلمىگەنلىكىدىن ئەپسۇسلىنىدۇ. مانا بۇ كوممۇنىستلار بىلەن گومىنداڭچىلارنىڭ مىللەتچىلىكتە بىر تۇتقان ئىكەنلىكىنى كۆرسەتمەمدۇ؟ بۇلار ئەللىگىنچى يىللا بىرلىشىپ ئۇيغۇرلارغا قارشى يىڭى جىنايەتلەرنى باشلىۋەتكەن ئىدى. ھازىر ئەنە شۇ گومىنداڭدىن قالغان يۈز مىڭ ئەسكەر ۋە ئەمەلدار خىتايلارنىڭ قايە رەلەرگە سىڭىپ كەتكەنلىكىنى ئۇلار ئۆزلىرى بىلمىسە، خەلق ئۇنى پەرق قىلالمايدۇ. ۋاكىل بولسا ئەنە شۇلار ئۈچۈن ئۈچ ئىلىشىنى ھازىرغىچە داۋاملاشتۇرماقتا.

مۇستەملىكىچىلىكنىڭ يىڭى پاچىئەلىرى

باتۇر راشىدىن
(بېشى ئۆتكەنكى ساندا)

ئۇيغۇرلار مۇشۇنداق ئىسىل ئۇيغۇر تارىخىنىڭ يىزىلىشىنى ئۇزاقتىن بېرى كۈتتى. نەچچە مىليون ئۇيغۇردىن بىر مەرت تارىخچى چىقتى. خىتايلارنىڭ يەرداۋاسى قىلىدۇ. ئۇيغۇر مىللىتىنى كەمسىتىدىغان، مەنبەلىرىنى ئۆز مۇستەملىكىچىلىك سىياسىتى ھىساۋغا ئىزاھلايدىغان «ئۇيغۇر تارىخى» غا قارشى ھەقىقىي ئۇيغۇر تارىخىنىڭ بەلكى شەرقى تۈركىستان تارىخىنىڭ مەيدانغا چىقىدىغانلىغىغا خەلق ئىشىنىتتى. تۇرغۇن ئالماس دەل مۇشۇ تىلەك. ئارماننى سەزگەن ھالدا، ئەشۇ يولغا چان پىدا قىلغۇچى ئۇيغۇر پەرزەندى بولۇش بۇرچىنى ئورۇنلىدى. ئىھتىمال، ئەگەر بۈگۈنكى تاڭدا ت. ئالماس بولسا مۇنداق شەرەپلىك ۋە ھىساۋاپلىق ئىشنى ھۆددىگە ئالىدىغان بىر مەرتنىڭ تىپىلىشى ناتايىن ئىدى. مانا بۇ، مىللەت تەقدىرىنىڭ ئالاھىدە بىر تاپشۇرۇغىنىڭ تۇرغۇن ئالماسنىڭ پىشانىسىگە روھى قەلەم بىلەن پۈتۈلگەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ. ئەگەر «ئۇيغۇرلار» يىزىلىشىدا ئىدى، ئىنسانىيەت خىتايلار تەرىپىدىن تىكىلغان «ئۇيغۇر تارىخى» غا ھىچكىمنىڭ رەددىيە بىرەلمىگەنلىكىگە ئەپسۇسلانغان بۇلار ئىدى. ئۇيغۇر خەلقى باش كۆتۈرۈپ يۈرەلمەس ئىدى. دەمەك تۇرغۇن ئالماس بەزى توخو يۈرەكلەر ئىيتقان دەك «يامان ئىش» قىلىمىدى. بەلكى ئالجانا پىلىق ئىش قىلدى. دۇرۇس، توخو يۈرەكلەرنىڭ «ئۈچ كىتاپ» ماچراسىدىن قورقۇپ كىتىپ كات ئاستىغا يوشۇرۇنۇۋالغانلىقى ھەقىقەتەن «يامان بولدى». ت. ئالماس ھازىرگە چەپ پۇلغا زار بولسىمۇ، لېكىن پۈتۈن ئۇيغۇر ۋە تۈركىستان خەلقى ئۇنى مەڭگۈ تۈگۈمەيدىغان ھۆرمەت، ئىززەت-ئىكرام غەزىنىسىگە كۈمۈشەتتى. بۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ بارلىق ئالىقاپ رەقىپلىرى قان قۇسۇپ، ئۆلۈم گىرداۋىغا بېرىپ تاقالدى.

تۇرغۇن ئالماسنى ئەيىپلەش چوڭ يىغىنىدا يۇقىرى دەرىجىلىك خىتاي كاتتىسۋاشلىرى سۆزلىگەن سۆزلەردە تۆۋەندىكى ئىككى تاكتىكا ئىشلىتىلگەن:

بىرىنچى، تۇرغۇن ئالماسنى ئەيىپلەپ ئۇنىڭغا نىسپەتەن خەلقنىڭ غەزىۋىنى قوزغاش. ئىككىنچى، ئۇيغۇرلارنى ھەيۋە قىلىپ قورقۇتۇش ئارقىلىق ئىدارە قىلىش. تۇرغۇن ئالماسنى ئەيىپلەش چاقىرىغىنى تولراق ۋالكا ئىنماۋ توۋلىغان. بۇتەبىئىي. چۈنكى ئۇ قىرىق يىلدىن بېرى ئۇيغۇر مىللەت تېررور ۋەزىلىرى بىلەن قىرىشىپ كەلدى. ئۇنىڭ ئۇيغۇرلار زىمىنىدىكى ئوتتۇز يىللىق ئاساسى ۋە زىپىسى خىتاي مىللىتىنىڭ بۇ زىمىننى ئىشغال قىلىشىنى ئىشقا ئاشۇرۇشتا ئۇيغۇرلارنىڭ «بۆلگۈنچىلىك» قىلماسلىغىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن باش قاتۇرۇشتىن ئىبارەت.

نىڭ يېڭى ھايات گىزىتىدىكى ماقالىسىدىن)

مىللى ئارمىيىدىن باشقا يەنە ، ھەر قايسى جايلاردا مىللى ئارمىيىگە ماسلىشىپ ھەرىكەتلىنىۋاتقان ئاساسى كۈچ سۈپىتىدىكى پارتىزانلار مۇبارىزىدى . شەرقى تۈركىستان خەلقىنىڭ ھەربى تايانچ كۈچى ھىساپلىنىدىغان مىللى ئارمىيىنىڭ تەشكىللىنىشى بىلەن ۋە تەننىڭ ئازاتلىق كۆرسىتىشى يېڭى بىر باسقۇچقا قەدەم قويدى . مىللى ئارمىيە تىزلىك بىلەن ھۇجۇمغا ئۆتۈپ ، چۆچەك ، ئالتاي ۋىلايەتلىرىنى ئازات قىلىپ ، غەلىبە تۇغى ماناس شەھەر ئەتراپىغا تىكلەنگەندە ، قىرىق بەش ئىككىنچى يىلى ئىككىنچى ئاينىڭ تۆتىنچى كۈنى ئامىرىكا ، ئەنگىلىيە ، رۇسىيە باشلىقلىرىنىڭ قارادىگىزدىكى يالتايغىنىدا پىلانلانغان سۈيىقەست بىلەن شەرقى تۈركىستاننىڭ ئازاتلىق ئۇرۇشىنىڭ پىيى كىسىپ تاشلاندى . گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ باشلىقى چاڭ كەيشى سەككىزىنچى ئايدا موسكۋاغا كىلىپ تاشقى موڭغۇلىيەنى ئىتىراپ قىلىش ھىساۋىغا شەرقى تۈركىستاننىڭ مۇستەقىللىغىنى قانداقتۇر « خىتائىنىڭ ئىچكى ئىشى » قىلىپ سىتالىن بىلەن سودىلىشىپ قايىتقاندىن كىيىن مىللى ئارمىيە ماناس دەرياسى بۇيىدا توختاپ قالدى . ئاخىرىدا سىتالىننىڭ خائىلىغى بىلەن شەرقى تۈركىستان ھۆكۈمىتى ئون بىر ماددىلىق پىتىمگە مەجبۇرلاندى . ھۆكۈمەت رۇسىيە جاسۇسلىرى ئارقىلىق كونتىرول قىلىۋىلىندى . قىرىق توققۇزىنچى يىلى يىگىرمە ئىككىنچى ئاۋغۇستتا شەرقى تۈركىستاننىڭ ھۆكۈمەت ، ئارمىيە رەھبەرلىرىدىن ئەخمەتجان قاسىمى ، ئىسھاقبەگىننىرال ، دەلىلخان گىننىرال ، ئابدۇكسىم ئابباسوپ ، ئابدۇرىشىت ، غەنى قاتارلىقلار سىتالىن بىلەن ماۋزىدوڭ ئىككى مەككە كارجاللاتىنىڭ قولىدا شەھىت بولدى . كوممۇنىست خىتايلىرىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلگەن مىللى ئارمىيە كىيىنكى يىللاردا پەيدىن - پەي ، باسقۇچمۇ - باسقۇچ بولۇپ پارچىلاش ، باشلىقلىرىنى يۆتكەش ، رەھبەرلىرىنى قولغا ئېلىش ، تۆھمەت چاپلاش ، قىسقارتىش ، ئاخىرىدا ئاشكارا باستۇرۇپ ئۆچۈشۈش ۋە ئىستىلىرى ئارقىلىق يوق قىلىندى . خۇلاسە شۇكى ، سوۋىت ھۆكۈمىتىنىڭ ساختا سىياسىتى تۈپەيلىدىن بەش يىللىق ئىستىقلالىيەت خىتاي چاڭگىلىغا چۈشۈپ كىتىپ ، ئىنقىلاپ بەربات بولدى . بىز يىتىم قالدۇق . ھەقىقى ئارقا تىرەك بولمىغىچە بىز ئىنقىلاپ قىلىپ غەلىبىگە ئىرىشەلمەيدىغان - لىغىمىزنى كۆرسەتتى . تەكرار ئىيتىمەنكى بىزگە كۈچلۈك يولەنچى كىرەك بىز بۈگۈن شەرقى تۈركىستان ھۆكۈمىتىنىڭ قۇراللىق كۈچى مىللى ئارمىيىنىڭ قۇرۇلغانلىغىنىڭ بىرىم ئەسىرلىك تۈيىنى خاتىرىلەپ ئۆتكۈزۈشۈمىزنىڭ ئۆزى خەلقىمىزنىڭ ئىستىقلالىيەتكە بولغان ئىشەنچىسىنىڭ قانچىلىك كۈچلۈكلىگىنىڭ روشەن دەلىلىدۇر . بۈگۈن گەرچە ۋە تىنىمىزدە قاغا قۇزغۇنلار كۆپلەپ ئۇگا ياسالغان بولسىمۇ ، ئۇيغۇر ئىلى تىخى ھايات . دەمەك ئۇنىڭ يىلتىزى تىخى مۇستەھكەم .

ئوردىنلار: «خەلق ھەرىماتى»، «ئازاتلىق بىرىنچى»، «ئازاتلىق ئىككىنچى»، «ئىستىقلالىيەت ئۈچۈن كۆرەش» دەپ پەرقلەندۈرۈلدى. ئوردىنلارنىڭ بىرىنچى دەرىجىلىگىنى ئالتۇندىن، ئىككىنچى دەرىجىلىگىنى كۈمۈشتىن ياساش قارار قىلىندى. مىداللار: «باھادىرلىق»، «فېدائى»، «ساداقەت» دەپ پەرقلەندۈرۈلدى. ئوردىن، مىداللارنى تارقىتىشقا دائىرىسىنى سىپىلار ۋە مۇكاپاتلانغانلار بەھرىمان بولۇشقا تىگىشلىك ھوقۇق قاتارلىقلار ھەققىدە ئالاھىدە بەلگىلىمىلەر تۈزۈلگەن. مەسىلەن: ئوردىنغا ئىرىشكەنلەر ھۆكۈمەتنىڭ ئەك ئالى مۇكاپاتغا ئىرىشكەن بولۇپ، ئەك زورشان شەرەپ ھىساپلانغان. يۇقىرىدىكى چارىلەرنىڭ ھەممىسى مۇستەملىكىچىلىك تۈزۈمنى ئاغدۇرۇپ تاشلاش يولىدا داۋاملىق ھەرىماتلىق بىلەن كۆرەش قىلىشقا ئىلھاملاندۇرۇشنى مەخسەت قىلغان ئىدى. قىرىق بەشىنچى يىلى تۆتىنچى ئاينىڭ سەككىزىنچى كۈنى غۇلجا شەھىرىدە چوڭ خەلىق يىغىلىشىدا شەرقى تۈركىستان ھۆكۈمىتىنىڭ پىرىزدىنتى مارشال ئىلىخان تۆرە مىللى ئارمىيىنىڭ قۇرۇلغانلىغىنى تەنتەنبە بىلەن چاكالدى. شۇنىڭ بىلەن غۇلجا شەھىرىدە مىللى ئارمىيىنىڭ باش شىتابى قۇرۇلدى. شىتاب قارمىغىدا، ئوپىراتىف بۆلۈم، ھەربى تەييارلىق بۆلۈم، كادىرلار، تەلىم-تەربىيە، رازىيەتكا، سىياسى، ئارقا سەپ قاتارلىق يەتتە بۆلۈم قۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ قارمىغىدا يەتتە پولىك، بەش مۇستەقىل باتالىئوندىن ئىبارەت مۇنتىزىم قىسىملار تەشكىل قىلىنغان ئىدى. زاھەر كىتابىدا كۆرسۈتۈلۈشىچە: ئەسكەرلەرنىڭ دەسلەپكى سانى ئون بەش مىڭغا يەتكەن. بۇ چاغدا قالغان يەتتە بۆلۈم يەتتىنچى يىلى ياتقان گومىنداكنىڭ ئامىرىكا قۇراللى بىلەن قۇراللانغان يەتتىنچى مىڭ ئەسكىرى كۈچى باردى. مىللى ئارمىيەنىڭ قۇراللىرى كۆپۈنچىسى ئۇرۇشتا غەنمەت ئالغان ھەرخىل پىلىموت، زەمبىرەك، تانكا ئاتارلار بولۇپ، بىرقانچە ئايروپىلانمۇ بار ئىدى. مىللى ئارمىيە قۇرۇلغان كۈنى ئايىپولتۇز لۇق يىشىلەر ھەكلىك تۇغ تاپشۇرۇلغان ئىدى. بۇ تۇغ دولتىمىزنىڭ مۇستەقىل بايرىقى سۈپىتىدە ئۈچۈنلا يەتتىنچى ئاسمىنىدا يەلپۈنگەن ئىدى. مىللى ئارمىيىنىڭ باش قۇماندانى ئىسھاق بەگ، مۇئاۋىن باش قۇماندانى زۇنۇن تىيىپ، شىتاب باشلىقى ماجاروپ، سىياسى باشقارما باشلىقى ئابدۇكەرىم ئابباسوپ دەپ بەلگۈلەنگەن ئىدى. تۆتىنچى ئاينىڭ سەككىزىنچى كۈنى مىللى ئارمىيىنىڭ تەشكىل تاپقان كۈنى قىلىپ بەلگۈلىنىپ، ئارمىيە بايرىمى دەپ جاكالانغان ئىدى، بۇ كۈنى مىللى ئارمىيىنىڭ ھەربى كۈچىنىڭ ئۆسۈپ يېتىلگەنلىگىنى نامايىش قىلىدىغان ھەيۋەتلىك ھەربى پارات ئۆتكۈزۈلۈپ، ۋە تەننىڭ ئازاتلىقى ئۈچۈن كۆرىشىدىغان بۈكۈچ خەلقنى ھاياجانغا سالاتتى. قىرىق توقۇزىنچى يىلى ئۆكتەبىرگە قەدەر مىللى ئارمىيە تەركىبىدە قىرىق مىڭدىن ئارتۇق ئوفىتسىر-جەكچى بولۇپ، بىر گىنىرال لىتلاند، ئىككى گىنىرال مايور، يىگىرمە يەتتە پولىكاۋنىك، ئەللىكتىن ئوشۇق پودپولىكاۋنىك، سەكسەندىن ئوشۇق مايور، كىچىك لىتلاند دىن كاپىتانغىچە بىر مىڭ ئۈچ يۈز ئاتمىش بەش ئوفىتسىر بار ئىدى. (ئوسمان تافىر

ئىلى ۋىلايىتىنىڭ پارتىزانلار ئارقىلىق ئازات قىلىنىشى ۋاقتىلىق غەلبە ئىدى . بۇغالبىيە تەنە تەجىسىدە قىرىق تۆتىنچى يىلى ئون ئىككىنچى نويابىر داغۇلجا شەھىرىدە تۇرۇلغان شەرقى تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتى كۆرەشنى داۋاملاشتۇرۇپ ، ئالتاي ، چۆچەك ۋە ئۈرۈمچى ، شۇنداقلا پۈتۈن شەرقى تۈركىستانغا كىگە يېتىش ، بۇنىڭ ئۈچۈن مۇنتىزىم ئارمىيە قۇرۇپ ، سان ۋە قۇرال جەھەتتە ئۈستۈن ئورۇندا تۇرىدىغان خىتاي گومىنداڭ مۇستەملىكىچى قوشۇنىنى ئۈزۈل - كىسىل مەغلۇپ قىلىپ ، ۋە تەننى ئازات قىلىشتىن ئىبارەت مۇقەددەس ۋەزىپىنى ئورۇندىشى لازىم ئىدى . ئەنە شۇ مەخسەت بىلەن ، قىرىق بەشىنچى يىلى بىرىنچى ئاينىڭ بەشىنچى كۈنى شەرقى تۈركىستان ھۆكۈمىتىنىڭ تۆتىنچى سانلىق يىغىنىدا قوبۇل قىلىنغان قارارىدا : ئىنقىلاپ مۇستەملىكىسىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن ، ھەرىمىلەت خەلقى قاتناشقان مۇنتىزىم ئارمىيە قۇرۇش بەلگۈلەنگەن ئىدى . بىر ھەپتىدىن كىيىنكى ئالتىنچى سانلىق يىغىندا مىللى ئارمىيىنىڭ شىتاتى ، تۈزۈملىرى ، ئۇنۋان ، كىيىم - كىچەك فورمىلىرى كۆرسۈتۈلگەن ئىدى . شۇ يىلى ئىككىنچى ئاينىڭ ئىككىنچى كۈنىدىكى ئون توققۇزىنچى سانلىق يىغىندا ماقۇللانغان « ھەربى خىزمەت قانۇنى » دامۇنداق بەلگۈلەنگەن : ئون سەككىز ياشتىن يىگىرمە ئىككى ياشقىچە بولغان پۇخرالارمىلەت ئايرىماستىن ھەممىسى ئارمىيىگە چاقىرتىلىپ ، ئۈچ يىل ھەر - بى خىزمەت مەجبۇرىيىتىنى ئۆتەيدۇ . ھەربى خىزمەت ئۆتۈمگۈچىلەرگە مائاش بېرىش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى . شۇنداقلا ھەربى ئائىلىسىگە نەقە قەبىرىش ، جەڭدە قۇربان بولغان ھەربى ئائىلە - تاۋابا تىغان نەقە قەبىرىش ئۇلارنىڭ پەرزەنتلىرىنى ھەقسىز ئوقۇتۇش سىياسەتلىرى تۈزۈلۈپ چىقىلغان ئىدى . ناھىيىلەردە ھەربى خىزمەت ئىدارىسى قۇرۇلۇپ ئىشقا كىرىشكەن ئىدى . ئۇنىڭ ئاساسلىق ۋەزىپىسى :

بىرىنچى : ئادەتتىكى ۋاقتلاردا ئەسكەر يېتىشتۈرۈش .
ئىككىنچى : جەڭ - ئۇرۇش ۋاقتىدا ئەسكەرى سەپەر ۋەزىپىلىك قىلىشتىن ئىبارەت ئىدى .
قىرىق بەشىنچى يىلى ئىككىنچى ئاينىڭ يىگىرمە تۆتىنچى كۈنى شەرقى تۈركىستان ھۆكۈمىتىنىڭ يىگىرمە بەشىنچى سانلىق يىغىندا جەڭدە - ئۇرۇشتا خىزمەت كۆرسەتكەنلەرنى ئوردىن - مىداللار بىلەن مۇكاپاتلاش تۈزۈمى ماقۇللاندى .

لىرىگە قارشى قازانغان بەزى ئۈستۈنلۈكلىرى سەۋەبىدىن بولسا، تۈرك دۆلەتلىرىنىڭ خىتايلىرىغا قارشى ئۈستۈنلۈك قازانغان دەۋرلىرىنى قانداق مۇئەييەنلەشتۈرۈش كىرەك؟ بۇ چۈشەنچە شەككىگە نىسبەتەن تۈرك تارىخچىلىرىمۇ خىتايىنى تۈرك تارىخى ئىچىدە كۆرۈشكە باشلىسا قانداق بولىدۇ؟ شۇڭلاشقا خىتاي تارىخچىلىرىنىڭ غەربىي شىمال چېگرا لىرىدا ۋە تارىم ۋادىسىدا يەر ئالغان دەپ تەرىپلەنگەن شەرقىي تۈركىستاننى خىتايىنىڭ بىر پارچىسى دەپ قارىشى ھەرتۈرلۈك مەنتىقە ۋە ئەمەلىيەتكە خىلاپ بولغان بىر تۈرلۈك چۈشەنچە شەكىلدۇر. ئۇيغۇرلار ۋە قاراخانىلار دەۋرىدە، يالغۇز تۈركلەرنىڭلا ئەمەس، ئىنسانلىق تارىخىغا ۋە مەدەنىيەتكە بۈيۈك تۆھپىلەرنى قوشقان شەرقىي تۈركىستان تۈركلىرىگە ۋە ئۇلارنىڭ دۆلىتىگە خىتاي تارىخچىلىرىنىڭ قارىشىدا ھېچبىر ئۆزگىرىش بولماسلىقى ئىنتايىن ئەجەپلىنەرلىكتۇر.

ئىنسانلىق مەدەنىيەت تەرەققىياتىدا ئىلىم ۋە تېخنىكا تىزىملىرى ۋە ئاتقان بۈگۈنكى دەۋرىمىزدە، خىتاي تارىخچىلىرىنىڭ، شۇسەۋەپتىن خىتايلىرىنىڭ شەرقىي تۈركىستان تۈرك تارىخىغا بولغان چۈشەنچىلىرىدە ھېچبىر ئۆزگىرىشنىڭ بولمىغانلىقىنى تۆۋەندىكى ئىككى مىسالدىن كۆرۈۋالالايمىز:

بىرىنچى، ئون توققۇزىنچى ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يىرىمىدا ياقۇپبەگنىڭ شەرقىي تۈركىستاندا قۇرغان مۇستەقىل دۆلىتى دۇنيانىڭ بۈيۈك دۆلەتلىرى ئىتىراپ قىلغان تۈرك دۆلىتىدۇر. ئوبىكتىپ تارىخ تەتقىقاتلىرىدا «شەرقىي تۈركىستان تۈركلىرىنىڭ خىتاي ھۇجۇم ۋە ئىگەللىشىنى رەت قىلغان غەلبىلىك بىر ھەرىكەت» دەپ مۇئەييەنلەشتۈرسە، خىتاي تارىخچىلىرى بۇنى «غەربىي شىمال خىتايىدىكى مۇسۇلمانلارنىڭ توپۇلگى» شەكىلدە يىزىپ قالدۇرغان. (ۋىن چاڭ شۇ «خىتايىدىكى مۇسۇلمانلار قوزغۇلگى» پارىژ).

ئىككىنچى، خىتاي تارىخچىلىرى تايانغان ۋە خىتاي مەمۇرىلىرى ئىجرا قىلغان خاتا سىياسەت شۇنداق: تارىخنىڭ ھەرقانداق بىر دەۋرىدە خىتايىنىڭ ئىشغالىيەتكە ئۇچرىغان ۋە مۇئەييەن بىر دەۋردە خىتايىنىڭ ھاكىمىيىتى ئاستىدا قالغان دۆلەتلەر خىتايىنىڭ زىمىنى ھىساپلىنىدۇ. خىتاي زىمىنى دەۋالغان بۇ دۆلەتلەر خىتاي ئەسكەرلىرى تەرىپىدىن ئىشغال قىلىنغان يەنى خىتايلىرى بۇ دۆلەتلەرنى ئىشغال قىلىش ھەققى بارلىغىنى سۆزلىگەن ئىدى. شەرقىي تۈركىستان ۋە تىبەت بۇ چۈشەنچە دائىرىسىدە ئىشغال قىلىنغاندۇر. بۇ چۈشەنچە بۇيىچە، دۇنيانىڭ ئەڭ ئۇزۇن ئۆمۈرلۈك ئىمپېراتورلۇقلىرىنى قۇرغان رومانلار بىلەن ئوسمانلى تۈركلەرنىڭ بۈگۈنكى ۋارىسلىرى بولغان ئىتالىيانلار بىلەن تۈركلەر ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدا بولغان قەدىمىي دۆلەتلەرنى يىكەيدىن ئىشغال قىلىش نىيىتىدە قوزغالسا، دۇنيانىڭ ھالى نىمە بولىدۇ؟

ئىنسانىيەت مەدەنىيەت تەرەققىياتى شۇنچە تىزىملىرى ۋە ئاتقان بۈگۈنكى كۈندە، خىتايلىرىدا ۋاملاستۇرۇۋاتقان بۇخىل خاتا ۋە ھەقسىز سىياسىتىدىن ۋاز كېچىشى كىرەك.

ختاينىڭ شەرقى تۈركىستان سىياسىتى

پروفىسسور دوكتور مەھمەت ساراي

(ماھىمۇت قەشقەرى ۋە شەرقى تۈركىستان ئىلمى مۇھاكىمە يىغىنىدا سۆزلەنگەن سۆز)
ختاينىڭ شەرقى تۈركىستان سىياسىتىنى چۈشەنمەكچىلىك چۈشەندۈرۈمەكچۈن،
بۇدۆلەتنىڭ دۇنياغا بولغان قارىشىنى يەنى تاشقى سىياسىتىنى ئوتتۇرىغا قويۇش كىرەك.
لىنىگە ئىشىنىمىز.

ختايدا خىتاي ھۆكۈمرانلارنىڭ ئۆگىنىشى ۋە دەرس ئىلىشى ئۈچۈن «تارىخ» نامى
بىلەن خىتاي تارىخچىلىرى يازغان «نەسەپنامە ياكى خاستىرلەر» ھۆكۈمران خانىدانلار
تەرىپىدىن نەسىلدىن-نەسىلگە ئالدىۋرۇلۇپ، پۈتتەس غەزىنە دەپ ئىتىراپ قىلىنغاندۇر.
بۇ خىتاي تارىخچىلىرى خىتايلار جايلاشقان شەرقى ئاسىيانىڭ يەنى خىتاينىڭ دۇنياغا
بولغان قارىشىنى شۇنداق تەسۋىرلىگەن: خىتاينى مەركەز قىلغان «شەرق دەرياسى»
(دۇنياسى) بولۇپ، بۇ ئىلگىرى-كىيىن بولۇپ پۈتۈن ئاسىيانى قاپلايدۇ ۋە «غەرب دەريا-
سى» (دۇنياسى) ئىسمى بىرىلگەن دۇنيا بولسا ياۋرۇپا ھەم ئامېرىكا قىتئەسىنى كۆرسۈتىدۇ.
بۇ ئايرىمىنى بەلگىلىۋالغان خىتاي تارىخچىلىرى شەرق دۇنياسىنىڭ قۇياشى دەۋالغان
ختاينى «ئوتتۇرىدىكى-مەركەزدىكى چىچەك» خوشنا دۆلەتلەرنى بولسا ئوتتۇرىدىكى
چىچەكنىڭ ئەتراپىدىكى «ياۋايى ئوتلار» دەپ كۆرسۈتۈپ كەلگەن ئىدى. بىر قىسىم
ختاي تارىخچىلىرى خىتاينى «مەدەنىيەتنىڭ مەركىزى» باشقا خوشنا دۆلەتلەرنى بولسا
«باربارلاردىن» دەپ تەسۋىرلەپ كىلىشتى.

پەقەت ۋاقتلار ئۆتۈپ، خىتاي تارىخچىلىرىنىڭ بۇ قاراشلىرىدا ئۆزگۈرۈشلەرنىڭ
بولۇۋاتقانلىقىنى كۆرسۈتۈۋاتىمىز. شىمال ۋە غەربى شىمالدىكى خوشنىسى بولغان دۆلەتلەرنىڭ
خەلقلىرى-ئاتلىق كۆچمەنلەر بىلەن بولغان مۇناسىۋەتلىرىدە بۇ ئىنسانلارنىڭ تۈرك
ئىكەنلىكىنى ۋە تۈرك ئىنسانلىرى تەرىپىدىن ئۆزلىرىنىڭ قورشىلىپ تۇرغانلىقىنى كۆردى
ھالبۇكى، تۈرك قەۋملىرى قۇرغان دۆلەتلەرنىڭ ئىزچىل داۋاملىق ئالمايۋاتقانلىقىنى ھەمدە
ختايلارنىڭ ئالدىدا مەغلۇپ بولۇۋاتقانلىقىنى كۆرگەن خىتاي تارىخچىلىرى تۈرك قەۋم-
لىرى ياشاۋاتقان شىمال، غەربى شىمال ۋە تارىم ۋادىسى بۆلىكلىرىنى ئۆز تارىخلىرىنىڭ
ئىچىگە ئىلىشقا باشلاشتى.

ختاينىڭ شىمالى، غەربى شىمالى ۋە غەربى قىسمى تۈرك دۆلەتلىرى ئىكەنلىكىگە قا-
رماي، خىتاي تارىخچىلىرىنىڭ بۇلارنى ئۆز تارىخىنىڭ بىر پارچىسى قىلىپ قولغا
ئىلىشى چۈشەنمەكچى بولمىغان ئىشتۇر. ئەگەر بۇ چۈشەنچە خىتاينىڭ تۈرك دۆلەت-

دولتتىنىڭ قورۇلۇشى بىلەن پۈتۈن تۈرك قوۋملىرى ئەسلىدىكى بۇ ئومۇمىي ئىسىملىرى ئاستىدا بىرلەشتى.

بۇمىن خان (بەزى ئەسەرلەردە تۇمەنخان دەپ يېزىلىدۇ) جۇجىلارنى مەغلۇپ قىلغاندىن كېيىن ئۆزىنى «ئىلىخان» ئۇنۋانى بىلەن ئاتىدى. (بۇقاغاندىن بىردەرسىچە تۈۋەن تۇرسىغان ئۇنۋان) كۆكتۈرك دولتىنىڭ بايرىغى ئۈستىگە «بوزبۆرە بېشى» رەسمى چۈشۈرۈلگەن كۆك بايراق بولدى. چۈنكى ئۇغۇز تۈركلىرى ئەپسانەلىرىدىكى «ئالانقۇۋا» ھىكايە لىرىغا كۆرە، ئۇغۇز تۈركلىرى بوزبۆرسىنى ئۇلۇغ دەپ بىلەتتى. كۆكتۈركلەر بولسا بوزبۆرسىنى ئۇلۇغلاپ مەئبۇد (ئىلاھ - تەڭرى) دەرىجىسىگە كۆتۈرۈپ ئېتىقاد قىلاتتى. بوزبۆرە قىمىدە مۇڭغۇل تارىخلىرىدىكى «ئالانقۇۋا»، «ئەرگىنقۇن» ھىكايە لىرىدا مەشھۇر رىۋايەتلەر زىكىرى قىلىنغان. «ئىلىخان بۇمىنخان» ئىككى ئۈچ يىل ئىچىدە ئوتتۇرا ئاسىيادىكى پۈتۈن تۈرك خانلىقلىرىنى «بوزبۆرى» باشلىق بايراق ئاستىدا بىرلەشتۈردى.

شەرقى تۈركىستاننىڭ كۆك تۈرك ئىتتىپاقىغا قېتىلغانلىقى

ئىلىخان بۇمىن خان ئۆزىنى «قاغان» دەپ ئىلان قىلىپ جەنۇبقا قاچقان جۇجىلارنى يوقىتىشقا ئوغلى مۇقانخاننى نۇرغۇن ئەسكەر بىلەن يوللىدى. مۇقانخان جۇجىلارنى قوغلاپ يوقىتىپ مىلادى 555 - يىلى پۈتۈن شەرقى تۈركىستاننى ۋە غەربى تۈركىستاننىڭ بىر قىسمىنى ئىشغال قىلدى.

(داۋامى بار)

ئەسكەرتىش: مۇئەللىپ قولىدا نۇسخىدا، بەزى ئاتالغۇلارنى بولۇپمۇ چىنچە ئىسىملىك ۋە ترانسكرىپسىيەسىنى شۇ چاغلاردا (قىرتىنچى يىللاردا) قوللۇنۇۋاتقان خاقانىيە ئەدەبىي تىلى ئىملا ۋە شەكلى بىلەن بەرگەن. بۇلارنى كۆچۈرگەندە، مەن ھازىرقى زامان ئۇيغۇرچىدا قوللىنىۋاتقان پېتى بۇيۇنچە كىچىك تىرناق ئىچىگە ئېلىپ كۆرسەتتىم. مەسىلەن: تايىسۇك (تاك تەيزۇك) پانچاۋ (بەن چاۋ)، توپا (توپا)، ياگىسكىياك (ياگىزىجاك)، ۋەي (ۋېي) توڭگۇز (توڭكۇس) دىگەنگە ئوخشاش.

ھازىرقى زامان ئۇيغۇرچە ئەدەبىي تىلى ئىملاسى بىلەن كۆچۈرگۈچى - م. ي. بوغرا |

نىڭ ئىچكى ئىختىلاپلىرى، ئافغانىستاندىكى قوشخانلار خاندانى سەلتەنتىنىڭ مۇنقەرەزلىكىگە قاراپ يۈز تۇتۇۋاتقان ۋە پەنجاپتىكى يەرلىك «راجا» لار ئىسيان كۆتۈرۈپ ئىچكى قالايمىقانچىلىق تازىلەش جەريانىدا زامانغا توغرى كەلدى.

شەرقى تۈركىستاننىڭ يەفتىلى دۆلىتىگە تەۋە بولغىنى

مىلادى 4۹0 نجى يىلى يەفتىلار جۇجىلارنى مەغلۇپ قىلغاندىن كېيىن، ئىچكى ئىختىلاپلاردىن پايدىلىنىپ غەربىي تۈركىستاننى بېسىۋالدى ۋە تەشتەر، يەكەن، خوتەن، كۇچار ۋە قۇچۇلار مۇ يەفتىلى دۆلىتىگە تەۋە بولدى، (سەككىزىنچى خەرىتىگە قاراڭ).

يەفتىلارنىڭ شەرقىي تۈركىستان ئۆستىدىكى ھۆكۈمرانلىقى، تەخمىنەن 500 نجى مىلادىغىچە داۋام قىلدى. ئۇندىن كېيىن جۇجىلار يەفتىلارنى مەغلۇپ قىلدى. شۇنىڭ بىلەن شەرقىي تۈركىستان يەفتىلار دىن ئايرىلىپ كەتتى.

سەككىزىنچى پەسىل

كۆك تۈرك دۆلىتى

ھۇن دۆلىتى يېقىلغاندىن كېيىن، بىرقىسىم تۈركلەر قېچىپ ئالتاي تاغلىرىنىڭ كىرىش - چىقىش تەس بولغان جىلغىلىرىدىن بىرىگە كىرىپ يەرلەشكەن. تۈرك ئەپسانىلىرىدىكى بۇ مەشھۇر «ئەرگىنقۇن» جىلغىسىدا تۈركلەر ئالتاي يۈز يىل ياشىدى. يايلاقلىرى مۇنبەت، سۈيى كۆپ بولغاچقا ئۇلارنىڭ چارۋا - ماللىرى ناھايىتى كۆپەيدى. نوپۇسىمۇ بەك ئارتتى. ھەمدە تومۇز كاتتى كەشپ قىلىپ تومۇز سانائەتنى تازا رىيوجانلاندۇردى. بۇ باياشات تۇرمۇشلىرى بىلەن بىرگە مەدەنىيەتتىمۇ ئىنتايىن يۈكسەلىش بارلىققا كەلدى.

جۇجىلار تۈركلىرى دۆلەت قۇرۇپ باشقا تۈرك قەۋملىرىنى ئۈزىگە تەۋە قىلغىلى باشلىغاندا، ئەر - گىنىقۇن تۈركلىرىمۇ جۇجىلارغا بۇ سۇنۇشقا مەجبۇر بولدى. ئەمما، باشقا تۈركلەرگە ئوخشاش ئۇلارمۇ بىرخانلىق بولۇپ ئىچكى جەھەتتە ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل ئىدى.

ئەرگىنقۇن تۈركلىرىنىڭ خانى قەھرىمان «بۇسۇن خان» مىلادىنىڭ 552 نجى يىلى جۇجىلارغا قارشى ئىسيان كۆتۈرۈپ جۇجىلار ئەسكەرلىرىنى قاتتىق مەغلۇپ قىلدى. ئۆتۈگەن تاغلىق رايونى - دىكى «ئۆتۈگەن» (ئۆتۈكۈن) نى پايتەخت قىلدى، يېڭى بىر دۆلەت قۇرۇپ «كۆك تۈرك» خانلىقى دەپ نام بەردى. ئۇ كۈندىن باشلاپ، بۇرۇن تارىخ سەھنىسىدە كۆرۈلگەن تۈركچە تىلدا سۆزلىشىدىغان ۋە ئۆرپە - ئادەتلىرى بىر ۋە ياكى بىر - بىرىگە ئوخشاپ كېتىدىغان، ئەمما ئۇيغۇر، ئۇغۇز، ھۇن، سىيانپى، جۇجىلار، تۇپا، قىرغىز، قىپچاق ۋە باشقا ئىسىملار بىلەن ئاتىلىپ كەلگەن تۈرك قەۋملىرىنىڭ ئەسلىدىكى «تۈرك» دىگەن ئىسمى مەيدانغا چىقتى، يەنى «كۆك تۈرك»

تالشش جده للرى بىلەن ئىچكى ئورۇشلار باشلىنىپ كەتتى. دۆلەتنىڭ بۇرۇنقى قۇدرەت ۋە ھەيۋىتى قالمىدى. تاخارىستاندا (قەتەغەن ۋە بەدەخشان) يېڭىدىن كىچىك بىر دۆلەت قۇرۇپ چىققان «يەفتىل» تۈركلىرى بۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ باختر، سوغۇت ۋە پەرغانە قاتارلىق جايلارنى بېسىۋالدى.

بۇندىن كېيىن جۇجىلار ئىچكى ئىختىلاپلىرىنى توڭتۇپ يېڭىدىن كۇچلاندى ۋە مىلادى 500 يىلى شەرقىي تۈركىستانغا يۈرۈش قىلىپ يەفتىللەرنى مەغلۇپ قىلىپ شەرقىي تۈركىستاندىكى خانلارنى ئۈزىگە بويسۇندۇردى ۋە بىر مەزگىل تىنچ ياشىدى. مىلادى 550 دە بۇ دۆلەت يېتىلىپ ئورنىغا يېڭىدىن قۇرۇلغان «كۆك تۈرك» دۆلىتى شەرقىي تۈركىستاندا ھۆكۈم سۈرگىلى باشلىدى. جۇجىلار تاتارلىرى توپا ۋە قوشخانلارغا قارىغاندا ئارقىدا قالغاندەك كۈرۈنسىمۇ، شۇ چاغدىكى باشقا مىللەتلەرگە سېلىشتۇرغاندا، خېلى ئۇستۇن مەدەنىيەتكە ئىگە ئىدى. بولۇپمۇ ھەربىي جەھەتتە بەكمۇ تەرتىپ ئىنتىزاملىق ئىدى. بىز باشتاسۇز لەپ ئۆتكەن تولۇن قاغان، ئەسكىرى، مەسۇرى ۋە ئىقتىسادى ساھاسىدە ناھايىتى داھىيە قانۇن ۋە تەرتىپ ئىنتىزام تۈزۈملىرىنى ئورناتقان. پۈتۈن دۆلەت خادەملىرى، ئەسكەر ۋە خەلقلەرنىڭ ھەممىسى بۇ قانۇن ۋە تەرتىپكە رىئايە قىلىشقا مەجبۇر ئىدى. جۇجىلار قاغانلىرى نىڭ شىمالى چىندىكى ۋېي (توپا) ۋە جەنۇبىي چىندىكى «چو» ئىمپېراتورلىرى بىلەن ۋە ئىراندىكى «ساسانى» شاھلىرى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتلىرى چىن، مىن ۋە پاورۇپا تارىخلىرىدا ئالاھىدە تىلغا ئېلىنغان.

يەتتىنچى پەسىل

يەفتىل ئىمپېراتورلىقى

يەفتىللەر، سەددى چىن سېلىنىڭ شىمالىدا ئولتۇراقلاشقان بىر تۈرك قەبىلىسى بولۇپ بۇلارنى چىن تارىخلىرىدا «ھوۋا» ۋە «يا» يەنى «يىتا» دەپ يازىدۇ. مىلادى 424 نجى يىلى يۈرتلىرىنى تاشلاپ غەربكە يۈرۈپ دە سلاپتا ئىنچە (سىر دەرياسى) بويلىرىدا يەرلەشتى. كېيىنچە ئۇيەردىن كۆچۈپ ئۇگۇز (ئامۇ دەرياسىنىڭ باش تەرەپلىرىگە ۋە مىلادى 450 غا كەلگەندە ھازىرقى بەدە-خشاننىڭ يەفتىل (ھەفتىل) دىگەن جايىنى پايەتخەت قىلىپ يەرلەشتى. شۇنىڭ بىلەن بۇ تۈركلەر «يەفتىل» لەردەپ ئاتاندى. ھىندوستان تارىخلىرىدە ئافئال، ئافئالت، ئەرەب تارىخلىرىدە ھىياتەللە ۋە ياهىستال ياورۇپا تارىخلىرىدا بولسا ئافئالت ۋە «ئاق ھونلاردۆلىتى» دەپ ئاتا-لغان مەشھۇر تۈرك دۆلىتى مانا شۇلار.

يەفتىللەرنىڭ دۆلەت قۇرۇپ تاخارىستان رايونىدا ھۆكمرانلىق باشلىغان زامانى، جۇجىلار

جۇجان تاتار ئىمپىراتورلىقى

جۇجان تاتارلىرى ئەسلىدە، شەرقىي موڭغولىيە ۋە مانچۇرىيىدە يەرلەشكەن «تاتار» ئىسمى بىلەن تونۇلغان تۈركلەرنىڭ بىر قەبىلىسى بولۇپ قەدىمقى تۈرك رىيوايەتلىرىدە «گۇجان» دەپ ئاتالغان. ۋە توغرىسىمۇ شۇ بولۇشى كىرەك. جۇجان، جوۋاجان ۋە چېچەن دىگەن ئاتالغۇلار بولسا يازغۇ-چىلارنىڭ تەلەپپۇز دىكى بۇزۇپ ئېتىشىلىرى دىن ئىبارەت بولۇشى ئىھتىمال. چىنلار «پوپەن» دەپ يازمىدۇ. بەزى ياۋرۇپا تارىخچىلىرى بۇلارنى «ئاۋار» تۈركلىرى دەيدۇ، بۇخاتا، چۈنكى ئاۋارلار بۇ تارىخدىن خىلى بۇرۇنلا ياۋرۇپا دا شانلىق بىر تۈرك دۆلىتى تۇرۇپ چىققان ئىدى. بىز بۇ يەردە ئۇلارنى تارىختا مەشھۇر بولغان «جۇجان» ئىسمى بىلەن ئاتايمىز.

مىلادى 310 دىن باشلاپ كىچىك بىر خانلىق شەكىلدە تۇرۇلغان بۇ دۆلەت بارغانسېرى كۈچىيىپ سىيانپىلاردىكى ئىتتىپاقىدىن كېيىن شەرق ۋە غەرب تەرەپلىرىگە قاراپ كېڭىيىپ قاراقتۇرۇم شەھىرىنىڭ شەرق شىمالىنى (قاختا ئۆلكىسى بولۇشى مۇمكىن) پايتەخت قىلدى. كېيىنچە پۈتۈن ئالتاي ۋە ئەتراپلىرىنى ئىگەللەپ «تەكرىستۇت» ئۇنۋانىنى قوللاندى. مىلادى 402 - يىلىدا تۇلۇن خان تەكرىتۇت دىگەن ئۇنۋاننى تاشلاپ ئۆزىگە «قاغان» دەپ ئات قويدى. تۇلۇن قاغان مىلادى 424 - يىللىرى توپالار بىلەن ئۇرۇش باشلىدى ۋە 440 - يىلىغا كەلگەندە غەربكە يۈرۈش قىلىپ ئىلى يەتتە سوۋ ۋە ئىسسىق كۆل ئەتراپلىرىنى ئۆز ھاكىمىيىتىگە قاتتى. بارغانسېرى ئىلگىرلەپ ئاخىردا خىزىنزا (ھازىر) دېڭىزى ۋە ئورال دەرياسىغىچە بولغان جايلار دىكى پۈتۈن تۈرك يۇرتلىرىنى ئۆزىگە تەۋە قىلدى.

تۇلۇن قاغاننىڭ شەرقى ۋە غەربى تۈركىستاننى ئالغىنى

تۇلۇن قاغان شەرق ۋە غەربتىكى غەلبىلىك يۈرۈشلەر دىن كېيىن، مىلادى 460 نىچى يىلى جە-نۇپقا يۈرۈش قىلىپ تۇجۇ ۋە ئالتاينى توپا لاردىن تارتىۋېلىپ ئۆزىگە قاراتتى. ئۇندىن كېيىن پەرغانە ۋە سوغۇتتىكى تۈرك خانلارنى بۇيسۇندۇردى. ئوگۇز (ئامۇ) دەرياسىدىن ئۆتۈپ باختر دىكى توشخانلارنىڭ قالدۇقلىرىنى مەغلۇپ قىلىپ ئۇلارنى كابۇل تەرەپىگە كۆچۈپ كېتىشكە مە-جبۇر قىلدى. شۇنىڭ بىلەن جۇجان ئىمپىراتورلىقىنىڭ تېرىستورىيىسى ھون ئىمپىراتورلىقى بىلەن تەڭلەشتى. (يەتتىنچى خەرىتىگە قاراڭ)

شۇنداقتىمۇ، جۇجان ئىمپىراتورلىقى غايەت زور بىر كۈچ تۇدرەتگە ئىرىشىپ كۈندىن-كۈنگە كېڭىيىپ كېتۈۋاتقان بىر پەيتتە تۇلۇن قاغان ۋاڧات قىلدى. قاغانلىق خاندانى ئىچىدە تەخت

لىق چىن تارىخلىرىدا «ۋېي» ئىمپېراتورلىقى دەپ ئاتىلىدۇ. سىيانپېي دولتى ئاجىزلاشقاندا چىننىڭ پىچىلى ئەتراپلىرىدا ئىستىقلال ئىلان قىلىپ بىردۆلەت قۇرۇپ چىققان «ۋۇخۇان» يانابىر ئىسمى «يەن» بولغان تۈرك دولتىنىمۇ كەۋى خان مەغلۇپ قىلىپ ئۆزىگە قوشۇۋالغان ئىدى. كەۋى خاندىن كېيىنكى خانلەر خۇنەن، شەنسى، گەنسۇ ۋە شىمالى چىننىڭ باشقا جايلىرىنىمۇ ئېلىپ تۇپا دولتىنى ياڭسكىياڭ (ياڭزىجاڭ) بويلىرىغا قەدەر كېڭەيتتى. (ئالتىنجى خەرىتىگە قاراڭ)

قۇجۇ ۋە ئالتە شەھەر خانلىقلىرىنىڭ تۇپا ئىمپېراتورلىقىغا قېتىلغىنى

چىن تارىخلىرىدىكى رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، جۇجان ئىمپېراتورى مىلادى 434 دە موڭغۇ-لىيە نىڭ شىمالىدىكى قىرغىزلار ۋە ئۇرخۇن دەرياسى بويلىرىدىكى ئۇيغۇرلار بىلەن بىرلىشىپ پۈتۈن موڭغۇلىستان (موڭغۇلىيە)، ئالتاي، غەربىي گەنسۇ ۋە كۆكۈنلۈك لىرىنى ئىگەللىدى. مىلادىنىڭ 435، 437 ئارىسىدا شەرقىي تۈركىستان خانلىرى جۇجان ئىستىلاسىدىن قۇرۇپمۇ ۋە ياكى ئۆز ئىختىيارى بىلەنمۇ بۇ ئېنىق ئەمەس، تۇپا ئىمپېراتورلىقىغا تەۋە بولدى. تۈركچە يىزىلغان ئومۇمىي تارىخ دىگەن كىتاپقا قارىغاندا مىلادى 448 - نجى يىلى تۇپا (ۋېي) ئىمپېراتورلىقى شەرقىي تۈركىستانغا ئەسكەر يوللاپ قۇجۇ ۋە ئالتە شەھەر خانلىرىنى ئۆز ھاكىمىيىتىغا قېتىلىشقا مەجبۇر قىلغان. (ئالتىنجى خەرىتىگە قاراڭ) بۇ قېتىلىش ئۇزۇن داۋام قىلىمىدى، چۈنكى تۈرك يۇرتلىرىدا كۆپلىنىپ ئىقتىدارغا چىققان «جۇجان» تۈركلىرى تەخمىنەن مىلادى 460 نجى يىلى شەرقىي تۈركىستاندىكى تۇپا ھاكىمىيىتىنى يوقاتتى.

تۇپا تۈركلىرىنىڭ مەدەنىيىتى

مىلادى نىڭ بەشىنچى ئەسىرىدە شىمالى چىندە تۇپا تۈركلىرى نىڭ باشلامچىلىقىدا غايەت ئىلغار بىر مەدەنىيەت ۋە تەرەقىيات دەۋرى باشلىدى. چىندىكى ئەسكىرى، ئىقتىسادى، بىناكارلىق ۋە باشقا جەھەتلەردىكى زور تەرەقىياتلار مۇشۇ دەۋردە تازا يۈكسەلگەن ئىدى. شۇ چاغلاردا شەرقىي تۈركىستاننىڭ بىر پارچىسى بولۇپ ھازىر گەنسۇ نىڭ غەربى قىسمىغا جايلاشقان «دو-كخۇاڭ» دىكى تاغدىن ئويۇپ ياسالغان ئىبادەتخانىلار، ھەيكەللەر، نەقىشلەر ۋە ئويمان رەسىم قاتارلىق سەنئەت ئەسەرلىرى، تۇپا مەدەنىيىتىنىڭ شىمالى چىندىن ئېشىپ - تېشىپ شەرقىي تۈركىستانغا قەدەر يېتىپ كەلگەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ. چىن ۋە ئاۋرۇپا مۇزېيلىرىدا تۇپالارغا ئائىت ھەرخىل سەنئەت ئەسەرلىرى بەك كۆپ.

شەرقىي تۈركىستان ئاپتونومى

مەھكىمىسى

(بېشى ئۆتكەنكى سانلاردا)

بەشىنچى پەسىل

چىنداقۇرۇلغان توپا تۈرك دۆلىتى

شەرقىي تۈركىستاننىڭ توپا (توپا) تۈرك دۆلىتىغا تەۋە بولۇپ تۇرغان زامانى ئانچە ئۇزۇن ئەمەس. ئەمما، بۇ تۈرك دۆلىتىنىڭ تۈرك تارىخىدا قەدىمكى مەدەنىيەتلىرى جەھەتتە زور ئەھمىيەت بار. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇلارنى قىسقىچە بولسىمۇ بايان قىلىپ ئۆتىمىز:

ھۇنلار دەۋرىدە، ھۇن تەڭرى قۇتلۇغنا بويى سۇنماي قەدىمكى تاغلىرىنىڭ شىمالىدا مۇستەقىل ياشاپ كەلگەن بىر قىسىم تاتارلار توپا دەپ ئاتالغان. ئالتۇنچى خەرىتىگە قاراك (ھۇن دۆلىتى يېتىلغاندىن كېيىن توپالار ئاستا-ئاستا جەنۇپقا قاراپ يۈرۈپ شەرقىي موڭغلىستان (شەرقىي موڭغۇلىيە) گە كېلىپ يەرلەشتى. كېيىنچە تېخىمۇ تۈۋەنگە قاراپ ئىلگىرلەپ سەددى چىن سېلىدىن ئۆتۈپ شەنسى ئۆلكە-سىنى ئىگەللەپ يەرلەشتى. دە سلاپتا كىچىك بىر بەگلىك تۇرغان توپالار بارغانسېرى كۈچلەنىپ مىلادى 300 نىچى يىلى خانلىق دۆلىتى تۇردى. مىلادى 311 ۋە 315 يىللىرى توپالار خانى ئىلۇ-خان جەنۇبىي ھۇن تەڭرى قۇتلۇغى بىلەن دۈشمەنلىشىپ قاتتىق ئۇرۇشلار بولدى. ئىلۇخان ئۆلگەندىن كېيىن ئورنىغا خان بولغان «يولۇ» خان، موڭغلىستاندىكى تۈرك خانلىقلىرى ۋە سىيانپى تەڭرى قۇتۇ بىلەن ئۇرۇشۇپ دۆلەت تېرىپتورسىيىسىنى ئالتاي تاغلىرىغىچە كېڭەيتتى. ئۇندىن كېيىن «توپا» لار خانى مايوك (چىنچە تەلەپپۇز قىلىنىشى) مىلادى 350 نىچى يىلى جەنۇبىي ھۇن تەڭرى قۇتۇ شايىمان بىلەن ئۇرۇشۇپ نەتىجىدە جەنۇبىي ھۇن تەڭرى قۇتۇ پۈتۈنلەي مۇنتەزەز بولدى. تەڭرى قۇتۇ شايىمان ئەسىرگە چۈشۈپ ئۆلتۈرۈلدى. لېكىن توپالارنىڭ ئىچكى ماجراىرى نەتىجىسىدە دۆلەت پارچىلاندى. ئاخىرى، سىيانپىلار تەڭرى قۇتۇ «فۇخان» بۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ «مايوك» نى مەغلۇپ قىلىپ بۇيىسۇندۇردى. سىيانپىلار يوقىرىدا ئېيتقىنىمىزدەك جەنۇبىي چىن بىلەن بولغان ئۇرۇ-شتا مىلادى 383 نىچى يىلى مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، توپالار خانى كەۋى (كېيى) مۇستەقىللىق ئىلان قىلدى ۋە مىلادى 386 نىچى يىلىغا كەلگەندە سىيانپىلارنى جەنۇبىي چىندىن پۈتۈنلەي ھەيدەپ چىتاردى. ئۇزۇننى شىمالى چىن ئىمپېراتورى ئىلان قىلىپ ۋە (ۋېي) سۇلالىسى ئۇنۋانىنى ئالدى. بۇ خانلىق

سۇلتان ئەخمەتتە ئاييولتۇزلۇق كۆك بايراق لەپىلدىدى

ئىيسا ئالپتىكىن باغچىسى، شەرقى تۈركىستان شىھىتلەر ئايدىسى

مەدەنىيەت مەركىزى ۋە ئاشخانسى ئىچىلدى

1995 - يىلى 7 - ئاينىڭ 28 - كۈنى ئىستانبۇلنىڭ مەركىزى ساياھەت رايونى بولغان سۇلتان ئەخمەت جامىئەسىنىڭ يېنىدىكى پارك مەيدانىدا تارىخى ئەھمىيەتكە ئىگە بىر داغدۇغىلىق ۋە ھەيۋەتلىك يىغىن ئىچىلدى. يىغىندا رايونلۇق ھۆكۈمەت قارارى ۋە تەسىدىكى بىلەن شۇ مەيداندىكى باغچىغا ئىيسا ئالپتىكىن باغچىسى دەپ شەرەپلىك نام بېرىلدى. شۇنىڭدەك باغچىنىڭ ئالدىغا شەرقى تۈركىستان شىھىتلىرى نامىغا بىر مۇنارە ئورنۇتۇلدى. مۇنارە ئۈستىگە تۈركىيىنىڭ ئاييولتۇزلۇق قىزىل بايرىقى بىلەن شەرقى تۈركىستاننىڭ ئاييولتۇزلۇق كۆك بايرىقى ئىككىلىدى. لەپىلدەپ تۇرغان شەكىلدىكى مېتالدىن ياسالغان بۇ بىر چۆپ بايراق ئىككى دۆلەت قىرىنداش خەلقىنىڭ مەڭگۈلۈك دوستلۇغىنىڭ سىمۋولى سۈپىتىدە جەۋلان قىلغىنىدا ھەممە كۆزلىرىگە ئىسسىق ياش ئالدى. يىغىنغا شەرقى تۈركىستانلىقلارنىڭ لىدەرى توقسەن ئۈچباشقا كىرگەن پىششىق دەم مۇجاھىد ئىيسا يۈسۈف ئالپتىكىن مەزمۇت قەدەملەر بىلەن مېكىپ كىرگەندە نۇرغۇنلىغان تىلىمۇزىيون، رادىئو، گىزىت، ژورنال مۇخپىرلىرى ئۇنى ئوراپ ئىلىشتى ۋە شەرقى تۈركىستاننىڭ بۈگۈنكى سىياسى ئەھۋالىنى تالىشىپ تۇرۇپ سۆزدى. يىغىنغا ئىستانبۇل ۋالىسى رەجەپ تايىپ ئەردوغان، تۈركىيە زىيالىلار بىرلەشمىسىنىڭ باشلىغى، ئىخلاس ھولدىسكا شىركەتلىرى گورۇھىنىڭ باشلىغى پىروفىسسور دوكتور نەۋزات يالچىنتاش، تۈرك ئەدەبىياتى ۋە خېپى باشلىغى، گىزىتچى يازار ئەھمەت قاباقلى، ئىسىم نوئى رايونى باشلىغى ئەخمەت چەتئىساي قاتارلىق دۆلەت ئادەملىرى، زىيالىلار، پىششىق دەم گىنىرال - ئوفىتسىرلار ۋە شەرقى تۈركىستانلىق ۋە تەنداشلار قاتناشتى. يىغىندا سۆزلىگەن رەھبەرلەر ئىيسا ئەفەندىنىڭ ھارماس - تالىماس كۆرەش ئىرادىسىگە يوقىرى باھا بەردى ۋە شەرقى تۈركىستاننىڭ چوقۇم خىتاي كوممۇنىست فاشىستلىرىنىڭ زۇلۇمىدىن قۇتۇلدىغانلىغىنى، پۈتۈن تۈركىيىدىكى ئىرىقداش، ۋە تەنداش، دىنداش قىرىنداشلارنىڭ شەرقى تۈركىستاننىڭ قۇتۇلۇش كۆرىشىگە ماددى ۋە مەنەۋى جەھەتلەردە ياردەم بېرىدىغانلىغىنى سۆزلىدى. يىغىن ئاخىرىدا قاتناشقانلارغا يېڭى ئىچىلغان شەرقى تۈركىستان ئاشخانسىدا ئۇيغۇر پولوسى زىياپىتى بېرىلدى.

بۈيۈك مۇجاھىت، دۆلەت ئادىمى، ئاتاغلىق تارىخچى، يازغۇچى

مۇھەممەت ئەھمەت ئىبراھىم بۇغرا ھەزرىتىم

ۋاپاتىنىڭ ئوتتۇز يىللىقى ئىستانبۇلدا خاتىرىلەندى

شەرقى تۈركىستان خەلقىنىڭ ئىنقىلابى رەھبىرى، قەھرىمان كۆرەشچى، تالانتلىق تارىخچى، ئىسلام ئالىمى، جەڭگىۋار ئەدىب مۇھەممەت ئەھمەت ئىبراھىم ۋاپاتىنىڭ ئوتتۇز يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن 1995 - يىلى 6 - ئاينىڭ 11 - كۈنى ئىستانبۇلنىڭ مەركىزى رايونى شاھزادە باشى جامىئەسىنىڭ يېنىدىكى شەرقى تۈركىستان مەدەنىيەت مەركىزى ئىدارىسىنىڭ مەيدانىدا مەۋلوت، نەزىر ۋە خاتىرىلەش يىغىنى ئىچىلدى. شەرقى تۈركىستان ۋە خېيى ئوقۇغۇچىلار بىرلىكى تەرىپىدىن ئۇيۇشتۇرۇلغان بۇ يىغىنغا مۇھەممەت ئەھمەت بۇغرا نىڭ كۆرەش سەپدىشى ئىيسا ئالىپتىكىن، شەرقى تۈركىستان ۋە خېيىنىڭ باشلىقى گىنرال مەھمەت رىزا بىكىن، تۈرك دۇنياسىنىڭ ئاتاغلىق ئالىم - سىياسىيونلىرى، بۇغرا نىڭ ئۇرۇق - تۇققانلىرى، ئىستانبۇل، ئەنقارا، قەيسرىدىكى شەرقى تۈركىستانلىق قىرىنداشلار ۋە ئوقۇغۇچىلار قاتناشتى. يىغىن باشلىنىشى بىلەن ئالىمغا ئاتا پۇتۇلغان مەۋلوتتىن كىيىنكى تەسىرلىك دۇئا قىلىندى. يىغىندا ئىيسا ئالىپتىكىن، م. رىزا بىكىن، پىروفىسسور دىكتور مەھمەت ساراي، خىزىر غەيرەتۇللا، مەھمەتجان تۈرك، زوھورىددىن تۈركىستانى قاتارلىقلار مۇھىم سۆز قىلدى. يۈنۈس بۇغرا ياقۇپ بۇغرا، ھامىد كۆكتۈرك، دولقۇن ئىيسا قاتارلىق ۋەكىللەر ۋە ئوقۇغۇچىلار مۇھەممەت ئەھمەت بۇغرا نىڭ كەچۈرمىشى، جەڭگىۋار ھاياتى، كۆرەش پائالىيەتلىرى، تارىخ ۋە ئەدەبىيات ساھاسىدە يازغان ئىجادىيەتلىرى ئۈستىدە ھازىرلىغان ئىلمى ماقالىسى رىنى ئوقۇپ ئوتتتى. يىغىن قاتناشقانلىرى مۇھەممەت ئەھمەت بۇغرا نىڭ ئازاتلىقى، مىللەتنىڭ مۇستەقىللىقى ئۈچۈن ۋە تەندە ۋە مۇھاجىرەتتە نۇرغۇن ئەھمىيەتلىك كۆرەشلىرىنى ئىلىپ بارغانلىقىنى، قىممەتلىك ئەسەرلەرنى يېزىپ قالدۇرغانلىقىنى ئەسلىپ ئۆتكەندىن كىيىن، ئۇنىڭ ۋە تەن ئۈچۈن بارلىغىنى بىغىشلاشتەك پىداكار روھىغا ۋارىسلىق قىلىپ شەرقى تۈركىستاننى كوممۇنىست خىتايلىرىنىڭ زۇلمىدىن قۇتۇلدۇرۇش يولىدا ئاخىرغىچە كۆرەش قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى. يىغىن ئاخىرىدا بارلىق قاتناشقانلار غەزەپ تامىقى بىرىلدى.

تونىغىن، تۇپراقلادەپ ئۆتمە باسقان يەرلەرنى،
ئويلا ئاستىدا ياتقان سانسىز كىپەنسىز لەرنى،
سەن شېھىت، ئوغلى گۇنا، رەنجىتمىگىن ئاتاڭنى،
بەرمىگىن دۇنياغىمۇ شېبۇ جەننەت ۋە تەننى.

كىم بۇ جەننەت ۋە تەننىك يولىدا بولماس پىدا،
چا چىرغاي تۇپراقنى سىقساڭ شېھىد قىنىدىن سادا،
ئالسىمۇ جان - جاناننى، پۈتۈن بارمىنى خۇدا،
ئەتمىسۇن پەقەت مېنى، دۇنيادا ۋە تەندىن جۇدا.

ئاللاھ سەندىن روھىمنىڭ شۇدۇر پەقەت كۈتكىنى،
تەگمىسۇن نامازىرىم كۆكسىگە نامە ھەرم قولى،
بۇ ئەزان ۋە ئىبادەت دىنىمىزنىڭ ئاساسى،
يا كىرىغايكى، تائەبەت يۈرتۈم ئۈستىدە ئۈنى.

ئۇزاما مېنىڭ سەجدە، ۋە جەڭ رەقىلار بولسا تاشىم،
ھەريارامدىن ئىلاھىم، بوشۇنار قانلىق ياشىم،
چا چىرغاي روھى كىپەنسىز لەردەك يەردىن تاشىم،
ئۇزاما بۈكسەلگۈسى كۆكلەرگە مېنىڭ باشىم.

لەپىلدەرسەنمۇ شەپقەت لەردەك ئەي شانلىق ھىلال،
كۆپ تۈكۈلگەن قانلارنىڭ ھەممىسى بولسۇن ھالال،
مەڭگۈلۈك يوقتۇر ساڭا، ئىرقىمغا يوقتۇر ھىچ زاول،
ھەققىدۇر ھۆرىياشغان شۇ بايرىغىمنىڭ ھۆرىيەت،
ھەققىدۇر ھەققە سىغىنغان مىللىتىمىنىڭ ئىستىقلال.

ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچى: ئابلىكىم باقى ئىلتەبىر

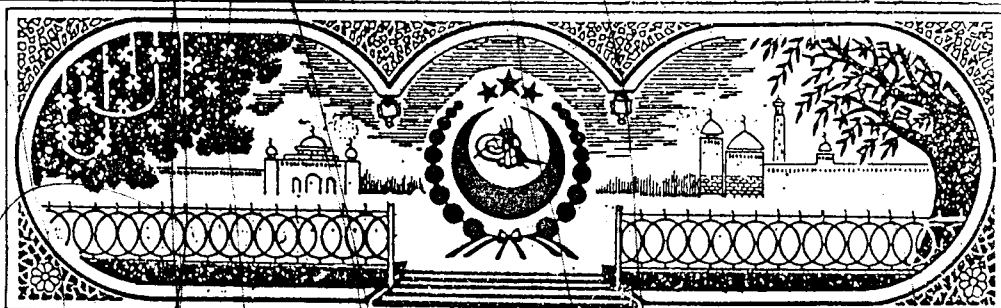
تورقما، ئۆچمەس بۇشەپەقلەردە ئۈزگەن ئال بايراق،
 ئۆچمەس يۈرتۈم ئۈستىدە يانغان ئاخىرقى ئوچاق،
 ئۈمىنىڭ مىللىتىمنىڭ يۇلتۇزى مەڭگۈ پارلاق،
 ئۈمىنىڭدۇر، ئۈمىنىڭ مىللىتىمنىڭدۇر شۇنداق.

تۈرمە چېھرىڭ پىدامەن نازىنىڭم ئەي ھىلال،
 قەھرىمان ئىرقىغا گۈل، نەبۇشددەت، بۇجىلال،
 ساكابەرگەن قاننىمىز ئاخىرى بولماس ھالال،
 ھەققىدۇر ھەققە سىغىنغان مىللىتىمنىڭ ئىستىقلال.

مەن ئەزەلدىن بىرى ھۆرىيەتچىم ھۆرىيەتچىم،
 قايىسى تەلۋە ئۇرۇر كەن ماكانىمىز ئۈرۈمچىم،
 گۈلۈكىمىزگەن سەل كەبى چەيلەپ توغاننى ئاشمەن،
 يىرتىمەن تاغلارنى، سىغماي دىگىزغا تاشمەن.

تور شىسا غەرب ئۈپۈتتى تۆمۈردەك زىخلىق دۇۋار،
 مىنىڭ ئىمانىم كامىل كۆكسۈمدەك ھۇدۇدۇم بار،
 دۇنيانىڭ ھەددى يوقتۇر، تورقما، ئىماننى بوغار،
 ئۇ مەدەنىيەت ئاتلىق بىر چىشى بار جانئوار.

تەلۈلەرنى يۈرتۈمغا يولاتما دوستۇم يىقىن،
 قالقان قىلغىن گەۋدەگىنى، تۈرسۈن ھاياسىز ئىقىن،
 ۋەدە بەرگەن كۈنلىرى تۇغۇلار ساكابەرنىڭ،
 كىم بىلەربەلكى ئەتە، بەلكى ئەتدىن يىقىن.

1995 شەرقى تۈركىستان ئاۋازى پەسىللىك ئىلمى، مەدەنىي ژورنال 45 نەسەن

مۇندەرىجە

..... ئىستىقلال مارشى
 مۇھەممەت ئىكسىم بۇغرا ۋا پاتىنىلىك غوتتۇزىملىقى خاتىرىلەندى
 ئىستانبۇل سۇلتان ئەخمەتتە ئىسپان ئالپتىكىن باغچىسى ھەمدە
 شەرقى تۈركىستان شەھىتىلىرى مۇناسىسى رەسمى ئىچىلدى
 شەرقى تۈركىستان تارىخى مۇھەممەت ئىكسىم بۇغرا
 خىتايىنىك شەرقى تۈركىستان سىياسىتى ھەھەمت ساراي
 شەرقى تۈركىستان مىللى ئىبارمىيىسىنىك دۇنياغا كىلىشى
 قادىر ھاجى كىرىمى
 مۇستەملىكىچىلىكنىك يىككى پاچىئەلىرى باتتۇر راشىدىن
 غالىجرانە باستۇرۇش ۋە قانلىق قىساسلار قلايانام ئەبەدى
 زىيانكەشلىككە ئۇچرىغان زىيانكەشلەر ئابدۇراخمان ئوغلى
 زىيارەت قىلىش كەلدۇق (غەزەل) .. ھۈسەيىن قارى ئىسلامى
 بىزلەر كىم؟ (شېئىر) نۇرئەلا كۆكتۈرك

قۇرغۇچى
 ئىسپان پۇشاۋىتىكىن
 ئىستىياز ئىكسىمى
 شەرقى تۈركىستان نەھىي نامىدىن
 مەھسەت سىز ئېلىكىن
 بىزنىقچىلىق مۇدىرى
 ھامىت كۆكتۈرك
 مەسكول سۇھەرىر
 ئابلىكىم باقى ئىلتىھىر

مۇقازىدا تۈرۈمچىدىكى خانىشە كرى جامىسىنىك سىرتقى كۆرۈنۈشى
 نىدارە ئادرىسى: تۈركىيە ئىستانبۇل ئاتساراي - 34279
 مىللەت جادەسى كۇچۇكساراي ئاپارتىمان نومۇر: 26/3
 تىللىفون: 534 80 67 (0212) 521 60 02
 ئاكسى: 534 80 67
 ۋورنىلىسىزدا ئىلان قىلىنغان ماقالىلارنىلا دۇنيادىكى بارلىق مەتبۇئاتلاردا
 ئايتا بىسىشى ۋە تارىجىمە قىلىپ ئىشلىتىشىگە روخسەت قىلىندۇ
 ئىلان قىلىنغان ماقالىلارنىك مەسئۇلىيىتى يازغۇچىغا خاستۇر.

زەھەر مەتەئە سىدە پىسىلدى
 قىرىلىدا ئىشلار زانۇدىدا تىزىلەندى
 پىللىق مۇشقىرى ھەقتى
 پەتەللەردە 25 دىلار ياكى 50 مارك
 تۈركىيىدە بۇزۇلە لىرا

دولقۇن بىدچى
 كۆكۈزى تەكرىتاغ
 بىلكىسىيارد ايازغۇچى
 ئا.ب. ئىلتەپىر

تەھرىر ھەپتە تەلەر
 پىرونىسىر دىكتۇر مەھسەت ساراي
 بوچان دىكتۇر سىماھىت قىشقىرى
 ھامىت كۆكتۈرك
 ئابلىكىم باقى ئىلتىھىر